

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

Diplomová práce

KOUZELNÝ SVĚT

**PROSTOR, ČAS A POSTAVY PŘÍBĚHU DĚTSTVÍ V RODINĚ
PRINCE JOHANNA SCHÖNBURG-HARTENSTEINA**

Vedoucí práce: Mgr. Zdeněk Bezečný, Ph.D.

Autor práce: BcA. Vít Poláček

Studijní obor: Kulturní historie

Ročník: V.

2010

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. Zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 27. července 2010

BcA. Vít Poláček

Rád bych poděkoval vedoucímu diplomové práce Mgr. Zdeňku Bezeckému za veškerý čas, rady a připomínky, jakož i za inspiraci k mé diplomové práci. Taktéž bych rád poděkoval sestře Dr. Christině Öhlinger, RSCJ z Provinzarchivu Sacré-Coeur v Bregenzu a paní Inge Lang z vedení Kolegia Kalksburg za velkou pomoc při hledání informací o těchto dvou internátních školách. Poděkování patří samozřejmě i personálu pracoviště SOA Třeboň v Jindřichově Hradci, zejména za ochotu a vstřícnost. Velký dík patří také PhDr. Tomáši Horynovi, kastelánovi na Červené Lhotě, bez jehož pomoci a vstřícnosti bych nemohl napsat ani řádek této práce, stejně jako jeho dlouholetému zástupci Mgr. Janu Mikešovi. Poděkovat se sluší i všem, kteří mě v mé práci podporovali, mým rodičům, mé milé a dalším lidem, kteří mi byli inspirací.

Největší poděkování ovšem patří panu Dr. Nikolausu Schönburg-Hartensteinovi, za jeho velkorysé pozvání i za poskytnutí většiny pramenů, stejně jako Sophii Carillo za její odpovědi a za milou komunikaci skrze e-mail.

Anotace

Kouzelný svět. Prostor, čas a postavy příběhu dětství v rodině prince Johanna Schönburg-Hartensteina.

Italský šlechtic a spisovatel Giuseppe di Lampedusa příznačně ve svých pamětech napsal, že se pokusí psát o prostředí svého dětství a osobách, které je obklopovaly. Jak by vypadal prostor, čas a postavy v příbězích dětství osmi dětí posledního velvyslance Rakousko-Uherska u Svatého stolce, prince Johanna Schönburg-Hartensteina? Jaká místa formovala jejich pohled na svět? Jak plynul jejich čas? Jaké osoby je ovlivňovaly a jaké byly výchovné mechanismy ve šlechtické rodině na přelomu 19. století a v první polovině 20. století?

Tato diplomová práce se pokouší pohlédnout na dějiny dětství šlechty netradičně optikou dětí samotných za použití především jejich pamětí, korespondence, ale i za použití dětských kreseb a vzpomínek nejmladší dcery Johanna Schönburg-Hartensteina Sophie Carillo.

Pro výchovu šlechtických dětí byl typický život v příběhu, péče vychovatelů a guvernanteček, výchova k povinnosti, ctění tradic i časté cestování. Zároveň ale diplomová práce využívá poznatků psychologie a snaží se rekonstruovat nejen jednotlivé motivace, vztahy mezi sourozenci, ale i přímo jednotlivé členy rodiny, jejich snové světy a hry...

Notice

Magic world. The territory, time and people of the story of childhood in the family of Prince Johann Schönburg-Hartenstein.

Italian writer and nobleman Giuseppe di Lampedusa wrote significantly in his memoirs, that he wanted to describe the space of his childhood and people of which he was surrounded. How would the territory, time and people look like in the stories of eight children of last Austro-Hungarian ambassador by the Holy See, the prince Johann Schönburg-Hartenstein? What places formed their view of the world? How did their time flow? What people influenced them and what kinds of education methods were used in an aristocratic family on the end of the 19th century and in the first half of the 20th century?

This thesis is attempting on untraditional view on history of childhood in aristocracy through the point of view of their children. There are used various sources like memoirs, correspondence, but also childish drawings or narration of the youngest daughter of Prince Johann Schönburg-Hartenstein, Sophie Carillo.

For the education of noble children, there was typical to live in history, the care of tutors and governesses, bringing up to duties, the veneration of old traditions or periodical travelling. The thesis is using the knowledge of psychology for the reconstruction of motivations, relationships between brothers and sister, but also directly each person in the family, their dream worlds and games...

Obsah

Úvodem	5
1. Dětství	13
2. Vlastníci příběhu a paměti jako specifický druh pramene	18
3. Výchozí situace a kontext rodiny Johanna Schönburg-Hartensteina na přelomu století	27
4. Prostor dětství, prostor rodiny	35
Velvyslancecké posty Johanna Schönburg-Hartensteina	42
Červená Lhota. Nejen letní domov	48
Vídeň	54
Jemčina, Wallerstein, Jindřichův Hradec, Chudenice a Petrohrad. Sídla příbuzných	56
5. Čas dětství, čas v rodině	62
Od narození k internátu. Čas výchovy v rodině	63
Internátní školy. Čas odloučení	69
Čas prázdnin. Čas volnosti.	84
Čas hledání. Mezi dětstvím a dospělostí	87
Čas dne. Denní režim šlechtického dítěte	89
Přechodové rituály	93
6. Postavy dětství Schönburg-Hartensteinů	97
Rodiče. Otec a matka	97
Sourozenci. Velcí, malí a dvojčata	104
Ostatní důležité postavy dětství	110
7. Svět dětí. Svět snů, představ a her	110
Svět imaginace. Sešit Alexandra a Hieronyma	111
8. Výchova. Nástroje a cíle výchovy ve šlechtické rodině	121
Náboženství	123
Sexualita	126
Výchovné nástroje. Speciální metody a systém trestů	128

Závěrem	132
Prameny a literatura	136
Nevydané prameny	136
Vydané prameny	137
Literatura	138
Přílohy	141
Seznam příloh	141
Obrazové přílohy	143

Úvodem

Kdo se vydává na cestu, zná většinou cíl, do kterého chce dorazit. Stejně tak by si každý, kdo se chystá něco psát, měl položit otázku po smyslu svého počínání. Otázku, která se dá nejjednodušeji formulovat slovem „Proč?“. Položím-li si takovouto otázku nad svou práci z oboru kulturní historie, není v době diskuzí nad užitečností humanitních věd a měřitelností jejich výsledků, v době postmoderní relativizace takového bádání a navíc s pohledem na skříně plné odevzdaných, obhájených a následně uložených a zaprášených prací odpověď příliš snadná. K čemu dnes vlastně může být historie dobrá?

S jistou zlomyslností se dá uvažovat o tom, že se tak vcelku neškodně zaměstná několik intelektuálů, kteří dělají to, co je baví a nevymýšlejí nic, co by mohlo být nebezpečnější než pár stran o životě v minulosti. Jistě historie může být vědou, která zavřená ve své věži ze slonové kosti tvoří cosi, co budou číst zase další vědci, a bude-li práce dobrá, bude se citovat, nebude-li dobrá, tak ani to ne.

Možná, že se má úvaha v postmoderní době bude zdát jako poněkud naivní, ale bez jisté naivity je podle mne jakýkoli pokrok nemožný. Nejjednodušší podle mne je se při takové úvaze zamyslet nad kořenem původního ciceronského „*Historia magistra vitae est*“. Samotná věta však s pohledem na lidské dějiny, a to zejména ty moderní, působí dnes už spíše jako výsměch...

Měla-li historie někdy lidstvo učit, narážela na jeho nepoučitelnost. Je-li ale historie učitelkou života, je podle mne taková úvaha vedená zastaralými způsoby uvažování a zejména zastaralým pohledem na pedagogiku. Podle mého názoru by učitel neměl být tím, kdo poučuje. Naopak - ti nejlepší učitelé mého studia byli vždy ti, kdo nepoučovali, ale dokázali studenty inspirovat nejen ve směru studia, k přečtení toho, co by jinak nikdo nečetl, ale nakonec i k uvažování o vlastním životě. Možná, že by roli jakési inspirátorky mohla jako „učitelka života“ mít tedy právě i historie.

Zatímco výsledkem práce chemika může být jakási sloučenina použitelná například jako lepidlo, výsledek bádání v humanitních vědách je málokdy takto konkrétní. Výsledkem může být ale porozumění společnosti, sama sobě a v neposlední

řadě i zmiňovaná inspirace. Myslím, že pro pochopení toho, co onou inspirací vlastně myslím, je potřeba ji alespoň trochu konkretizovat – být alespoň trochu konkrétní. Pravděpodobně dobrou třetinu návštěvníků zámku Červená Lhota netáhne k návštěvě této národní kulturní památky ani zájem o historii ani zájem o umění, ale zvědavost po zařizení bytu šlechtice na přelomu 19. a 20. století. Tedy návštěvníci přicházejí, aby se do jisté míry inspirovali pro zařizování svých bytů. Jestliže toto funguje v památkové péči, proč by to vlastně nemohlo fungovat i v historii obecně, obzvláště jedná-li se o témata, jakými jsou dějiny dětství, výchovy, rodiny a soukromého života?

Inspirativnost historiografického textu je možná nejvyšší metou, které může historik dosáhnout. Sám přiznám, že mi bude stačit, bude-li nakonec má práce využitelná ve spolupráci se státním zámkem Červená Lhota právě k nahlédnutí do soukromí posledních vlastníků, k vytvoření představy o prostoru a vztazích a také k obrazu, který bude jistým způsobem prezentovat lidi, kteří na Lhotě žili a kteří o ni v důsledku poryvu dějin možná poněkud paradoxně přišli.

Vedle otázky „Proč?“ se při historikově práci vynořují další otázky, které by se daly shrnout pod jedinou otázku „Jak?“. Soubor těchto otázek souvisí s předchozím tázáním, ale zároveň nastoluje hledání metody, kterou se bude práce řídit. A samozřejmě je nutné se poohlédnout po tom, co již bylo o daném tématu napsáno.

Tématu dějin šlechty v 19. a 20. století se v poslední době věnuje dostatek pozornosti. Za zmínku stojí určitě Příliš uzavřená společnost Zdeňka Bezecného,¹ která mapuje svět orlické větve Schwarzenberků a Rodinné strategie šlechty,² kde Radmila Slabáková-Švaříčková odhaluje na třech generacích rodiny Mensdorff-Pouilly mechanismy jejího fungování. Obě tyto práce mají společný velmi široký záběr, kdy autoři mapují hned několik generací rodin a docházejí k syntéze právě na základě proměn rodiny v čase. Zatímco Zdeněk Bezecný vytváří podle mého soudu komplexní obraz světa rodiny a šlechty, obraz izolovaného a specifického světa, Radmila Slabáková-Švaříčková se upíná na svůj vlastní pojem „strategie“, kterým vysvětluje jednotlivé události a směřování rodiny, čímž ale podle mne dochází zákonitě ke zploštění, protože ani šlechtická rodina nenaplňovala důsledně vzorce a nebyla jen

¹ Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005.

² Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007.

neživotným organismem.

Zahraniční literatura v podstatě nabízí podobnou škálu přístupů. Zajímavé kapitoly orientované na děti a jejich výchovu ve šlechtické rodině obsahuje jak studie Eckharta Conzeho o pruské rodině Bernstorffů Von deutschem Adel,³ tak stavbou podobná studie Hannese Stekla a Marije Wakounigové Windisch-Graetz.⁴ Obě tyto práce mají ale dětství ve šlechtické rodině jako logické podtéma, protože se věnují šlechtické rodině v nejširším rozsahu. Ať jsem ale pátral sebevíc, studii, která by se výlučně zabývala jen dětstvím ve šlechtické rodině, jsem nenašel.

Oproti pracím zabývajícím se šlechtou se téma dětství v české ale i světové historiografii objevuje ještě řidčeji. Od zakladatelské práce Philippa Ariése *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* z roku 1960, která nahlédla dětství ve středověku a v raném novověku z mnoha úhlů, a především na základě studia mentality člověka a práce Petera N. Stearse *Childhood in World History*⁵ z roku 2006, která naopak sledovala pozici dítěte v různých epochách dějin (jedna kapitola je například věnována dítěti a vlivu komunistických revolucí na něj), vlastně nenajdeme žádnou jinou ucelenou monografii na toto téma. Ještě snad sborník *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance*,⁶ který je v jistém ohledu podobný Stearsově studii, i on je totiž pestrou paletou různých situací a témat spojených s dětstvím. Od výchovy, přes těžké dětství a strach s ním spojený, až k pojmu a vymezení otcovství. Mimo těchto knih ale příliš mnoho prací na toto téma nevyšlo. České práce a sborníky, které se dějinami dětství zabývaly, jsou pak povětšinou jakýmsi encyklopediemi, které z pestrého výběru pramenů skládají komplexní obraz dětství v dané epoše, ale samo dětství je zde spíše nahlíženo zvenčí skrze instituce, vychovatele a rodiče. Encyklopedický charakter takovýchto prací potom sice umožňuje šířit témat od porodu až k dětské kriminalitě, zároveň je ale touto šíří limitován a u jednotlivých témat nejde pod povrch a pouze popisuje vyčtená fakta. Přehled dějin dětství v 19. století autorské dvojice Karel Rýdl,

³ Eckhart CONZE, *Von deutschem Adel. Die Grafen von Bernstorff im zwanzigsten Jahrhundert*, Stuttgart – München 2000.

⁴ Hannes STEKL – Marija WAKOUNIG, *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien-Köln-Weimar- Böhlau 1992.

⁵ Peter N. STEARS, *Childhood in World History*, New York 2006.

⁶ Albrecht CLASSEN (ed.), *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance*, Berlin 2005.

Milena Lenderová, který vyšel pod názvem *Radostné dětství?*⁷ je přesně takovým dílem. Knihou, která zahrnuje prakticky skoro vše, co si lze s dětstvím spojit, ale zároveň nemá čas ani prostor podívat se na jednotlivé jevy zvlášť. Lenderová navíc byla propagátorkou genderové optiky v historii a i z tohoto důvodu jsou některá témata nahlížena spíše z perspektivy ženy, než z perspektivy dítěte. Autoři věnují velmi mnoho prostoru porodu, péči o dítě, porodním bábám a dalším detailům, které podle mého názoru sice s dětstvím souvisí, ale daleko okrajověji, než jak jsou prezentovány. O dětství ve šlechtické rodině se ale příliš nedozvíme. Sborník z konference v Pardubicích, konané v roce 2008⁸, je podle mého soudu pozoruhodný z hlediska používání pramenů, jakými jsou například katalogy dětské konfekce nebo etnografické fotografie dětských her. I zde přes rozmanitost témat nalezneme spíše popis než syntézu, dětství šlechty se tu také nikdo nevěnuje. Z demografického hlediska se potom dětstvím a rodinou zabýval kolektiv autorů okolo Eduarda Maura⁹. Tato práce se šlechtě věnuje pochopitelně jen okrajově a na konci 19. století už vůbec ne.

Uvažujeme-li o dětství jako relativně novém tématu v historiografii, je nutné ještě zmínit vzrůstající zájem archeologů o dětství jako téma. V roce 1996 tak vyšel sborník *Invisible People in Process*, který má v podtitulu slova *Writing Gender and Childhood into European Archaeology*.¹⁰ Následoval sborník, jehož editorkou byla Joanna Soafer Derevinská *Children and Material Culture*¹¹ z roku 2000 a studie *The Archaeology of Childhood*¹² Jane Evy Baxterové z roku 2005. Všechny tyto práce se pochopitelně zabývají dítětem a pohledem na něj skrze archeologické nálezy, materiální kulturu a tělesné pozůstatky a je jasné, že jejich těžiště je z hlediska dějin přelomu 19. a 20. století v hluboké minulosti.

Mou ambicí bylo proto nahlédnout na dějiny dětství pod jiným úhlem. Díky

⁷ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Litomyšl-Praha 2006.

⁸ Martina HALÍŘOVÁ (ed.), *Od početí ke školní brašně*, Pardubice 2008.

⁹ Pavla HORSKÁ - Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.

¹⁰ Jenny MOORE – Eleanor SCOTT (edd.), *Invisible People in Process: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*, Leicester 1996.

¹¹ Joanna Soafer DEREVNISKI(ed.), *Children and Material Culture*, New York 2000.

výběru rodiny, kde vedle sebe vyrůstalo celkem devět dětí s věkovým rozdílem devatenácti let, jsem měl možnost porovnat dětství nejen před První světovou válkou, ale i po ní, tedy dětství jedné generace sourozenců, na jedné straně starších, kteří žili ještě za staré monarchie jako děti velvyslance, na straně druhé mladších, kteří už vyrůstali v době Československé republiky na malém panství Červená Lhota. Právě velikost rodiny měla za následek bohatství pramenů. Mimo korespondence mezi jednotlivými sourozenci, rodiči a příbuznými jsem mohl také využít několik pamětí, které někdejší děti psaly nejen jako vzpomínky na své dětství, ale také jako materiál o své rodině, její starobylosti a o tom, co to znamenalo být šlechticem, pro své děti a vnoučata, které se narodily už v exilu v zámoří v době, která si na tyto věci příliš nepotrpěla. I přes problematičnost idealizace vlastního dětství po letech, se jedná o prameny, které poskytují zajímavý materiál, mimo jiné už jen proto, že existence pěti takových pamětí umožňuje jejich srovnání. Navíc je možné se nabízet tyto paměti konfrontovat s existujícími paměti matky těchto dětí, princezny Sophie rozené Oettingen-Wallersteinové. Naprosto unikátním pramenem je potom sešit Johannových synovců Alexandra a Hieronyma plný dětských kreseb. Myslím, že takovýto typ pramene nebyl ještě dosud použit a právě díky němu je podle mne možné nahlédnout plně do světa šlechtických dětí. Hlavním cílem mé práce je pokusit se rekonstruovat svět šlechtické rodiny očima dětí. Jaké to bylo být dítětem v rodině Schönburg-Hartensteinů? Co to znamenalo? Jaké z toho vyplývaly povinnosti a jaké výhody? Existovalo nějaké vědomí vlastní jinakosti? Jak ale takový svět rekonstruovat?

„Myslím, že pro všechny jsou vzpomínky z dětství řadou vizuálních dojmů, které jsou někdy velice zřetelné, avšak chybí jim jakýkoli smysl pro chronologii (...). Budu se proto snažit především utřídit látku a pokusím se spíše o celkový pohled na prostor svého dětství než na jeho časovou posloupnost. Budu hovořit o prostředí svého dětství, o osobách, které je obklopovaly, o svých pocitech, jejichž vývoj nehodlám „ a priori“ sledovat.“¹³ Píše ve svých pamětech jiný šlechtic a spisovatel Giuseppe di Lampedusa. Prostředí, prostor a osoby dětství považuji i já za klíč ke studii dětství v rodině Schönburg-Hartensteinů.

12 Jane Eva BAXTER, *The Archaeology of Childhood. Children, Gender, and Material Culture (Gender and Archaeology)*, Lanham 2005.

13 Giuseppe Tommasi DI LAMPEDUSA, *Ligeia a jiné prózy*, Praha 1989, s. 9.

Dalším pramenem, který jsem mohl použít, byly vzpomínky vnuka Johanna Schönburg-Hartensteina pana Nikolause Schönburg-Hartensteina a nejmladší dcery Johanna Schönburg-Hartensteina paní Sophie Carillo uvedené v rozhovoru nebo v e-mailu. Základem takovýchto rozhovorů jsou rodinné historky a vyprávění. Otázka jejich věrohodnosti je ale podle mého soudu podružná. Pokud by jakýkoli vypravěč svou historku nestylizoval a neupravoval, pravděpodobně by se stejně nejednalo o dobrého vypravěče. Použití takové historky (a vlastně jakékoli vzpomínky) nemůže být správné ve smyslu toho, jak se co stalo a jak daná událost skutečně proběhla, ale je třeba přemýšlet o tom, co daná historka dokládá o vztahu vypravěče a subjektu vyprávění, co daná historka říká o klimatu v rodině, o rodinných vztazích i o obrazu, který vypravěč například cíleně o svých rodičích, prarodičích či sourozencích vytváří, nebo také o tom, jaký obraz postavy a vzorce v rodině zachovaly pro pozdější dobu v jeho paměti.

Pochopitelně jsem využil i dalších pramenů, ale tyto tvoří hlavní kostru celé mé práce. Má-li historik načtené prameny, musí ještě zvolit metodu, jak s nimi bude zacházet. Pochopitelně asi není možné vyhnout se induktivní a deduktivní metodě,¹⁴ stejně jako je podle mne těžké vyhnout se jakékoli komparaci.¹⁵ Myslím si ale, že i tak má historik hledat stále nové a neobjevené cesty. Ano, můj pohled na dětství očima dětí, pohled na šlechtu jako společenský status pohledem dětí, které jsou vychovávány a učeny, co je to být aristokratem, může vykazovat znaky mikrohistorie,¹⁶ neboť je fokusem na konkrétní krátké období a zároveň na malou společnost (byť velké) rodiny. Zároveň jistě bude vykazovat znaky historické antropologie¹⁷ a dějin každodennosti,¹⁸ prostě proto, že výchova a status jsou věci, kterými se kulturní a historická antropologie zabývá a není možné jejich poznatky ani ignorovat ani vydávat za vlastní. Přesto přese všechno si myslím, že každý historik by měl zkusit vytvořit vlastní cestu a alespoň náznakově i vlastní metodu. Mou metodou je introspekce skrze prameny. I z důvodů využití poznatků psychologie a výše rozvedených pramenů bych se chtěl dívat na svět

¹⁴ Blíže o tom: Miroslav HROCH, *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.

¹⁵ TAMTÉŽ.

¹⁶ Georg G. IGGERS, *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*, Göttingen 1993, s. 73 – 87. K tomu blíže: Josef GRULICH, *Zkoumání "maličností" (Okolnosti vzniku mikrohistorie)*, Český časopis historický 99, 2001, s. 519-547.

¹⁷ Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*, Praha 2002.

¹⁸ Georg G. IGGERS, *Geschichtswissenschaft*, s. 73-87.

očima dětí Johanna Schönburg-Hartensteina.¹⁹ S trochou nadsázky by se tato metoda dala přirovnat ke známému „obrazu toho druhého“.²⁰ Děti tu jsou těmi, kteří objevují svět, pozorují shodné a odlišné znaky, jsou ještě někým jiným než dospělými, ale zároveň si uvědomují, že se „tím druhým“ teprve mají stát, k čemuž je pochopitelně vede důmyslný systém výchovy, vyprávění, četby a vlastního povědomí a objevování světa. I proto se první kapitola nebude zabývat ani tak pramennými poznatky, jako spíše psychologickými mechanismy vnímání, učení se a poznávání.

Poslední otázka bývá podle mne často podceňována. Známe-li cíl, prameny a metodu, je třeba se ještě zamyslet nad literárním stylem a použitým jazykem. To jakým jazykem práce promlouvá, je podstatné pro dosažení cíle i pro srozumitelnost textu. Mou ambicí je práci napsat tak, aby se nejen dobře četla, ale aby její jazyk plně korespondoval s tématem. Nemyslím si, že vědecká práce musí být a priori nesrozumitelná. Jistě – dovedu si představit, že práce z přírodních věd taková bude, protože rozebírá běžnému uživateli nesrozumitelný materiál. Píšu-li ale o dětství, což podle mne není nesrozumitelný materiál, myslím si, že by i má práce měla být co možná nejsrozumitelnější. Tím nemíním, že by měla slevovat ze svých nároků nebo opouštět ambice po perfektním zpracování, ztrácet pečlivost v práci s literaturou, prameny a logické formulování myšlenek. Je-li historie často přirovnávána k řemeslu, pak je třeba, aby toto řemeslo bylo naplňováno co nejlépe. Je třeba vybrat a pečlivě projít prameny.

Chystá-li se řemeslník vyrábět například houpací křeslo a chce-li, aby byla jeho práce perfektní, musí sehnat nejlépe perfektní materiál. Analogicky k řemeslníkovi, který houpací křeslo konstruuje tak, aby drželo pohromadě a přitom sloužilo ke své funkci, používá historik logiku a metodologii předchozích generací – i jeho práce se musí řídit jistými zákonitostmi, aby měla funkčnost vědecké studie. Jazyk je zde nástrojem úpravy a předání myšlenek. Tak jako pracuje truhlář s dřívem, pracuje

¹⁹ Jistou inspirací je mi obor nazývaný psychohistorie, který se právě z velké části věnuje dějinám dětství a výchovy. Na rozdíl od většiny teoretiků psychohistorie nesdílím nadšení z použití metod psychoanalýzy, ale použití poznatků psychologie, hledání motivací i kódů výchovy na základě interdisciplinárního použití metod jak psychologie, tak historiografie považuji za velmi přínosné. O psychohistorii blíže: Lloyd DE MAUSE, *Foundations of Psychohistory*, New York 1982; Jacques SZALUTA, *Psychohistory: Theory and Practice*, New York 1999; Peter LOEWENBERG, *Decoding the Past: The Psychohistorical Approach*, New York 1983.

²⁰ Srov. Luďa KLUSÁKOVÁ, *Obraz druhého v historické perspektivě (tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století)*, In: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 1-1995. (Studia historica XLI).

historik s jazykem. Jazyk zde není cílem, jazyk je prostředkem. Proto podle mne musí být srozumitelný a přesný. Z běžného života známe řemeslo, ale také jeho jakousi vyšší formu, která není vždy vhodná, a tou je umělecké řemeslo. Umělecký řemeslník se u houpací židle musí soustředit nejen na funkčnost a konstrukční dokonalost, ale má na zřeteli i abstraktní pojem krásy svého výrobku. V analogii s ním tedy uvažují o použití standardních uměleckých jazykových prostředků ve svém textu.

Protože samo nahlížení na historický text jako na jednu z forem krásného psaní vzbudí jisté kontroverze, dovolím si tuto myšlenku ještě trochu rozvést. Zajisté nepovažují za vhodné, aby historik fabuloval a vytvářel fikční světy, jako to dělá autor uměleckého díla. Postavil-li by takový vedle sebe vlastní konstrukci a konstrukci na základě pramenů, nemusel by patrně používat prameny vůbec a je potom otázka, proč by svoji práci raději nezveřejnil jako umělecké dílo a ne jako vědeckou práci. Zároveň se ale ptám – jestliže na exponátech starého nábytku obdivujeme nejen funkčnost, ale především mistrné umělecké zpracování, proč se o něco podobného nepokusit při spisování dějin? Jestliže si dovolí klást důraz na krásu použitého jazyka Zdeněk Kalista, Peter Englund nebo Carlo Ginzburg, proč by se v jejich stopách nemohl vydat i pisatel diplomové práce? Jistě, ne každý umělecký prostředek se hodí k vyjadřování dějin. Stejně jako se například benátské sklo nehodí k vytvoření houpací židle, nehodí se do vědecké práce ani lyrický popis, není-li opodstatněn. Proč se ale bránit narativním prostředkům? Carlo Ginzburg ve svých *Benandantech* používá přítomný čas k vyvolání napětí a zrychlení fikčního času výslechu u čtenáře, stejně jako by to udělal pisatel beletrie: „... *Ale inkvizitor požaduje další podrobnosti a především jména dalších benandantů. Moduco neodpovídá a odmítá prozradit i jména čarodějnů.*“²¹ Jeho studie tak vtahuje čtenáře do děje tak, jako by četl beletrii. Ale čtenář beletrii nečte – naopak je mu takto důmyslně zprostředkována věda. Vyplývá-li to z pramenů anebo je-li to logické, je možné použít na správném místě přívlastek. Tak jako Jacques Le Goff nebo Jean Delumeau používají popisy barev, tak jako Zdeněk Smetánka²² popisuje počasí, bych chtěl popisovat vjemy, vůně a představy, které musely být určující pro svět šlechtických dětí na konci 19. a na počátku 20. století. Tak abych neztratil objektivní

²¹ Carlo GINZBURG, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kulty v 16. a 17. století*, Praha 2002, s. 26.

²² Za inspirativní považují zejména doslov jeho *Legendy o Ostojovi* – Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi*, Praha 2004².

odstup historika a předal konkrétní myšlenky, ale zároveň tak, aby čtenáře taková četba, pokud ne přímo vzrušovala, tak alespoň těšila a aby měl pocit, že se k ní má vracet. Tak jako se náš zrak vrací ke krásně vyřezanému opěradlu křesla s figurálními motivy.

Zkusit udělat něco, co tu ještě nikdy nebylo a projít dosud nevyšlapanou stezku je také jedna z ambicí každého objevitele (a vědec by jím podle mne být měl). „*Nikdy jsem se nebál angažovat za nějakou věc a riskovat tím i případné omyly. Tentokrát jsem cítil potřebu hájit právo na odbornou medievistickou diskuzi. A pak: dusila by mne atmosféra, v níž by se mladí historici báli pouštět do ožehavých témat, být sami sebou v přístupu k pramenům nebo by v opatrnosti před vyčuhováním z řady psali všichni stejně nudným stylem.*“²³ Myslím, že lépe než Jacques Le Goff to těžko mohu vyjádřit. Doufám, že se na své cestě dopustím co nejmenšího počtu omylů, abych na konci stanul možná tam, kde všichni ostatní, ale s tím vědomím, že jsem šel svou vlastní, originální cestou.

1. Dětství

Dětství je dobou, která následuje po porodu a trvá až k dosažení dospělosti. Její první hranicí je tedy moment zrození. Zatímco první hranice je jasná a zřetelná, druhá, která by z dětství učinila přesně ohraničený úsek lidského života, už tak zřetelná není. Taková hranice může být dána fyziologicky, ať už jí určíme pohlavní zralostí, nebo ukončením vzrůstu. Oba tyto údaje jsou prakticky nezměřitelné, individuální a i jejich čísla se mění s ohledem na výživu a životní podmínky populace a tak jako tak bývají udávány zvlášť pro obě pohlaví a v různém rozpětí (například u dívek mezi desátým a patnáctým věkem života). Navíc se ne vždy fyzická zralost nebo růst shoduje s vývojovým a psychickým růstem. Jinou možností hranice dětství je potom uměle stanovená hranice, jakou je například kodifikace určitého věku jako věku dospělého právní normou, která pak stanoví nejen výsady, ale především povinnosti nového dospělého. Symbolem takové uměle stanovené hranice může být například slavnostní předání občanského průkazu. Svou definici dospělosti mají pochopitelně i náboženské společnosti a církve. Kupříkladu Kodex kanonického práva z roku 1917 stanovil pro

²³ Martin NEJEDLÝ, "Jsem trochu romantik, a hlavně nenapravitelný optimista" *Nezkrácená verze rozhovoru Martina Nejedlého s Jacquesem Le Goffem, obsahující konkrétní knižní tituly, jež slavného medievistu zaujaly, a důvěrný „legoffovský“ tón*, Dějiny a současnost 2010, č.4/2010, ročník XXXII, s. 18.

sňatek věkovou hranici 14 let pro ženu a 16 let pro muže.²⁴ Na druhé straně, ale týž zákoník v kapitole o osobách uvádí: Osoba, která dosáhla věku jednadvaceti let, je způsobilá (ve smyslu práva-pozn. aut.)²⁵

Mimo těchto dvou možností se dá na dětství nahlížet ještě z antropologického úhlu. Rodina je institucí, která umožňuje dítěti projít poznáváním, učením a ověřováním jistých životních zákonitostí v klidu a bezpečí, neboť dítě pod ochrannou rukou rodiče není vystaveno při svých pokusech takovému riziku. Dětství je vlastně možností vyzkoušet si život nanečisto. Jedna z možností je pohlížet na dětství, jako na období od narození do nastoupení samostatného života a především samostatné obživy. Takový pohled charakterizuje dětství jako dobu přípravy na vlastní budoucí povolání. S nástupem do pracovního procesu potom dětství končí. Výhoda takové myšlenky je právě v tom, že sází na pojem činnosti „nanečisto“ i na to, že studia a školní příprava probíhá právě v ochranném prostředí rodiny. Potíž nastává ovšem v momentě, kdy se ochranná křídla rodiny stanou nefunkčními. Můžeme dítě, které je předčasně nucené žít se samo, nepovažovat už za dítě? A naopak, kdybychom takovou myšlenku absolutizovali, museli bychom za dítě (bez ironie) například považovat Charlese, prince z Walesu, který se na roli britského panovníka připravoval ještě ve velmi zralém věku. Jiný pohled na dětství by mohl za bod, kterým se dětství uzavírá považovat například odchod z domácnosti s cílem založit vlastní rodinu. Takovým skutečným přelomem by tu mohlo být datum svatby. Tomuto pohledu se budu ve své práci často blížit, protože právě svatba a odchod z původní rodiny do mladého manželství, často spojený se stěhováním do jiné destinace, definoval jiným způsobem nejen život, ale také znovu nastavoval vztahy v rodině. U Schönburg-Hartensteinů byla taková změna nejmarkantnější ve vztahu matka – dcery. Především mateřství dcer tak bylo často impulzem k prolomení tabuizovaných témat i pro intimnější sdílení se matky s dcerou. To, že se z dcery stala matka, otevřelo cestu pro vyprávění zážitků, které byly do té doby tabuizovány. Matka dceři například vyprávěla o svém prvním dítěti, které se narodilo mrtvé, což byla v rodině až do té chvíle prakticky neznámá skutečnost.²⁶

²⁴ *Codex Iurici Canonici Pii X Pontificus Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV*, Vatican 1917, Liber III, Caput IV, can. 106, s. 294.

²⁵ TAMTÉŽ, Liber II, can. 84, § 1, s. 19.

²⁶ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 5.

V jistém slova smyslu by jako takový bod mohl sloužit i odchod na internátní školu nebo vysokoškolská studia. Teprve svatba ale znamená finanční a fyzické odpoutání od původní rodiny, a tedy i od původní definice rodinných vztahů.

Podobné uvažování o rodině ale připomíná bývalé uvažování o historických zlomech. Je to jakési hledání data, od kterého by se takové uvažování mohlo odrazit. Ve skutečnosti je jak v dějinách, tak ve změnách rodinných vztahů jakýkoli posun pozvolný a je jisté, že k patnáctiletému studentovi gymnázia se přistupuje jinak, než k pětiletému předškolákovi, stejně jako se přistupuje jinak ke dvacetiletému studentu vysoké školy. Posuny neprobíhají k jistému datu (i když je jisté, že iniciační obřady jakými jsou biřmování, vstup do školy, maturita nebo v případě šlechty první lov a uvedení do společnosti, mohou mít na posun ve vnímání vlastního dítěte vliv a mohou také ovlivnit jeho status a chování rodiny k němu.) Je ale jasné, že jisté hranice jsou v rodině dány napevno, možná pod vlivem společenské kodifikace. Tak se například ve výtisku Rostandovy Samaritánky z Červené Lhoty objevuje přípis tužkou: „*Číst v sedmnácti*“,²⁷ který jasně určuje hranici dětství, i když v tomto případě jen pro čtení této divadelní hry.

Proměna dětství v dospělost je podle mého názoru pozvolným procesem, který začíná právě v momentu narození. Každým dalším poznatkem, každým dalším pedagogickým krokem, stejně jako každým dalším dnem a každou další sfouknutou svíčkou na dortu se dítě neodvratně a nenávratně blíží dospělosti. Proces toho, jak se tak dělo, jaké cíle byly sledovány a jaké byly u šlechtického dítěte rozdíly a výchovné mechanismy, by měly ukázat další kapitoly...

Ještě než otevřeme jednotlivé aspekty šlechtického dětství, je třeba ještě popsat zásadní mechanismy dětské psychologie, vývoje osobnosti a vnímání, stejně jako mechanismy učení a tvorby vlastního světa. To vše se v průběhu staletí až tak neměnilo, stejně jako se dramaticky neměnil vývoj fyziognomie člověka. Pro svou práci ale vidím právě toto vymezení jako velmi důležité.

Svět je pro dítě jakousi tajemnou zahradou, kterou postupně objevuje a jejíž zákonitosti teprve nachází. Jeho svět je fikčním světem,²⁸ tak jako budují fikční světy literární nebo jiná umělecká díla. Jejich obraz světa je fikční právě proto, že je

²⁷ Edmond ROSTAND, *La Samaritaine. Mit Anmerkungen zum Schulgebrauch*, Bielefeld - Leipzig 1910, kniha je v majetku Státního zámku Červená Lhota a je evidována pod inv. č. 891.

²⁸ O pojmu fikčních světů blíže: Bohumil FORT, *Úvod do sémantiky fikčních světů*, Brno 2005.

stejně limitovaný jako ten dětský. Protože není v moci umělce vytvořit a předat komplexní obraz světa, buduje jej v mezích, které si sám určí. Oproti tomu je dětský svět fikční proto, že jsou v něm bílá místa logicky doplňována na základě omezených znalostí.²⁹ V takovém světě se může z horkého vzduchu tetelícího se nad zlátnoucím polem vynořit polednice, stejně jako se může zjevit svítící krucifix nad temnou hladinou rybníka³⁰. V takovém světě spolu mohou válčit Búrové s Angličany o jižní Afriku a mohou v něm být stejně hodnotnými a reálnými figurami i piráti kotvící v zátocě nebo soví dítě, které si hraje s bičem. Ale zároveň je to svět, kde proti špatné známce z matematiky není žádné obrany. Jedná se o fikční svět dítěte, který je konstruován v jeho hlavě, kdy se dítě navíc pohybuje v jistých emocionálních extrémech. U dítěte existuje skutečná a nefalšovaná obrovská radost, stejně jako nefalšovaný hluboký smutek a bolest, obé často pramenící z banalit. „*Výsadou dětství je volný pohyb mezi kouzlem a ovesnou kaší, mezi bezmeznou hrůzou a šílenou radostí.*“³¹

Každá rodina předává svým dětem své modely chování, kulturní vzorce a představy o světě. Činí tak za pomoci norem vzájemného styku, vymezení pozic a s tím spojenými rolemi.³² Normy určují pravidla rodiny a definují, co je správné a co naopak. Některé tyto normy jsou vytvořené přímo rodinou, jiné naopak rodina přebírá od okolí a společnosti. Pro Schönburg-Hartensteiny je například typické ovlivnění těchto norem katolickou vírou a ideály aristokratické konzervativní společnosti. Tyto normy nejsou prosazovány zdaleka jen tresty a odměnami, ale jsou dítěti předávány v jakémsi souborném pohledu na svět, který dítě přejímá od rodičů. Každá rodina, nejen ta aristokratická, má svůj pohled na svět a svůj soubor norem z něj vyplývajících. Kolikrát jsme jako děti nebo jako dospívající slyšeli různá vymezení se typu: „Druzí to sice dělají, ale v naší rodině se (například) sprostě nemluví...“. Z vymezení vlastní identity potom vyplývá soubor pravidel a povinností, které už nemusí být sankcionované, protože jsou rodině a dětem vlastní. Povědomí o sobě samém, podpořené u aristokracie především znalostí vlastních dějin a norem předávaných z generace na generaci, napomáhá automatizaci takovýchto pravidel, ale i ztotožněním

²⁹ Srov. Marie VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*, Praha 2000, s. 102-107.

³⁰ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, New York 2001, s. 13.

³¹ Ingmar BERGMAN, *Laterna Magica*, Praha 1991, s. 19.

³² Srov. Otto ČAČKA, *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika*, Brno 1998, s. 138.

se s vlastní identitou.

Společenská pozice je potom zařazení osoby v rámci rodiny, která je určená věkem, pohlavím a dalšími aspekty. U šlechtické rodiny je takovým případem pozice dědice panství, kterým býval zpravidla nejstarší syn současného majitele. Z této pozice vyplývala patřičná příprava, povinnosti, ale pochopitelně i výsady. Jinou pozicí, známou i z našich rodin, je pozice nejstaršího dítěte obecně, od kterého se čeká určitá rozumnost prakticky v každém věku. Opět jinou pozicí je pozice úplně nejmladšího dítěte, které má do jisté míry vyšlapané stezky svými sourozenci. Součástí pozic mohou, ale nemusí být role.

Role je obecně akceptovaným předpisem sociálního chování v určitém postavení a představuje sociálním učením osvojený soubor předepsaných pravidel a očekávaných projevů v dané sociální struktuře.³³ O to podstatnější je takový soubor ve skupině, která se pohybuje v určité vlastní exkluzivitě, tak jako například aristokracie. Takový soubor je předáván zejména vlastním vzorem (například rodičů), výchovou (učení se správnému chování, trestáním či odměňováním špatného či dobrého, výchovným vlivem literatury) a konečně příběhem, který by se dal také zařadit pod obecné výchovné prostředky. Na tomto místě jej ale vyčleňuji, protože je pro šlechtu nejen specifický, ale také velmi podstatný. Předávání souboru pravidel není jen pasivní záležitostí, má rovněž aktivní charakter. Dítě se identifikuje se svou rolí a samo ji svým způsobem přetváří a vytváří. Nástrojem tohoto vytváření může být snění, ale je jím zejména a především hra. Karel V. ze Schwarzenbergu tak měl například vlastní vymyšlenou zemi s dějinami, mapou, o kterou vedl diplomatické spory a války s olověnými vojáků.³⁴ Ve hře si dítě může svou roli zkusit nanečisto (například dívky hrající si s panenkou, se do jisté míry připravují na budoucí mateřství) a v případě hry kolektivní, kdy se herní prostor sdílí s dalšími osobami, je vyžadováno podrobení se pravidlům. Výhodou hry je i to, že nevyžaduje plnou identifikaci s herní rolí, tak jako není možné zbavit se vlastní reálné společenské role, je zde možné jít z role do role. A tak je možné, aby chlapec byl jednou válečným koněm, jednou vojevůdcem a jednou indiánem. Hra mu dává možnost vyzkoušet si různé role a s nimi i jejich soubory pravidel. Dítě zná rozdíl mezi realitou a uvědomuje si, že není indiánem, zároveň ale tuto překážku překračuje a jedná, jako kdyby neexistovala, a plně se identifikuje se svou

³³ TAMTÉŽ.

herní rolí.³⁵ Role se ale netýká jen hry. Role je právě souborem očekávaného, vyžadovaného a ztotožněného chování, které konstruuje identitu individua.

S radikální společenskou změnou, která postihla Evropu po obou světových válkách, došlo buď k přijímání a konzervování sebe sama v roli, nebo naopak u šlechtických rodin k potlačení tohoto původního a po staletí předávaného souboru a následně k vyvazování se z přijatých rolí.

Aristokracie kdekoli na světě je výjimečná právě důrazem na rodinu. Od rodiny se odvíjí všechno, zejména přístup k moci, majetku, ale i k vlastní identitě a historii. Dítě je pro aristokratickou rodinu naprosto zásadní hodnotou. Skončí-li dělník jako bezdětný, neztratil v podstatě nic, skončí-li bezdětný šlechtic, přichází rodina nejen o kontinuitu a statek, ale jako šlechtický rod de facto končí a vymírá. Za dlouhou historií zůstává suchá větev. To se ale zároveň může stát, i pokud se rodina potomka dočká, a ten se vymkne rodinnému úzu a předané hodnoty nebude sdílet. I proto je v aristokratickém prostředí tak silný a hluboce zakořeněný důraz na výchovu. Status šlechtice stojí a padá s jeho vlastní rodinou a toto pokrevní pouto je tu i proto tak silné.

Šlechticem se nikdo nerodí, tak jako se nerodí nikdo katolíkem nebo komunistou. Neexistuje aristokratický gen, ale existuje prostředí, které dítě formuje. Nejtěsnější vztahy, jaké je možné mít, jsou v rodině. Největší vliv na malé dítě má jeho rodina, není to sice vliv jediný, ale je zdaleka nejpodstatnější.³⁶ Vliv ale mají v tomto případě nejen rodiče a vychovatelé, ale také sourozenci, obzvláště v rodině Johanna Schönburg-Hartensteina, kde jich byl takový počet.

Právě ale soubor pravidel a vlastní role jsou veličiny, které dodnes vytvářejí šlechtu jako rozdílnou a exkluzivní skupinu společnosti. Rozdílnost a exkluzivita jsou potom charakteristiky, které jsou pro tuto skupinu důležitější než majetek nebo funkce spojené s mocí.

2. Vlastníci příběhu a paměti jako specifický druh pramene

Jestliže šlechtu definují exkluzivita a rozdílnost, musí oba tyto pocity i základy

³⁴ Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, s. 91.

³⁵ Srov. Josef LANGMEIER – Dana KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, Praha 2007², s. 101.

³⁶ Kevin LEMAN, *Sourozenecké konstelace*, Praha 1997, s. 20.

pro sebedefinování z něčeho vycházet. Pro aristokracii je jistě velmi důležité pokrevní příbuzenství, ze kterého se vyvozují výhody i povinnosti, ale tím se šlechta až tak zásadně neliší od běžných rodinných okruhů, byť v povinnostech a výhodách bychom jistě rozdíly našli. Exkluzivita i rozdílnost bývají často přiřazovány k pojům „moc“ a „bohatství“, což jsou sice pojmy se šlechtou často spojované, ale jak moderní dějiny ukázaly, šlechta neztratila své charakteristické rysy, když přišla o svůj podíl na vládnutí a když ztratila své statky.

Uvažujeme-li tedy o tom, co je kořenem exkluzivity, kterou si šlechta často sama udělovala, dojdeme nejspíš nejdříve k vlastnictví příběhu, tedy k pečlivě udržovaným a po generace předávaným dějinám rodiny. Zatímco jiné skupiny společnosti vytvářejí své mýty a příběhy v obrysech národa nebo regionu, šlechta jakoby se svým důrazem na svůj vlastní a jedinečný příběh v obrysech malé pokrevně příbuzné skupiny vydělovala z národních, etnických i regionálních souřadnic. Šlechta sice existuje a existovala v rámci stejných dějin jako jiné skupiny, ale právě důrazem na svoji rodinu a délkou vlastního příběhu se od nich výrazně odlišuje. Zatímco jdou genealogické znalosti původem měšťana, rolníka nebo dělníka reálně nejdále k prarodičům a je-li na rodokmenu rodiny systematicky pracováno tak alespoň ve jmenném seznamu nejdále k prvním matrikám, mluví šlechtic o svých předcích většinou až do středověku. Například takový Karel Schwarzenberg tak může mluvit nejen o činech a myšleních svého děda a praděda, ale se stejnou samozřejmostí mu jsou známy i činy příslušníků rodiny před sto a více lety. Jeho rodokmen není jen jmenným seznamem s několika daty, ale je komplexním příběhem, který má svůj počátek, vývoj i své zvraty.

Zároveň ale jde o příběh, jehož postavy nesou i rodinné hodnoty a ctnosti a jsou do jisté míry vzorem pro budoucí jednání a rozhodování příjemců tohoto příběhu. Postavy z něj jsou sice vzdálené reálnému členu rodiny i o několik stovek let, ale vnímány jsou jako někdo konkrétní jedinci skrze své jméno i činy a myšlenky. Příběh je nástrojem i vyjádřením identity, ale také zbraní proti vlastní smrtelnosti. Pokud budeme promýšlet možnosti do důsledků, jsou vlastně jen dvě možnosti, jak se nesmrtelnosti alespoň částečně dotknout. Buď zůstat živý prostřednictvím genů, které byly předány další generaci a zůstat alespoň částečně živý v životech a vzpomínkách svých potomků,

anebo v příběhu o vlastních činech, tak jako například mytický Gilgameš.³⁷ Pojetí příběhu u šlechty je odedávna kombinací obojího. Pro jistotu. Ale to, že je tomu tak odedávna a že nikdo další nejen nevlastní příběh, který by mu stál za předávání, ale hlavně jej prostě nepředal, vytváří exkluzivitu takového příběhu.

Vlastnictví příběhu jako zdroje odlišnosti si byla šlechta vždy vědoma, těžila z něj a samotné držení příběhu je v jejím statutu zakódováno od pradávna. Svědčí o tom mimo jiné to, že řada jmen šlechtických rodin je spojená s vlastním rodinným ústředním mýtem, s jakousi zakladatelskou legendou. Kupříkladu jméno Czerninů z Chudenic charakterizuje legendu o vyvraždění rodiny v počátcích přemyslovského státu, kdy měla kojná jediného přeživšího člena rodiny ukryt v komíně a když se po masakru seběhli podaní, měli při pohledu na umouněné nemluvně volat: „*Aj Chudězec, a jak je černý!*“³⁸ Do přemyslovského státu sahá i legenda rodiny Wratislawů, kteří by podle ní měli být levobočnými potomky českého knížete Vratislava II.³⁹ Jinou a daleko častěji používanou možností jak vyjádřit příběh svého rodu bylo umístění klíčového atributu příběhu na erb. Hlava zubra s houžví v nozdřích v erbu pánů z Pernštejna připomínala příběh, ve kterém se vlastně vyprávělo o vzniku rodiny, kdy legendární uhlíř Vaněk přivedl nebezpečné zvíře právě za houžve.⁴⁰ Jako vynikající půda pro vznik nebo situování podobně konstitučních příběhů se ukázalo obléhání Milána v roce 1158, odkud si přivezli pánové z Choustníka v erbu žebřík, protože údajně jako první po žebříku vystoupali na hradby a polovinu koně si vzhledem k historce o koni přepůleném železnou mříží zase přivezli páni z Pardubic.⁴¹

Atribut příběhu, pokud byl důležitý, ale nemusel pocházet z dávné minulosti, rodinný příběh (a tedy i erb) mohla obohatit i nedávná událost, o čemž svědčí hlava Turka klovaná havranem, která se ve schwarzenberském erbu objevila jako připomínka

³⁷ *Epos o Gilgamešovi*, Praha 2003.

³⁸ Pavel KOBLASA, *Czerninové z Chudenic. Stručné dějiny rodu a schematismus rodových panství*, České Budějovice 2000, s. 5.

³⁹ Petr MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003, s. 306.

⁴⁰ Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Českomoravský rod v zrcadle staletí*, Pardubice 1993, s. 2.

⁴¹ Řadu těchto zakládajících legend různých rodů zaznamenává zejména Kronika česká Václava Hájka z Libočan, zde Václav FLAJŠHANS (ed.), *Václava Hájka z Libočan Kronika česká III*, Praha 1918-1933, s. 212-227.

dobyť pevnosti Rábu Adolfem Schwarzenbergem v roce 1598.⁴² Samotný atribut vyplývající z příběhu byl velmi cenný, což dokazují snahy Viléma Slavaty získat do svého erbu zlatou pětistou jindřichohradeckou růží, která by mu přinesla nejen zdání kontinuity s rodinou jeho manželky, ale také právě možnost se odvolávat na daleko delší a zajímavější příběh, než jaký mu nabízela jeho vlastní rodinná historie.⁴³ Veškerá povýšení erbů tak vlastně znamenala integrování dalších součástí příběhu do toho původního, i kdyby šlo jen o část, která má připomínat sňatek s jinou rodinou.

Rodinné dějiny byly prezentovány často i obrazově. Nejedna zámek v držení Vítkovců tak dodnes obsahuje obraz, na kterém je zobrazeno tzv. „Dělení růží“, tedy úplný počátek dějin a příběhu této rodiny. Hledání dlouhého a pestrého rodinného příběhu vedlo už od středověku šlechtice a panovníky k zadávání zakázek nejrozličnějším badatelům a ti zase ve snaze vytvořit co nejlepší příběh sepisovali podivuhodné rodokmeny, které obsahovaly všelijaká slavná jména a sahaly často až k antickým hrdinům a biblickým postavám. Někteří se dostali ke křížovým válkám a vcelku realisticky a střízlivě se odvodili od jejich účastníků jako rodina Coudenhove-Kalergi, která se odkazovala k Theodorici Coudenhovemu a jeho synovi Gerolfovi, který se ve 13. století jedné takové výpravy zúčastnil.⁴⁴ Jiní naopak měli velké oči (a možná i velké ambice), a tak jejich rodokmeny obsahovaly biblického krále Davida, Karla Velikého a Přemysla Oráče, jako v případě Schwarzenberků,⁴⁵ nebo jména římské šlechty, jako v případě slavného habsburského rodokmenu ze 14. století, který byl vyveden až k římským šlechtickým rodinám Colonnů a Pierleonů. O druhé jmenované rodině se ale později zjistilo, že sídlila v židovské části města, což málem posloužilo jako záminka rakouským nacistům v jejich úvahách o likvidaci této rodiny.⁴⁶

Nakonec nemusíme chodit nijak daleko – rožmberský kronikář, historik a archivář Václav Březan píše: „*Předek nejprvnější, kterýžto do krajiny české ze Vlach*

⁴² Petr MAŠEK, *Modrá krev*, s. 254.

⁴³ O Vilému Slavatovi a jeho fiktivní konstrukci starobylosti vlastní rodiny blíže: Václav BŮŽEK, *Paměť v heraldické výzdobě předmětů hmotné kultury šlechtických sídel 16. a 17. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 47-53.

⁴⁴ Petr MAŠEK, *Modrá krev*, s. 46.

⁴⁵ Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, Rodinný archiv (dále RA) Schwarzenberg-Orlík, signatura A-I-3, rodokmen Karla Filipa ze Schwarzenbergu, karton 1.

⁴⁶ Jan GALANDAUER – Miroslav HONZÍK, *Osud trůnu habsburského*, Praha 1986, s. 16.

přibral se, byl kníže Ursinus jménem Vítek...“⁴⁷ A jeho rodokmen vede podle něj až do Tróje k Aenasovi.

Všechna tato jména jsou sice v rodokmenech české šlechty nesmyslná, ale odmítnout je jako historický podvrh by bylo podle mého soudu příliš povrchní. Už jen to, co daná jména říkají o zadavatelích bádání, totiž není bez zajímavosti. Habsburkové hledají v boji o titul římského císaře své kořeny logicky ve starověkém Římě. Březan a Rožmberkové postupují na základě podobnosti erbu s erbem rodiny Orsini v Itálii a vazba na Itálii je v pozdní české renesanci jasným znamením o její světovosti. A zmiňovaná tři jména u Schwarzenbergů vlastně jen ukazují směr rodiny, kterým šla nejen celé 19. století – David je panovníkem, který se podobně jako Schwarzenbergové ve svém vládnutí odkazuje k Bohu, je vladařem, ale zároveň je zbožným mužem, Karel Veliký je esencí a symbolem tradiční německé šlechty a vůbec německého prostoru a Přemysl Oráč je naopak mytickým symbolem Čechů a prvním legendárním českým panovníkem. Zároveň ale tyto rodokmeny jen potvrzují, jak žádaným a ceněným zbožím byl silný a dlouhý příběh.

Příběhem ale není jen zakládající legenda nebo rodokmen. Samotný mýtus je sice dost možná jeho nejcennější částí, ale rozhodně není celým příběhem. Podobně je důležité i to, jak se na tento zakládající mýtus, který v sobě často nese i rodové vlastnosti a ideály, v dalším pokračování příběhu reagovalo a navazovalo, v jakém odkazu byly jeho jednotlivé komponenty rozvíjeny, nebo naopak, zda došlo k vytvoření dalších, originálních částí příběhu, které nesly zase jiné informace než zakládající legenda. Pro vypravěče současnost i legenda o zrození představují rámec, do kterého může umisťovat a také často umisťuje jednotlivé epizody rodinné historie a vztahuje je k samotnému rámci. Dědeček i mytický zakladatel jsou zde do jisté míry rovnocenné postavy.

Příběh mohlo vyjadřovat a naplňovat i rodinné sídlo a jeho zařízení. Samotné držení Chudenic jako tradičního rodinného sídla bylo u Czerninů kodifikovanou povinností a Chudenice byly tak vlastně z hlediska rodiny de facto neprodejně. Už jen to, že je rodina vlastnila od 12. století až do roku 1945 je příběhem nejen sídla, ale v něm i celých dějin této rodiny, protože každá část zámku a každý detail je tak spjat

⁴⁷ Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 25.

s předky a jejich příběhy.⁴⁸ Dalším důrazem na vlastní příběh je samotné zařízení (nejen) reprezentačních místností sídel rodiny. Příběh v sobě ukrývají nejen obrazy předků a obecně obrazy vůbec, ale také veškeré slavné relikvie. Proto jsou až dodnes na Orlíku opečovávány trofeje po Karlu I. Filipovi, proto byla na Nových Hradech Buquoyi zřízena jakási síň slávy s brněním a košilí Karla Bonaventury Buquoye, který v ní údajně padl při obléhání Nových Zámku⁴⁹ a nakonec i proto bylo na Červené Lhotě vystaveno květinové aranžmá, které Sophie Schönburg-Hartensteinová dostala jako dar od papeže Pia X. Všechny tyto věci spojuje to, že jsou vlastně ilustrací jednoho z klíčových rodinných příběhů. V prvním případě je to příběh o vítězi nad Napoleonem, v druhém o příchodu rodiny z Belgie do Čech a o věrných služebnících císaře a ve třetím případě o posledním diplomatu monarchie u Svatého stolce a osobním příteli papeže.

Podchytit předávání příběhu z generace na generaci je z historikova hlediska skoro nemožné, protože se tak většinou dělo ústně.⁵⁰ Rodinné dopisy se většinou věnují aktuální situaci a k vyprávění neposkytují ani vhodné místo, ani čas a nakonec ani atmosféru. Po druhé polovině 20. století se ale začínají ve šlechtických rodinách objevovat paměti, které do té doby byly sepisovány spíše výjimečně, a to zejména významnými osobnostmi. Jen v rodině Schönburg-Hartensteinů sepsali paměti manželka Johanna Sophie, její dcery Caroline, Sophie, Louise Alexandra a synové Louis a Peter. Paměti jsou pro 20. století velmi typické i mimo aristokracii i proto, že rychlá doba plná změn, dobrodružství i šílenství stála za zaznamenání pro budoucí generace. Podobně i šlechta začala psát paměti nejen pro jistý imperativ, který (příznačně ve vlastních pamětech) vyslovuje opět Giuseppe Tomasi di Lampedusa: *„Vést si deník nebo napsat v jistém věku paměti by mělo být státně uloženou povinností: materiál, který by se tak soustředil za tři čtyři generace, by měl nezávažnou cenu:*

⁴⁸ „Milované, tolik milované Chudenice“. Czerninové a jejich letní sídlo. Příspěvek Hany Rudové na konferenci „Ty naše chalupy zámecké“. Proměny funkcí sezónních šlechtických a la šlechtických sídel, Červená Lhota, 1. 10. 2009, dosud nepublikováno.

⁴⁹ Hana RUDOVÁ, *Život ve vzpomínkách. (Prezentace starobylosti a urozenosti Buquoyů, Czerninů z Chudenic a Schwarzenbergů)*, České Budějovice 2009 (= diplomová práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích), s. 43.

⁵⁰ Petr Vorel rozlišuje tři typy předávání příběhu. Ústní, za pomoci sepsané kroniky a pomocí ikonografického materiálu, který často sloužil zejména k sebezprezentaci. Srov. Petr VOREL, *Rodové heraldické pověsti jako prostředek mezigeneračního přenosu informace ve šlechtickém prostředí českých zemí v 16. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 62.

*mnoho psychologických a historických problémů, by se rozřešilo. Neexistují paměti, ať je napsaly jakkoli bezvýznamné osoby, aby v sobě neuchovávaly sociální a pitoreskní hodnoty prvního řádu.*⁵¹, ale z podobných pohnutek, z jakých je psaly osoby z jiných sociálních skupin – aby zachytila změny a proměny svého rychlého století.

Hlavní motivací pro šlechtu při psaní pamětí ale nebylo pouze zaznamenání vlastních děl a činů, ale předávání rodinného příběhu. Příběhu, který bývá také někdy označován jako „rodová paměť“⁵² a který byl často redukován na slavnou minulost, zlomové okamžiky a postavy, které rodinu dostaly na výsluní. I ty bývají nakonec zmiňovány v pamětech jednotlivých členů rodiny jako jakési mezníky, které je třeba připomínat. Někdy je výklad dějin zaměřený víc obecně tak, aby potomci pochopili nejen činy svých předků, ale i jejich kontext, a jindy jde zase o přímé konkrétní a z generace na generaci předávané příběhy. Takovým je například příběh o setkání Napoleona Bonaparta s prababičkou Oettingenovou, která usilovala o uznání vlastního panství za suverénní stát mezi Bavorskem a Württemberskem.⁵³ To, že tuto historii zmiňuje víc pisatelů, naznačuje, že šlo o často a s důrazem vyprávěnou část rodového příběhu. Podobně často se zmiňuje i podíl sestřence Loremarie na přípravě atentátu na Hitlera.⁵⁴

Rodinná paměť se přirozeně konstruuje zejména z událostí, které jsou považovány za důležité, zajímavé nebo dokonce rodotvorné.⁵⁵ Na události, které mohou sloužit jako obrana sebe sama i jako potvrzení vlastního statutu. Možná je to o to zajímavější, že klasicky lineárně se vyvíjející příběh s řadou mezníků, jakým se mohli chlubit například orličtí Schwarzenberkové, rodina Johanna Schönburg-Hartensteina příliš nepoužívala. Jasnou, od začátku do konce vedoucí linii komplikovalo dělení rodiny, stěhování ze Saska do Rakouska i přestup jedné větve ke katolictví. To

⁵¹ Giuseppe DI LAMPEDUSA, *Ligeia*, s. 14.

⁵² Kvůli použití psychologických pojmů ve své práci raději používám pojem „příběh“, protože pojem „paměť“ má v historiografii a v psychologii poněkud posunutý význam. Navíc pojem „paměť“ používám i pro druh pramene. Srov. Hana RUDOVÁ, *Život*, s. 18-21.

⁵³ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 5.

⁵⁴ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, New York 2001, s. 65-70.

⁵⁵ O fenoménu paměti blíže: Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*, *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2007, s. 232-255.

neznamená, že by Schönburgové nevyprávěli dětem svůj příběh, jen jeho vyprávění bylo víc fragmentární, než u celistvého toku například schwarzenberského příběhu. I vzhledem k tomu, že tradičně působili členové rodiny v diplomacii, nebyl příběh pro rodinu tak potřebný jako by tomu bylo tehdy, kdy by v centru zájmu rodiny stálo hospodaření na velkostatku, vztah k dědictví a půdě. I toto paměti dětí Johanna Schönburg-Hartensteina odrážejí. Příběh rodiny je v nich poněkud širší a zajímavé epizody se týkají příbuzných ze všech možných stran, a ne jen linie vedoucí od pradávna do současnosti.

Také je třeba vidět, v jakých situacích jednotliví Schönburg-Hartensteinové své paměti sepisovali. Matka Sophie pracuje na svých pamětech na konci života už po smrti svého manžela v době, kdy se schylovalo k druhé světové válce a kdy se uspořádání světa už dvacet let lišilo od toho, o kterém se chystala psát. Její děti potom sepisovaly paměti zase pro své potomky většinou také na konci svého života. Peter, který před válkou emigroval do Kolumbie a nakonec zemřel v New Yorku, tak psal anglicky paměti pro své děti, jež Evropu ani aristokratický život nezažily. I proto jsou jeho paměti v řadě míst edukativní a vysvětlují pojmy, které byly sice Peterovi i po letech jasné, ale ve Spojených státech nezvyklé – ať už vysvětloval například zřízení bývalé monarchie, výrobu kořalky z brambor nebo tradiční středoevropské slavení Vánoc.

Velmi podobně motivovaná byla jeho mladší sestra Sophie, která ještě dodnes v Kolumbii žije a jejíž paměti měly také vyprávět o dřívějším statutu rodiny a jejím životě, stejně jako o změnách, které po válce přišly. Peterův bratr Louis napsal paměti sice v Rakousku, ale až v osmdesátých letech a i jeho pohled je tedy pohledem zpátky do země a stylu života, který už si jeho vnuci těžko umí představit, ale právě proto je jim třeba o něm vyprávět.

A v podobné situaci se vlastně nacházeli všichni sourozenci. Jakoby právě oni byli tou poslední generací, za kterou se životní styl i status zlomil a změnil v cosi jiného. Jak později uvidíme, ne vždy proti jejich vůli. Ale stejně stálo za to tuto proměnu zaznamenat a dětem a vnukům připomenout, kdo že vlastně jsou a odkud přicházejí – tedy opět: Zachovat kontinuitu rodinného příběhu. Sama Johannova manželka Sophie, rozená Oettingen-Wallerstein v úvodu svých pamětí píše: „*Když teď začínám vyprávět, táhnou mě mé myšlenky k mým patnácti vnoučatům. Jim jsou určeny*

*a pro ně jsou napsány tyto listy. Sedí kolem mě v kruhu jako moji milí posluchači...*⁵⁶ O rodinném příběhu a jeho předávání v době dřívější toho moc nevíme právě proto, že vnuci a děti byli z velké většiny právě posluchači, kteří v kruhu naslouchali vyprávění rodičů a prarodičů. Situace, kterou poznamenal vývoj po První světové válce, Druhá světová válka a následný převrat v Československu ale vedla k rozptýlení rodiny po celém světě. A tak se z reálných posluchačů sedících okolo a nespouštějících oči z vypravěče stali posluchači imaginární, které si princezna Sophie představuje v kruhu kolem sebe, zatímco píše ve své pracovně na tichém a studeném zámku Červená Lhota v čase druhé světové války paměti.

Její nejstarší dcera Caroline v roce 1965 začíná své paměti slovy: „*Často jsme o tom s Vaším otcem mluvili, že chceme sepsat paměti, abyste vy, mé milované děti a všichni, kdo přijdou po vás, měli představu a mohli dál předávat, odkud pocházíte a jaké pohnuté časy jsme si prožili.*“⁵⁷

Paměti jsou subjektivním pramenem, který je sepsaný s odstupem času a ve kterém mohou být jednotlivé vzpomínky buď mlhavé, anebo už časem zkreslené. Tuto nevýhodu ale kompenzuje jejich účelová struktura, která je od začátku do konce vedená jistým úmyslem, což je rozdíl například oproti deníku.⁵⁸ Sepsané paměti a vzpomínky vytvářejí vědomě či nevědomě jistý obraz, který má pevné kontury a představuje nejen sled vzpomínek, historek, událostí a portrétů postav, ale přináší také souhrnný a plně kontrolovaný obraz života autora. Jedná-li se navíc o paměti rodinných příslušníků, představují tyto potom podobně kontrolovaný obraz vlastní rodiny. Jejich prostřednictvím se nepředává jen příběh samotný, ale i klíč k vlastní identitě a klíč k rodinnému pojmání světa.

S paměti jako literárním dílem svého druhu souvisí ale také samotný fenomén paměti a jejího utváření. Právě vyprávěním a jejich písemným přepisem se vytváří jakási kolektivní paměť rodiny, která je potom základem příběhu, jehož vlastnictví rodinu definuje. Podle francouzského filozofa a sociologa Maurice Halbwachse je paměť mimo společnost nemožná. Paměť se podle něj formuje v sociálních rámcích,

⁵⁶ Sophie Schönborg-Hartenstein, *Erinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönborg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 3.

⁵⁷ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönborg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 1.

⁵⁸ O pamětech, ale spíše o ego-dokumentech blíže: Winfried SCHULZE (Ed.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996.

kteře jsou vytvářeny společnostmi, v níž člověk žije. Neexistuje žádná paměť sama o sobě.⁵⁹ Nejmenší společenskou skupinou, která podle Halbwachse vytváří svůj typ paměti je právě rodina.⁶⁰ Rámce rodinné paměti jsou vytvářeny z pojmů, které se vztahují k osobám či událostem a které jsou společné každému členu tohoto malého společenství.⁶¹ Halbwachs ve své studii *La memoire collective* věnuje rodině celou jednu kapitolu. Paměť je podle něj delší než samotná existence rodiny nebo věk jejích členů. „Aniž bychom opustili rodinu, paměť otce a matky je přenáší do doby, která následovala po jejich sňatku: Vytváří oblast minulosti, kterou děti neznají jinak než z doslechu: Tito nemají vzpomínku na čas, ze kterého ještě nebyli vyvoláni jako vědomí uprostřed svých rodičů.“⁶² Právě ke zkonstruování takového druhu rodinné kolektivní paměti slouží vyprávění příběhů, vlastních vzpomínek a nakonec i sepisování vlastních pamětí.

Psané paměti tak slouží nejen jako zdroj informací a kořen této rodinné paměti, ale také jako příručka svého druhu a učebnice stylu, chování, ale zejména právě pojmů, osob a událostí, z nichž je tvořen rodinný příběh, i proto, že většina velkých příběhů se skládá nejen z událostí, postav a atmosféry, ale přináší také poučení a v jistém smyslu i katarzi. A rodinné příběhy šlechty vždy měly ambice být velkými příběhy.

3. Výchozí situace a kontext rodiny Johanna Schönburg-Hartensteina na přelomu století

Tradiční rodina v měnící se společnosti. I tak by se dalo uvažovat o situaci rodiny posledního rakousko-uherského velvyslance u Svatého stolce a kontextu událostí, které rodinu potkaly. Zatímco předcházející staletí tekla pro šlechtu v porovnání s tím dvacátým poklidně a v pozvolných proměnách, století dvacáté přeletělo rychlostí, na jakou byl málokdo v aristokratických kruzích zvyklý. S První

⁵⁹ Doubravka OLŠÁKOVÁ, *K diskusi o paměti v českém kontextu „druhého života“*, Dějiny – Teorie – Kritika 2, 2004, s. 271.

⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 273.

⁶¹ TAMTÉŽ.

⁶² Maurice HALBWACHS, *La memoire collective*, Paris 1967. Citováno podle elektronické verze této knihy, která se nachází na webu: http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collectiv_e.rtf, s. 90. 17. 7. 2010.

světovou válkou začaly změny probíhat tak rychle, že musely nutně příslušníky aristokracie překvapovat. Stačilo pár dní a týdnů a na světě byly nové, do té doby nemyslitelné státy s novým politickým zřízením. Některé se zdály víceméně absurdní. Měnily se ale nejen hranice, nápisy, jazyky, ale měnili se i lidé okolo. To, co mělo dříve hodnotu, ji najednou nemělo, to, co jí nemělo, ji najednou mělo. Změny probíhaly kolem jako obrazy za okny rychlíku.

Celým jménem Johannes Maria Aloys Otto Heinrich Alexander princ Schönburg-Hartenstein se narodil jako nejmladší ze sedmi dětí knížete Josefa Alexandra Schönburg-Hartensteina v roce 1864 a určitě by si ani nepomyslel, čeho všeho se na konci života dočká. Zatímco jeho o šest let starší bratr Eduard Aloys zvolil vojenskou kariéru a stal se nejen generálem, ale později i ministrem obrany v Dolfussově vládě, Johann se vydal na diplomatickou dráhu. Do diplomatických služeb staré monarchie vstoupil v roce 1888, kdy mu bylo dvacet čtyři let a působil jako nehonoraný atašé v Londýně a později v Konstantinopoli. V roce 1889 se stal legačním radou na velvyslanectví Rakousko-Uherska v Bukurešti, v letech 1904 - 1906 působil jako velvyslanec v Londýně, aby se opět vrátil do Bukurešti, kde už jako velvyslanec setrval až do roku 1911. Právě jeho přínosem byla uzavřena hospodářská smlouva mezi monarchií a Rumunským královstvím. V roce 1912 potom získal angažmá velvyslance ve Vatikánu, ve kterém setrval až do roku 1916. Po První světové válce údajně odmítl pokračovat v této práci pro republiku⁶³ a byl penzionován. Jeho pouť po velvyslanectvích a metropolích Evropy skončila. Čekaly ho menší zděděné pozemky v Čechách a starosti, které se ho do té doby dotýkaly pouze okrajově, protože nebyl hospodářem, ale diplomatem.

Jak to u velvyslanců bývá, ovlivňovalo toto stálé stěhování i jeho rodinu. V dubnu 1897 si vzal ve Vídni za ženu Sophii von Oettingen-Oettingen und Oettingen-Wallerstein o čtrnáct let mladší princeznu, kterou poprvé potkal na zámku v Petrohradě u své sestry Franzisky Czerninové. V roce 1898 se jeho rodina ve Vídni dočkala první dcery, Caroline přezdívaná Lilly spatřila světlo světa den před Štědrým dnem. V roce 1900 se v červenci, pro letní období příznačně na Červené Lhotě, narodila její mladší sestra Ernestine. Dědic panství Carl se narodil v roce 1901 už na Johannově působišti

⁶³ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 18.

v Bukurešti. Jeho mladší sestra Marie se narodila v roce 1903 v Římě, dvojčata Louis Alexander a Louise Alexandra v roce 1906 v Londýně, v dětském věku zesnulý Johann mladší v roce 1908 v Bukurešti, Peter v roce 1915 v Římě a konečně nejmladší Sophie v roce 1917 ve Vídni.

Zdá se, že jen samotná místa a data narození dětí velvyslance vytvářejí představu o dynamice rodiny, pro kterou bylo poměrně běžné hodně cestovat, užívat si dovolenou na italských plážích, benátském Lidu nebo v krásném chladném horském sídle Sinaia v Karpatech,⁶⁴ kde si najímali manželé Schönburgovi vilu v době svého působení v Bukurešti, stejně jako například i rumunský král. K životnímu stylu patřily i různé recepce, v Římě obědy s kardinály a návštěvy, které stoupaly do velkých schodů Palazzo Venezia a na každém druhém schodu mohly vidět služebníka v schönburské bílo-červené livreji s hořící pochodní v ruce.⁶⁵ A Johann Schönburg-Hartenstein byl dokonce osobním přítelem dvou papežů – později svatořečeného Pia X. a Benedikta XV., se kterým spolupracoval v jeho mírových snahách za První světové války a od kterého byl také honorován Kristovým řádem, jedním z nejvyšších vatikánských řádů.

Domácnost velvyslance reprezentovala nejen sebe, ale také svou vlast. Samotný velvyslanec byl v centru dění, byl vážený, považovaný za důležitou osobnost a byl zván i na takové atrakce, jakou byl let s Blériotem, který také princ k velké starosti své manželky absolvoval.⁶⁶ K životu rodiny patřil určitý status, ten doprovázela nutnost reprezentace i jistého způsobu života vymezeného nejen bydlením v honosných budovách ambasad, ale i velkým počtem personálu, živým společenským životem a atmosférou evropských metropolí.

Na časté změny i nutnost reprezentace si musí většina diplomatů zvyknout i dnes. Ale v případě rodiny Schönburg-Hartensteinovy sehrály svou roli velké změny dvacátého století, tou nejvýznamnější byl rozpad Johannovy milované monarchie v roce 1918, který měl za následek několik převratných změn. Z diplomata se v jeho padesáti čtyřech letech stal penzista a vzhledem k tomu, že jeho zděděným majetkem bylo jen několik vídeňských činžovních domů a zámek a panství Červená Lhota v jižních Čechách, stejně jako velkostatek v jihočeském Lžíně, stal se z něj ještě na stará kolena

⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 12.

⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 14.

⁶⁶ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 33.

pán sídlící na svém statku, což pro něj byla úplně nová role. Princ a diplomat, který ovládal řadu jazyků, jen češtinu ne, se tak ocitl sice doma a na svém, ale vlastně v cizím prostředí nové republiky, mezi obyvatelstvem, které sice zaměstnával, ale jehož rodnému jazyku nerozuměl. Mladá Československá republika se navíc Johanna jako bývalého loajálního služebníka Habsburského domu bála a nechtěla jej pustit na jeho vlastní panství, což nakonec vyřešila až intervence rakouské vlády.

Nicméně než se tak stalo, rodina delší dobu pobývala u Johannova tchána na zámku Wallerstein v Německu, kde ovšem nebyla jedinou tohoto typu. Podobně poskytoval azyl Karl Friedrich Oettingen-Oettingen a Oettingen-Wallerstein i spoustě dalších šlechtických rodin.⁶⁷ Přeplněný Wallerstein byl vlastně jakousi čekárnou pro spřízněnou šlechtou, kde se v podivné nečinnosti a nervozitě čekalo na to, jak věci dopadnou. Německo i Rakousko byly vojensky, hospodářsky i ekonomicky zničené. Svět se měnil a nikdo zpočátku nemohl tušit, jakou budou mít změny trvanlivost. Maďarská republika rad také vydržela jen jeden rok, Alsaská republik rad dokonce jen 12 dní a i nově vzniklé Československo mělo řadu problémů a nikdo dopředu nemohl odhadnout, jak se mezinárodní situace bude vyvíjet dál. Je ale jisté, že takové čekání nemohlo trvat dlouho a že bylo zvláštní i pro samotné hosty. Díky intervenci dr. Ignaze Seipela se ale nakonec Johann se svou rodinou mohl vrátit na Červenou Lhotu. Jak by jejich život vypadal, kdyby se tak nestalo, se dá těžko soudit, protože právě malý velkostatek poskytoval nejen iluzi kontinuity s tradičním šlechtickým životem, ale ve finanční nouzi dokázal poskytnout i částečné prostředky na jeho financování.

Život na Červené Lhotě byl ale v řadě věcí specifický a ve své novosti poskytoval pro Johannovu rodinu řadu absurdit. K absurditě doby tak například patřila i skutečnost, že princ a jeho rodina neměli československé státní občanství, takže museli pravidelně žádat o prodloužení pobytu cizince na území Československa. „*Velvyslanectví republiky Československé ve Vídni, potvrzuje tímto, že pan Karel Schönburg-Hartenstein, rakouský státní příslušník, majitel rakouského pasu č. 149939 jede do Červené Lhoty a doporučuje, aby mu bylo dovoleno překročit při vjezdu hranice. Důvod: Má tam velkostatek a stálé bydliště.*“⁶⁸, píše se v doporučení, které si v březnu 1938 musel obstarat Johannův nejstarší syn a dědic lhotského velkostatku Carl.

Máloco tak výmluvně ukazuje změnu situace. Z polyfonního Rakouska-Uherska

⁶⁷ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 3.

se staly malé národní státy a šlechtě zvyklé pohybovat se s velkou samozřejmostí po monarchii se postavily do cesty hranice. A tak se prostě a jednoduše stalo, že z majitele, který měl ke kraji vztah jako ke svému domovu, byl najednou cizí státní příslušník. Identita sice byla jedna věc, ale její byrokratické vyjádření bylo často komplikované, jak si ostatně ve svých pamětech všimla po druhé světové válce i Tatiana Metternichová, která se ještě navíc narodila v carském Rusku: *„Jak jsme měli v této zrušené Evropě, ve které byly vlny utečenců hnány z jedné země do druhé, na jediném řádku objasnit, proč jsme vlastnili pět státních občanství nebo lépe řečeno pět pasů, a jak je možné, že žádný rodný list?“*⁶⁹ Pro transevropské šlechtické rodiny, jejich pojmání světa a životní styl byly nové malé národnostní státy hodně těsné.

Změna ale nebyla jen vnější, spojená s úředními listinami a závorami hraničních přechodů, dotýkala se hlouběji i identity rodiny a jejího vlastního pohledu na sebe samu. *„Způsob, jakým jsme na Červené Lhotě přebývali, by se dal přirovnat k životu Angličanů, kteří žili v bývalých britských koloniích, které náhle přestaly být koloniemi. Byli to anachroničtí a zmatení lidé vystavení konfliktům ze dvou stran. Rodinný pořádek, který znali, byl pryč a přicházel jiný, který nedokázali přijmout. Vypadali jako zmrzlí v pohybu, zachycení v půli cesty“*,⁷⁰ všiml si i nejmladší Johannův syn Peter a ve svých Memoárech ještě dodal: *„nejvíc z nás tímto odcizením trpěl otec. Vzal-li v úvahu své pocity vůči Čechům, nemohl vykročit k setkání s nimi a obzvláště s jejich intelektuály a politiky. Svým zaměstnancům byl dobrým podporovatelem. Staral se o ně ve svých účtech, ale komunikovat mohl jen s tím málem, které mluvilo německy. A mí starší bratři a mé sestry napodobovali jeho postoje a chování. Nikdo z nich nemluvil česky a nikdo z nich neudělal sebemenší pokus naučit se tento jazyk. Byli cizinci v cizím světě, a tak také sami sebe chápali. To se nikdy nezměnilo, nikdy nesplynuli se svým okolím. Byli dětmi diplomata a prožili své dětství v Bukurešti, Londýně a Římě. Můj nejstarší bratr Carl, který později zdědil Červenou Lhotu, se nakonec česky učit začal, ale to už byl dospělý a měl mnoho přátel mezi českou inteligencí.“*⁷¹ Rodina se tak vlastně uzavřela v sobě samé, ve svých rituálech a v jakési iluzi o pokračování předchozího. Ale i tato iluze byla silně ovlivněná poválečným vývojem a rozpadem

⁶⁸ Dokument je v soukromém vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno.

⁶⁹ Tatiana METTERNICHOVÁ, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992, s. 409.

⁷⁰ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 6.

⁷¹ TAMTÉŽ.

monarchie. Nic už zkrátka nebylo jako předtím, i když se rodina vší silou snažila, aby to alespoň tak vypadalo.

Problémy nejen s jazykem dokládá i další historka z Peterových pamětí, která zachycuje cestu rodiny do Petrohradu za příbuznými Czerniny. Na nádraží v Kardašově Řečici přijíždí vlak a na vagonech visí cedulky s nápisem „Nekuřáci“. A Lilly volá na své sestry: *„Ne, to není náš vlak, nenastupuj. Tohle jede do Nekuřáci.“*⁷² Za Rakouska by se takové nedorozumění stát nemohlo. Rodina prostě byla ve stejné zemi jako před deseti lety, jen jako by se tato zem přes noc proměnila v cizí. Změna to byla těžko pochopitelná a bylo se třeba s ní vyrovnat. A že to nebylo občas jednoduché, ukazuje zase jiná historka z pamětí Petera. Jedna z pracovnic červenolhotské kuchyně Věra projevila před Peterem hrdost na nový vlastní stát. Peter jako všímavé dítě jí prý pohotově odpověděl: *„Skutečně? Můj otec si myslí, že všichni Češi jsou zrádci a zloději.“*⁷³, což v domě způsobilo pozdvižení, které se snažila vyřešit Peterova sestra Lilly slovy: *„Nemůžete brát vážně dítě. Peter nevěděl, co říká. Můj otec nikdy nic takového neřekl.“*⁷⁴ Ponechme stranou, co skutečně Johann Schönburg řekl nebo neřekl a jestli měla ve sporu pravdu Lilly nebo Peter. Tak nebo tak podobná historka ukazuje, o čem se v rodině přemýšlelo, jaká byla možná východiska nové a podivné situace a kde se možná hledali viníci rozpadu nejen monarchie, ale i její hierarchie hodnot. Svě jistě dokázal obraz, který si republika budovala a ve kterém hrály významnou roli legie, tvořící se z vojáků, kteří dezertovali z rakouské armády. To byl přirozeně postoj, který byl pro bývalého velvyslance a bratra významného rakouského generála těžko přijatelný.⁷⁵

Zároveň ale princ těžko nahlížel na všechny své věrné poddané jako na zrádce. Osobně si myslím, že právě tento jemný rozdíl mezi vládnoucími představiteli republiky a obyčejnými lidmi na svém panství dokázal bystrý Johann docela dobře vidět, nikoli ale desetiletý kluk Peter, snad i proto, že pro děti je jisté zjednodušení a černobílá optika v klasifikaci toho, kdo je zrádce, hrdina, přítel a nepřítel vcelku typická.

„Konec monarchie zasáhl mé rodiče jako úder blesku. Neztratili jen morální a politickou vlast, která se po století zdála stejně stabilní jako Bůh, ale také finanční

⁷² TAMTÉŽ, s. 8.

⁷³ TAMTÉŽ, s. 7.

⁷⁴ TAMTÉŽ.

⁷⁵ TAMTÉŽ.

*základ, ze kterého si mohli celý život žít, aniž by si museli cokoliv spořit. Oba dostali od rodičů velké sumy peněz.(...) Oba vyměnili tyto sumy z patriotismu za války za válečné dluhopisy, které byly nyní úplně bezcenné.*⁷⁶ Prohra Rakouska ve válce znamenala i prohru v oblasti finanční a musela pro rodinu znamenat nejen ztracené úspory, ale také změnu životního stylu. Následovala samozřejmě obrovská inflace rakouského šilinku a s ní další snižování rodinných úspor. Zakrátko byla situace taková, že nebylo možné nejmladším dětem koupit druhé boty, a tak Peter chodil v botách po starších sourozencích o několik čísel větších a jejich špičky si vycpával novinami, aby mu v nich noha „neplavala“.⁷⁷ Ale peníze nebyly ani na další potřeby: „*V zeleninové zahradě je hromada rybízu, který horlivě trháme. K zavaření ale není cukr a proto jsme ho hodně prodali*“⁷⁸, informuje otce v dopisu z Červené Lhoty dcera Marie. Na to, aby si rodina mohla dovolit poslat děti na prestižní internátní školy nejen v Rakousku, přispěli příbuzní, zejména Johannova sestra Franziska, přezdívaná Fanny a provdaná Czerninová a opět rodiče Johannovy manželky Sophie, kteří sice žili v Německu, ale byli na tom finančně mnohem lépe než Johannova rodina na Červené Lhotě možná i kvůli velkým pozemkům, které v jižním Německu vlastnili.⁷⁹ A finančním problémům rodina vzdorovala i částečným prodejem mobiliáře vlastně už za války ve Švýcarsku.⁸⁰

Finanční nouzi a nové situaci, ale nebylo třeba vzdorovat jen materiálně. Johann Schönburg považoval za důležité uchování životního stylu, rodinných tradic a způsobu života i v těžších podmínkách. Je logické, že konzervativní člověk reaguje na velkou změnu ukrytím se pod ochranná křídla tradice a jejím striktnějším dodržováním. Takovým příkladem může být ritualizované každodenní stolování, které tradičně začínalo formulí: „*Vaše výsosti, oběd je podáván!*“, pronesenou služebným, zasedacím pořádkem nebo také tím, že v létě nikdy nesměla na stole chybět květinová výzdoba.⁸¹ Jiným příkladem může být tradiční střídání míst pobytu podle ročních období. „*Nebyli jsme jediní, kdo zachovával staré tradice. Všechna rakouská šlechta všude pokračovala*

⁷⁶ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 18-19.

⁷⁷ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 18.

⁷⁸ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA2, kart. 9, fol. 1016.

⁷⁹ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10.2.2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

⁸⁰ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 20.

v životě, jako by se nic nestalo, jako by historie nepřinesla nic, co by mohlo způsobit změnu – tedy alespoň po dobu, než dojdou prostředky.“⁸²

A změn začalo být čím dál víc. Hospodářská krize, nástup nacismu v Německu a jeho rakouské ozvěny, to všechno se samozřejmě u Schönburgů sledovalo. Vyděšená Marie, tak z internátu v Zangbergu v dopise psala: „V Mnichově byla na věži kostela od minulého týdne rudá revoluční vlajka.“⁸³ Jindy zase líčí Peter s nadšením, že byl velmi krásně vidět „Graf Zeppelin“, tedy vzducholoď plující za pěkného počasí po obloze.⁸⁴

Ale to už se nejstarší dcery vdávaly. Jako první se ve svých dvaceti sedmi letech v roce 1925 vdala za Georga svobodného pána von und zu Franckensteina, potomka francké šlechtické rodiny nejstarší Lilly. O pět let později mohl vystrojit Johann svatbu její mladší sestře Ernestine ve Vídni. Brala si hraběte Ludwiga Marenziho von Tagliuno. Nejstarší Carl se nikdy neoženil, zato jeho mladší bratr Louis Alexander poznal svou budoucí ženu Dilys M.P. Marten v roce 1933 při lyžování v St. Antonu. Zatímco oba partneři starších dcer pocházeli z šlechtických rodin a nebyl nejmenší důvod proti nim protestovat, tentokrát byli rodiče velmi proti a na svatbu dokonce nepřišli.⁸⁵ Mladá dcera Waleského majitele pivovaru to v rodině neměla vůbec jednoduché, i přesto si nakonec dokázala získat během svých letních návštěv na Červené Lhotě oba rodiče, zejména svým vystupováním a znalostmi v oblasti umění a literatury.⁸⁶ Její další osud byl ale spíše smutný. Krátce před vypuknutím druhé světové války opustila Rakousko a společně s dvěma syny Louise Alexandra odjela do Anglie, kde v roce 1943 zemřela na tuberkulózu, zatímco její muž musel narukovat do Wehrmachtu. Z osmi let jejich manželství se tak manželé viděli pouhé tři. Až po svém návratu z ruského zajetí se Louis Alexander setkal se svými syny a v roce 1949 se znovu oženil.

V roce 1937 zemřel Johann Schönburg-Hartenstein ve svých 73 letech. Na

⁸¹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 18.

⁸² TAMTÉŽ.

⁸³ SOA Třeboň, RA Schönburg-Hartenstein, kart. 9, fol. 1209.

⁸⁴ TAMTÉŽ, kart. 8, fol. 710.

⁸⁵ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 38.

⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 39.

velikonoční úterý se vrátil ze mše a po obědě si na chvíli lehl, ale už nevstal.⁸⁷ Jeho pohřeb byl jedním z největších ve Vídni a sešla se na něm celá špička bývalé monarchie. U rakve se objevil i věnec se stuhou v habsburských barvách, na kterém stálo „*Nejvěrnějšímu z věrných.*“⁸⁸ Jeho manželka Sophie se velmi těžko vyrovnávala se ztrátou milovaného manžela i proto, že děti byly daleko a bouře války byla za dvěma. Peter se rozhodl téhož roku emigrovat, aby se vyhnul službě v německé armádě a odjel do Jižní Ameriky. Do emigrace se spolu se svým manželem Ottou von Simsonem vydala i Louise Alexandra (vzali se v roce 1936) a jejich cílem byly Spojené státy americké. Do Jižní Ameriky se za Peterem nakonec vydala i nejmladší Sophie, která se tam vdala a žije v Kolumbii až dosud.

Její matka Sophie Schönburg-Hartensteinová zemřela v 66 letech během bombardování Vídně v září 1944. Ani ona ani její manžel se už tak nedočkali toho, jak Carl přišel o Červenou Lhotu následkem Benešových dekretů. Převratná doba během padesáti let úplně změnila to, co platilo po staletí. Některé z rodinných tradic i kulturních kódů rodiny přesto v překotné době přežily.

Toto je tedy rámeček a situace rodiny, do které budeme zasazovat jednotlivé informace o dětství jejích členů. Jaké to bylo být dítětem v době, kdy se vše měnilo? Jaké to bylo vzdorovat tlaku doby? A jaký názor na proměny měly samotné děti?

4. **Prostor dětství, prostor rodiny**

Ranní paprsky světla procházejí ve svazku tenkým sklem do podkrovní místnosti. Místnost je studená a na latoru se přes noc vytvořil tenký škraloup.⁸⁹ Je zima. Dřevěná podlaha a bílý nátěr stěn je daleko bělejší, než rozčvachtaný sníh na nádvoří, kde pod falešnými dřevěnými okenicemi skládá zámecký personál dřevo. Od úst jim stoupá pára...

Tak nějak mohlo vypadat zimní ráno na Červené Lhotě. Ne náhodou dává di Lampedusa ve svých pamětech velkou váhu svým vzpomínkám na rodinná sídla. Vliv, který má na člověka prostor, v jehož konturách se pohybuje, prožívá své smutky, radosti, chvíle iniciace i běžný odpočinek po nedělní kávě, je sice na první pohled

⁸⁷ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 3. dubna 2010.

⁸⁸ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 37.

docela nenápadný, ale o to možná důležitější. Místo, na kterém člověk prožije dětství nebo šťastná první léta manželství, mu vytváří vztah k okolní krajině, místu a zemi. Prostor, ve kterém žije, vytváří jeho životní rytmus, ovlivňuje jeho životní styl, jeho identitu a nesmazatelně se zapisuje do lidské osobnosti.

Vyomezit prostor na jedno úzké sídlo by i dnes bylo částečně povrchním výsledkem. Každý člověk se pohybuje ve svém vlastním teritoriu, které vymezuje jeho povolání, práce, zájmy, rodinné a přátelské vazby. Místa studií, sídla rodičů a prarodičů i bezprostřední okolí, tradiční cesty do kostela o svátcích i návštěvy známých a přátel v blízkosti i ve větší vzdálenosti, to všechno rámuje teritorium, ve kterém se člověk běžně pohybuje a které považuje za své a cítí se v něm přirozeně. Budeme-li uvažovat o našich prostorech a vlastních teritoriích, o našem domácím okruhu dojdeme k individuálním číslům, které v dnešní době odráží nejen vazby na rodinu, migraci za prací a bydlením, ale i národní identitu.

Podíváme-li se na teritorium rodiny prince Schönburg-Hartensteina nalezneme poněkud jinou strukturu, která se pohybuje i v jiných rozměrech. A nejen proto, že byl Johann Schönburg-Hartenstein velvyslanec a působil v Bukurešti, Londýně a Římě. Příbuzenské vazby mezi šlechtou na konci 19. století a na počátku 20. století směřovaly tak jako v předešlých desetiletích a stoletích často přes hranice.

Navíc si šlechta udržovala léty zaběhaný zvyk přesouvat se z jednoho svého místa v přesně stanovený čas na jiné. „... *Svého času naše rodiny byly tak trochu kočovné a celá famílie i se služebnictvem se stále pohybovala. Primogenitura mezi Hlubokou, Třeboní, Vídní a Červeným Dvorem. U nás to bylo tak, že od Vánoc, když skončily hony, jsme byli v Praze, kde jsme bydleli ve Voršilské ulici (...) Tedy v Praze jsme byli do Velikonoc, pak jsme se stěhovali na Orlík, kde jsme bývali do začátku prázdnin, následovaly Čimelice a tam jsme bývali do konce prázdnin. Na podzim jsme se stěhovali zase zpátky na Orlík, kde jsme bývali pravidelně do Vánoc. Tak tedy vypadal původní rytmus naší rodiny.*“⁹⁰ Rytmus, jaký v první polovině dvacátého století udržovali orličtí Schwarzenbergové, nebyl překvapivý ani pro jiné šlechtické rodiny a vlastně nebyl ani nijak nový. Když porovnáme výpověď Karla VII. Schwarzenberga se vzpomínkami na dětství v osmdesátých letech 19. století, které ve

⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 10.

⁹⁰ Karel Jan Nepomuk SCHWARZENBERG, *Knížecí život. Rozhovor s Karlem Hvížďalou*, Praha 2002, s. 27.

svých pamětech popsala Johannova manželka Sophie rozená Oettingen- Wallerstein, nalezneme podobný životní styl. Rytmus této, původem jihoněmecké rodiny byl ještě o něco komplikovanější a její okruh byl také širší než ten Schwarzenberský. Po Vánocích rodina každý rok opustila Petrohrad ve středních Čechách, kde bývala u strýce Jaromíra Czernina (díky jeho spřízněnosti s Johannovou sestrou Fanny, zde Sophie Johanna poznala) a přesunula se do Prahy. Po 16. květnu a pražských oslavách dne Jana Nepomuckého vyrazila rodina na své (nejen letní) sídlo Hluboš, kde pobývala až do začátku června. Následoval jiný czerninský lovecký zámček Jemčina, kde pobyt každý rok končil někdy uprostřed července a rodinu čekala cesta na jih Německa na rodinné panství, kde rodina pobývala zejména na zámku Hohenaltheim u Nördlingenu, který občas vyměnila za Wallerstein. Začátkem října se rodina vracela opět na Hluboš, kde sezónu končil pompézní „Hure de Sanglier“, tedy hon na divočáka. Po něm byl na řadě opět Petrohrad na Vánoce.⁹¹ „*A tak ubíhaly roky.*“⁹²

Nepochybně měla podobný rytmus i původní rodina Johanna Schönburg-Hartensteina. Vzhledem k tomu, že Johann žádné paměti nenapsal a o jeho dětství se toho moc neví a také vzhledem k tomu, že jeho otec Josef Alexander Schönburg-Hartenstein, vlastnil řadu pozemků a nemovitostí a jednu dobu bylo skupování a následný prodej nemovitostí nejen jeho zábavou ale i příjmem, nedá se příliš uvažovat o prostoru dětství budoucího velvyslance. S jistou určitostí můžeme mluvit o Vídni, Červené Lhotě, ale právě také Czerninském Petrohradu, kde potkal svou budoucí manželku princeznu Sophii Oettingen-Wallerstein. Potenciální partneři se tak velmi často potkávali v průsečících svých teritorií.

Podíváme-li se následně na výsledný rytmus nové rodiny, určitě nám přijde na mysl, že se vlastně jedná o model, který do jisté míry respektuje teritoria obou partnerů. V pravidelném rytmu zůstává Vídeň, v létě Červená Lhota, o masopustu Petrohrad. Po těchto pravidelně se opakujících místech následují nepravidelné: Hohenaltheim, Wallerstein, Jemčina, Chudenice, Jindřichův Hradec, ale i Glachau a Hartenstein jako sídla příbuzných Schönburgů v Sasku. Tento rytmus byl ale přirozeně přizpůsoben aktuálnímu místu, kde Johann v diplomatických službách právě působil. Je pochopitelné, že se nedodržovala přesná data odjezdů jako v případě Oettingen-

⁹¹ Sophie Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 24-42.

⁹² TAMTÉŽ, s. 42.

Wallersteinů a že také rodina nepobývala v jednotlivých zastaveních svého „ kočovného“ života plnou dobu, jak tomu začalo zase být po První světové válce, kdy už byl Johann Schönburg na penzi.

Rodina prostě byla na delší dobu v místě, které bylo sídlem velvyslance a pohyboval se i v rámci svého volného času v onom konkrétním státě, ale pokud se vypravila domů, tak se vracela do místa, které danému ročnímu období příslušelo. Jako kdyby rodina měla jeden domov na zimu, jeden na léto a jeden na čas masopustu, mezi kterými se s naprostou přirozeností pohybovala. Tento komfortní pohyb i mnohočetnost domova umožňoval mimo jiné pokrok v cestování a personál, který udržoval místa pobytu v dokonalém stavu, takže při případném příjezdu nebyl problém se zabýdlováním a vlastně ani s převážením velkého množství potřebných věcí. I přesto podle mého názoru v této dynamice pohybu zůstalo cosi z obrazu vladaře, který se nutně musí pro kontrolu pohybovat po svých jednotlivých sídlech tak jako maďarský král Štěpán I. nebo samotný Karel Veliký ve Francké říši.

Podíváme-li se dnešní optikou na slovy Karla Schwarzenberga „tak trochu kočovný život rodiny“ a podíváme-li se pak do atlasu, možná nás trochu ohromí jednotlivé vzdálenosti i samotný rozměr rodinného teritoria, a tedy teritoria, v jehož rámci se nacházel domov. Ne jako pojem singulární, ale jako domov, který je plurálem sebe sama. Při dnešních vzdálenostech je po silnici Červená Lhota od Vídně vzdálená 187 km, z Vídně do Chudenic 443 km, z Červené Lhoty do Petrohradu v severních Čechách 184 km, ale do Wallersteinu už 590 km! Připočítáme-li například ještě vzdálenost Říma od Červené Lhoty, která dnes činí 1234 km a všechna další místa, kam se jednotliví členové rodiny vydávali za studiem (do Kalksburgu u Vídně, kde byl na internátní škole Peter to dnes je 208 km, do Zangbergu, kde studovala internátní dívčí gymnázium jeho sestra Marie 285 km a do Feldkirchu, kde se nacházelo jezuitské gymnázium Stella Matutina, na které chodili jak Carl, tak Louis Alexander to je dokonce 569 km), nabude rámec pohybu rodiny opravdu velkých rozměrů. Navíc je tento rozměr třeba vnímat také z jeho kulturního hlediska, z hlediska používání různých jazyků, různé politické situace a různé ekonomické situace. Vzkvétající Československo jistě skýtalo, byť jen třeba z oken vlaku, úplně jiný pohled, než válkou poznamenané Německo. Šlechta navíc stále ještě kladla důraz na výuku a znalost jazyků, takže i pohled na Anglii očima dětí velvyslance nemusel být tak nesrozumitelný jako ten turistický s prsty založenými v bedekru a s očima bloudícíma ve slovníku.

Domov v plurálu neznamena jen pohyb a složitý přesun. Jeho význam pro vytváření osobnosti netkví ani v pravidelnosti přesunů (i když i ta má svůj význam), ale jeho největším přínosem je větší rozhled, menší lpění na konkrétním místě a s ním spojená pluralita myšlení. V kombinaci se znalostí cizích zemí (Itálie, Rumunsko, Anglie, Francie...) je taková pluralita dobrá jako obrana před předsudky a zároveň je klíčem ke svobodnému pohybu životem. Pro řadu dětí Johanna Schönburga bylo později přirozenější emigrovat, než žít v systému, který pohyb i myšlení omezuje. V jistém slova smyslu lze jako výsledek brát i jistou rezistenci těchto mladých vůči například nové nacistické ideologii, (z dětí Johanna Schönburga se touto ideologií krátce v době své vzpoury adolescenta proti otci cítil oslovený jen Peter a i ten v době Anschlusu velmi rychle prohlédl) nebo agresivnímu nacionalismu.

Už samotná identita vytvářená tímto pluralitním domovem nemohla být nijak striktně singulární. Sophie dcera o Červené Lhotě dodnes tvrdí, že to je její domov a o jejím okolí, že jde o její vlast,⁹³ ale že by sebe sama považovala za Češku o ní nelze tvrdit. Podobně její matka za domov svého dětství považovala pražskou Malou Stranu, ale pojem vlasti pro ni obsahoval spíše celou monarchii než Čechy. Navíc se v době jejího dětství ještě v Praze dalo komunikovat bez nutné znalosti češtiny. Ještě složitější by musely být pocity Lilly, která se provdala do Německa. Řešila-li by tak jako dnes svojí identitu rakouské šlechtičny s kořeny v Čechách, dětstvím prožitým v Bukurešti a životem stráveným v Německu, těžko by docházela uspokojivých závěrů.

S rodinou se pochopitelně nepřesouvaly jen děti, ale také jejich vychovatelé, další personál a často i psi. Takový přesun byl pochopitelně nejen logisticky, ale i organizačně a finančně náročný. Cestovalo se nejčastěji vlaky a zbývající menší vzdálenosti se překonávaly kočárem. Jak vypadala cesta do jižního Německa, popsala v dopisu z Hohenaltheimu dne 1. října 1920 Ernestine: *„Cesta sem byla velmi dlouhá. Z Isny jsme odjeli už ráno ve 4:36, do Aulensdorfu jsme dojeli v 6:16, do Ulmu v 8:35, z Ulmu jsme vyjeli v 11:36, Aulen v 1:48 odjezd v 5:20, v Nördlingenu v 6:38 a odtud odjezd v 8:20, příjezd do Möttingenu v 8:32. V Nördlingenu měl vlak hodinu zpoždění, takže jsme sem přijeli mnohem později. Jinak vše proběhlo hladce a všude jsme našli dost místa. V Aalenu jsme v Harmonii velmi dobře poobědvali. Přirozeně to všechno byly spěšné vlaky a byla tu i lepší spojení, ale pak by nebylo možné jet v jeden den a*

⁹³ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 3. dubna 2010.

*bylo by nutné cestou přenocovat. V Isny to bylo ještě velmi pohodlné.*⁹⁴ Urazit trasu, která vede po dnešních komunikacích 206 km, tehdy trvalo celý den a přesun obsahoval celých šest přestupů. Přirozeně se při dlouhých cestách vybíraly zastávky tak, aby byly nejen při cestě, ale také aby byly zajímavé jak pro dospělé, tak pro děti. I proto rodina Karla Oettingena každoročně dělala při cestě z Hluboše do Hohenaltheimu zastávku v Norimberku, která byla spojená s prohlídkou města, procházkou na starý hrad, návštěvou několikerych obchodů s hračkami a nákupem proslulého norimberského perníku. I proto byl pro děti Norimberk „*zdrojem mnoha slastí.*“⁹⁵ Podobně i rodina Johanna Schönburga měla své stálé zastávky na cestách, jednou z nich bylo například právě městečko Isny.

Organizace cesty, především balení a přesun zavazadel, neustálé přepočítávání dětí a hlídání času do odjezdu bylo pro takovou cestu typické. „*Živá je vzpomínka na horu zavazadel, kde byly uloženy obrovské kufry, aby byly odděleny od zavazadel do coupé. Otec počítal zavazadla několikrát. Na cestě byl ve svém živlu a stával se polním maršálem. Byl rád hodiny před odjezdem vlaku na větrné a neútulné stanici. Zlé jazyky tvrdily, že večer před odjezdem nařizoval všechny hodiny v domě o hodinu napřed. Lístky byly koupeny, zavazadla znovu přepočítána, děti přepočítány, nařízení vydána, zatímco má maminka, značně apatická všechno polykala a hlavně hlídala svůj tmavě zelený kufřík na šperky.*“⁹⁶

I cestování mělo svá pravidla. Mladší děti cestovaly většinou třetí třídou spolu se svou chůvou, zatímco rodiče a starší děti seděli ve třídě druhé.⁹⁷ Děti sice cestovaly s rodiči, ale podobně jako v běžném denním režimu od nich byly odděleny a péči o ně měla zastávat chůva nebo vychovatelka. A pochopitelně to po válce značně šetřilo náklady. Že by děti pociťovaly odloučení od rodičů jako nepříjemné, se z pramenů nezdá. „*Bavili jsme se královsky. Byli jsme vždy v rozhovoru s celým oddělením. Vtipy létaly sem a tam, o to krásnější, když se jim často nedalo úplně rozumět.*“⁹⁸ A komfort cestování se lišil podle doby i podle země. Prvním dojmem z Německa po

⁹⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign, VA 2, kart. 9, fol. 658.

⁹⁵ Sophie Schönburg-Hartenstein, Erinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 41.

⁹⁶ Sophie Carillo, Erinnerungen. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 25.

⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 10.

⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 10-11.

válce byl pro sotva čtyřletého Petera stav místních vagónů: „*Vlak, ve kterém jsme jeli, neměl v oknech skla, ta byla vystřílená a okna byla zabeďněná. Uvnitř byla následkem toho tma. Seděli jsme na dřevěných lavičkách. Mezi nimi na malém stolku se mihotal a plápolal plamínek svíčky. Myslím, že má mladší sestra Sofie byla nemocná, protože celou cestu plakala.*“⁹⁹ Jistou komplikací se po roce 1918 pochopitelně staly hraniční kontroly a čekání na hranicích, což se týkalo zejména cest do Rakouska a Německa. V dopise z Isny v září 1919 píše Lilly rodičům: „*V Romanshornu (Švýcarsko) bylo shledáno závadným, že nám chybělo v pasu odhlášení a dokument zadrženy v Marly.*“¹⁰⁰ S jistým ulehčením dále píše: „*Byl nám ale prohledán velmi povrchně jen jeden kufr, zatímco jsme na německé straně museli zaplatit 3,50 marek cla za čokoládu a byli jsme tázáni, jestli nemáme také nové látky.*“¹⁰¹

Zážitky a historky z cest vlakem jsou v pamětech a v dopisech poměrně časté. Devítiletá Sophie píše mamince v dopise, že ve vlaku potkali s chůvou a Peterem milé lidi, kteří jí „*darovali třešně a cukr.*“¹⁰² Historka o omylu s cedulí „*Nekuřáci*“ měla potom v rodině Louise Alexandra další vývoj, neboť i jemu se prý stalo v době, kdy se ucházel o svojí budoucí ženu Marten Dilly v Anglii, že po příjezdu vlaku, kde bylo na dveřích napsáno „*Players only*“ (označení pro kuřácké vagóny), vyhodnotil tuto informaci mylně jako označení vagónu pro jakési „*hráče*“ a dokonce si jeden vlak nechal ujet.¹⁰³

Ať už považujeme historky i zmínky o cestování za zajímavé, vypovídající nebo naopak, jejich četnost ukazuje, že cesta vlakem byla velmi častou součástí každodennosti šlechtické rodiny až do konce druhé světové války a čas cesty patřil k rytmu rodiny tak jako periodické střídání pobytu, jako rozdělování sídla na letní a zimní, stejně jako rytmus dne nebo pravidla stolování. Pohyb ve vlastním teritoriu rodiny zabral dost času a sama cesta patřila svým způsobem k životnímu stylu šlechtické rodiny. Uvažujeme-li o prostoru, ve kterém se rodina pohybovala, dojdeme nakonec k několika klíčovým bodům, ke kterým se vztahovala identita jednotlivých členů rodiny.

⁹⁹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 3.

¹⁰⁰ SOA Třeboň, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart 9, fol. 53.

¹⁰¹ TAMTÉŽ.

¹⁰² SOA Třeboň, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 379.

¹⁰³ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

Velvyslanecké posty Johanna Schönburg-Hartensteina

Ani jedno z dětí Johanna Schönburg-Hartensteina neoznačilo ve svých pamětech za svůj domov Londýn, Bukurešť, Řím, Luzern, St. Moritz nebo švýcarský Fribourg, a to i přestože princ i jeho manželka považovali velvyslanecká léta a zejména působení v Římě a Bukurešti za nejšťastnější léta života a často se k němu ve vzpomínkách vraceli. Sophie starší si prý nejednou na Červené Lhotě v horkých dnech povzdechla: „*Skoro jako v Itálii.*“, na podzim nostalgicky říkávala: „*Ach, teď by se mohlo jít do nějakého dobrého divadla.*“ A v zimě: „*V jiných zemích se růže nemusí zakrývat slámou...*“.¹⁰⁴ Pro děti to byly spíš atraktivní kulisy jejich dětství a v jistých chvílích domov, ale jinak neměla jednotlivá působiště větší význam. Víc než změny prostředí bývalo litováno loučení s hračkami a sbírkami, které se ne vždy stěhovaly z jedné štace do druhé.¹⁰⁵ Stěhování vždy proběhlo spolu s personálem a příbuzní, známí i kamarádi byli často v pohybu stejně jako rodina velvyslance a jejich dráhy se protínaly jen tu a tam. Zdá se, že pro pocit domova byla daleko důležitější přítomnost rodiny a přátel, než místní zakotvení. To se vztahovalo spíše k Vídni a Červené Lhotě, i když tady rodina, zejména v dětských letech tří nejstarších dětí pobývala méně než ve městech, kde plnil Johann svou diplomatickou misi.

Přesto nelze hlavní města cizích zemí opomenout při hledání prostoru dětství. Právě jejich důležitost, význam, zařízení i možnost setkání se s různými osobnostmi totiž musely zanechat vliv na vytváření obrazu vlastní rodiny. Představíme-li si například mramorové schodiště Palazzo Venezia, po kterém stoupá kardinál v purpurovém oděvu a na jehož schodech stojí lokajové s pochodněmi, livreje jsou v rodinných barvách zdobené rodinným erbem, a představíme-li si děti, které tuto nádheru pozorují škvírou ve dveřích, protože k ní nemají přístup, snadno se dokážeme vcítit do jejich vnímání rodiny a otce jako někoho velmi důležitého a prestiží oplývajícího. I v porovnání s dnešní funkcí velvyslance byla funkce velvyslance na konci dlouhého 19. století mnohem prestižnější. Zahraniční cesty panovníků, ministerských předsedů a domácích politiků obecně byly málo časté a velvyslanec tak byl zprostředkovatelem kontaktu mezi dvěma zeměmi více, než je tomu dnes.

¹⁰⁴ Sophie Carillo, *Erinnerungen. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 18.

¹⁰⁵ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 38.

Dojem a trvalý vliv nemělo ale jen vnitřní prostředí, ale i vnější možnosti. K neděli po celé roky patřila v Římě dopoledne mše a po ní procházka po městě a návštěva jednoho z početných muzeí ve městě.¹⁰⁶ Nejenže děti získaly základní znalosti o dějinách architektury, sochařství a malířství (například Caroline o mnoho převyšovala právě v těchto znalostech na internátní škole své vrstevnice), ale tyto návštěvy sloužily také k formování vkusu dětí. I když je s děvčaty podnikala nejčastěji jejich vychovatelka paní Novotna, i když nezdá se, že jejich matce Sophii přišlo, že by její dcery v tak raném věku neměly vídat nahé sochy a akty od velkých malířů,¹⁰⁷ přesto šlo o výchovný prvek, který byl v souladu s duchem rodiny (Johan Schönburg byl velkým milovníkem umění stejně jako jeho žena nebo sestra a touha po kráse a krásnu byla přítomná ve všech interiérech, které si rodina sama zařizovala). Zároveň ale šlo o prvek výchovy, který by se těžko uplatňoval jinde než v metropoli (na Červené Lhotě by byl takový nedělní program nepředstavitelný), a Řím byl v tomto směru navíc velmi specifický.

V porovnání s Římem působila Bukurešť jako malé město se slaměnými střechami a jistou exotickou krásou, se zlatem a stříbrem ozdobenými uniformami důstojníků, elegantními dámami, ale také takřka orientálním ruchem ulic. „*Jak ošklivé bylo rakouské velvyslanectví, jsem si všimla už jako dítě. Vysoké schody slabě osvětlené skrze barevné sklo oken nám umožňovaly vidět příchody hostů ke slyšení nebo na dîner, aniž bychom byly upozorovány. Chichotaly jsme se, šeptaly a dělaly poznámky o dámách, které si pudrovaly nos nebo upravovaly účes před zrcadlem.*“¹⁰⁸ „*Vyslanectví mělo velký dvůr. Tady jsme si mohly v pauzách mezi výukou hrát. Uprostřed byla velká klec, ve které vedli dva orlové smutný život.*“¹⁰⁹ Práce Johanna Schönburga a jeho reprezentační povinnosti se týkaly celé rodiny. Spolu se svou manželkou pořádal různé reprezentační večere a setkání. Od tohoto provozu velvyslanectví byly děti oddělené, svěřené chůvě a guvernance, a i když se s rodiči vídaly, jejich kontakt nebyl tak frekventovaný jako třeba v případě letního pobývání na Červené Lhotě. Pokud se některé dítě rozhodlo, že potřebuje mluvit se svým otcem, muselo v Bukurešti stejně jako v Římě počítat s tím, že se musí ohlásit sekretáři, který jeho požadavek bude

¹⁰⁶ TAMTÉŽ, s. 47.

¹⁰⁷ TAMTÉŽ.

¹⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 28.

¹⁰⁹ TAMTÉŽ, s. 29.

velvyslanci tlumočit a ten, pokud bude mít zrovna volnou chvíli, pošle sekretáře zpět se slovy: „*Jeho Jasnost s vámi chce mluvit.*“¹¹⁰ I přes tuto separaci ale v rodině Johanna Schönburga platilo, že děti žily pod jednou střechou s rodiči a zároveň, že otec rodiny vykonával pod touto střechou i své povolání, takže děti věděly, co rodiče dělají, aniž by se jim to muselo nějak zdlouhavě vysvětlovat.

V budově velvyslanectví trávila rodina čas v zimě, na léto potom odjížděla stejně jako královská rodina do horského letoviska Sinaia při uherských hranicích, kde si rodina pronajímala vilu naproti řeckokatolickému klášteru. Pro děti to byl „*osobitý cizí svět.*“¹¹¹ Byzantské kopule, na sebe přiléhající obydlí mnichů a jejich vousaté postavy s vysokými čepicemi a černými plášti musely působit jako z jiného světa, stejně jako panovníkův palác nazývaný Pelesch se všemi cimbuřími, věžičkami a ozdobami, ale také s labutím jezírkem. Na zpustlé zahradě pronajaté vily se dalo sedět na stromě a číst nebo si hrát na loupežníky a četníky.¹¹² V malém místě, které se tehdy skládalo z několika domků, vil a královského paláce, bylo možné jen tak na procházce s guvernankou potkat i rumunského krále. Pobyt v tomto letovisku byl spojený s létem, takže děti mívaly daleko volnější režim. Ne tak rodiče, pro které bylo toto stěhování nutností v jejich poslání. Jestliže velvyslanec obstarával komunikaci s králem, musel se přesouvat tam, kam se přesouval rumunský panovník.

Dojmy z Bukurešti a Sinaie se přirozeně týkaly jen dvou nejstarších dcer a zčásti i Carla, který se v hlavním městě Rumunského království dokonce narodil.

Sídlo velvyslanectví v Římě bylo budovou úplně jiné kategorie. To, že se monarchie rozhodla jako sídlo svého velvyslanectví u Svatého stolce zařídit Palazzo Venezia, palác přestavěný ze středověkého domu na renesanční palác v 15. století rodinou Barbo a v roce 1564 věnovaný papežem Piem IV. Benátské republice, který Rakousko-Uhersko získalo v průběhu 19. století spolu s Benátkami, palác, stojící nedaleko Kapitolského vrchu, jenom dokresluje, jaký význam monarchie svému vztahu s papežem přikládala a jak exkluzivní post Johann Schönburg získal. Vztah císaře a papeže byl v Evropě naprosto jedinečný, protože ještě na začátku 20. století opíral panovník legitimitu své vlády o Boží vůli jako jeden z mála. Titul „ Jeho Apoštolské

¹¹⁰ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

¹¹¹ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 29.

¹¹² TAMTÉŽ, s. 30.

veličenstvo“ z takového vztahu vyplýval. Velvyslanec se tedy velmi často stýkal nejen s kardinály, ale také s papežem. Oba papežové, za jejichž vlády Johann v Římě působil, jej považovali za svého osobního přítele a velmi často přišli do styku i s rodinou. „*Už za Pia X. jsme byli stále znovu bráni do Vatikánu. Jaká to byla radost, když otec přišel do výukového pokoje a řekl, že můžeme k audienci. Tehdy jsem ještě nosila bílé šaty malé holčičky a k tomu bílý závoj. Nejprve šel otec napřed a my čekali v papežově předpokoji, kde se s námi stále bavil jeden nebo druhý monsignor. Pak jsme byli zavoláni. (...) Papež Pius X. měl láskyplný a jednoduchý způsob jak mluvit s dětmi, takže jsme brzy ztratili ostych.*“¹¹³ Papež také biřmoval nejstarší dcery Caroline a Ernestine a Caroline fotku z biřmování s Benediktem XV. mívala dlouho i ve své dospělosti na pracovním stole.

Palazzo Venezia bylo rozsáhlým palácem s mnoha místnostmi a před příchodem rodiny nebyl pro provoz velvyslanectví úplně zařízený. Tento úkol připadl právě novému velvyslanci u Svatého stolce. Johann a Sophie se pustili do zařizování místností s velkým nadšením, a i když k vybavování rezidence, nákupu nábytku a množství starožitností nebyly děti přímo pozvány, slýchávaly hovory rodičů „*o francouzském a italském stylu, o pravých a nepravých obrazech*“¹¹⁴ a mohly si tak dělat představu o tom, jak vypadá správné zařizování takového domu. Oproti malému velvyslanectví v Bukurešti poskytoval palác dostatek prostoru nejen pro dětské hry. Nacházely se zde dva sály, z nichž se jeden, který měl vymalovanou mapu tehdy známého světa, jmenoval „Sala del Mapa Mondo“ a druhý byl zvýrazněn trůnem a obrazem císaře v životní velikosti. V předpokoji s pozlaceným kazetovým stropem, který ústil v loggii, se nechávali hosté ohlašovat lokajem. Na ten navazovala řada průchozích salónů. „*V jednom z nich stála báječná bysta zakladatele paláce, papeže Pavla II. ze šlechtické rodiny Barbo. Následovala jídelna, salóny mé matky, také malé kaple a pracovna mého otce. Ve druhém patře byla ložnice rodičů, naše pokoje, ložnice, pokoj na učení a na hraní. V jiné části velkého čtverce byly umístěny kanceláře, byty úředníků a sezdaného služebnictva. Úplný svět sám pro sebe.*“¹¹⁵ K obrovské budově navíc patřily ještě zahrady. „*Tato obrovská budova byla pro nás děti překrásným hřištěm, i když jsme byli*

¹¹³ TAMTÉŽ, s. 57-58.

¹¹⁴ TAMTÉŽ, s. 45.

¹¹⁵ TAMTÉŽ, s. 46.

*úplně odděleni od oficiální části paláce, jen pro nás děti a početné guvernanky, domácí učitele, učitelky, chůvy, komorné a služebnictvo bydlící v horním patře. Ale velká zahrada ve dvoře, kašny, na kterých pluly mé parníky, velcí kousaví erdelteriéři, kteří nás ochraňovali, početné poutnické vlaky z Rakouska, které jsme museli pozdravit...*¹¹⁶ I k paláci Venezia patřil početný personál a automobil Mercedes, kterým se dalo jezdit na výlety a do kterého se vešlo nejen šest dětí a oba rodiče, ale ještě řidič, vychovatel a sluha.¹¹⁷ Jedním takovým cílem mohla být například Villa Celimontana, s jejímiž majiteli, bavorskou rodinou Hoffmanů, se rodiče dobře znali. Sem se jezdívalo dvakrát do týdne a rozsáhlé zahrady a částečně zpustlý park poskytovaly svobodu dětskému podnikání, stejně jako benevolence rodičů nebo nepozornost vychovatelů. Nejčastějšími druhy ve hře jim byly děti dalšího zaměstnance ambasády hraběte Morca Pálffyho. „(...) *Zůstalo mi to ve vzpomínkách jako ráj s tak veselými kamarádstvími stejně starých spoluhráčů. Tak jak jsme byli dětští, hráli jsme divoké hry „na lupiče a četníky“ a jistý druh fotbalu.*“¹¹⁸

Řím byl oproti Bukurešti rozdílný i velmi rušným společenským životem dětí. V soukromých domech se odehrávaly dětské plesy, na které později navazovaly plesy adolescentů. Jen tu a tam vystřídal nějaký soukromý sál prostor poskytnutý hotelem.¹¹⁹ Ke společenskému životu dětí patřily i dětské přesnídávky, kde se děti setkávaly se svými vrstevníky. Obě příležitosti zprostředkovávaly dětem svět dospělých a sloužily jako model společenského života svého druhu, na kterém si děti mohly zkusit, jak bude vypadat budoucí dospělý život nebo alespoň jeho odlesk. Takový model byl běžný pro většinu evropských monarchií, kde vládl čilý společenský ruch. Dětských plesů se jako dítě účastnil už otec Johanna Schönburga Josef Alexander ve Vídni, svůj první absolvoval jako čtyřletý 28. dubna 1830. Dětský ples tehdy pořádalo ruské velvyslanectví.¹²⁰

¹¹⁶ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 13.

¹¹⁷ TAMTÉŽ, s. 14.

¹¹⁸ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 55.

¹¹⁹ TAMTÉŽ, s. 53.

¹²⁰ *Aus den Tagebüchern der Urgrossmutter*, německý přepis francouzsky psaných deníků Louisy Schönburg-Hartenstein neznámého autora, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 20.

V Římě bylo všechno oficiálnější než v Bukurešti. I proto bylo oddělení dětí od společnosti ještě markantnější než v Rumunsku. „*Mohli jsme nanejvýš hodit pohled na tabuli v době, kdy obchodník s květinami upravoval objednaná barevná květinová aranžmá.*“¹²¹ Oběd nebo večeře u velvyslance byla důležitou politickou událostí, která se týkala oficiálních představitelů států, kardinálů a jiných důležitých osob, ale na které by děti překážely a jejich chování by mohlo způsobit špatný průběh jednání. I z tohoto důvodu byla mezi dětmi považována účast na dospělém způsobu života a zejména u otcových diplomatických aktivit za velké vyznamenání a jakési potvrzení vlastní dospělosti. Někdy ovlivnil takovou událost i zdravotní stav matky a to, že otec potřeboval doprovod. „*Těhotenství mé matky jsem také vdělila za to, že mě vzal otec s sebou na konsistorium, které se odehrávalo v Sixtinské kapli. Stala jsem se velkou a mohla si vzít černé šaty mé matky a také její krajkový závoj. Naplněna hrdostí jsem vstoupila na Scala Regia vedle mého otce. Pozdrav švýcarské gardy, který patřil velvyslanci jako zástupci císaře, čilý ruch církevních hodnostářů, červených, černých a fialových, vznešená garda a urození papežští komorníci se starobylými rouchy a bílými parukami, všechno to jsem už znala z audiencí, na které jsme byli bráni jako děti. Ale tentokrát jsem se už necítila jako dítě, ale jako plnohodnotný dospělý člověk vedle svého otce. Ledovou sprchu této narostlé sebedůvěře dal bavorský velvyslanec a dlouholetý zástupce u svatého stolce baron Ritter. Můj otec mě chtěl představit a tento se smíchem řekl: „ To není nutné, ona je ještě v dětském pokoji.“*“¹²² I tak ale z návštěvy zbyl v paměti Johannovy nejstarší dcery lesk Vatikánu a úcta, která jejímu otci náležela. A také trpká připomínka toho, že dospělost je ještě daleko.

Řím i Bukurešť zanechaly v rodině pocit jisté nostalgie po starých dobrých časech, po době, kdy byl svět v nejlepším pořádku, rodina se pohybovala v nejvyšších kruzích, které jí podle ní samé příslušely a otec byl váženým a uznávaným mužem. Logicky se proti ní pro ty, kdo zažili společenský život v evropských metropolích i hry v Sinaii nebo Ville Celimontana musela zdát Červená Lhota pro delší pobyt jako nudná, zatímco pro mladší děti byl Řím a ještě spíše Bukurešť známy jen z vyprávění o bývalé slávě. Barvitě obrazy mramorových schodů, kardinálů v purpuru, antických památek, země, kde není třeba na zimu zakrývat růže, panovníků a lokajů v rodinných barvách

¹²¹ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádané, s. 52.

¹²² TAMTÉŽ, s. 57.

ale s určitostí formovaly rodinnou identitu i dětskou fantazii.

Červená Lhota. Nejen letní domov

„Dodnes si pamatuji dny naplněné radostí. Miloval jsem to místo a stále se mu cítím oddán. Někdy, když ležím v posteli ve stavu mezi bdělostí a spánkem, Červená Lhota naplňuje mou mysl. Cítím sám sebe zpět na zámku, cítím, že jsem opět malým dítětem, které si dává šlofíka v našem dětském pokoji s klenutým stropem. Ještě jednou pozoruji odlesky vln na stropě z rybníka, který zámek obklopoval. Tehdy se mi znovu vrací vůně Červené Lhoty, vůně vody a rákosí a vůně jehličnanů, většinou když vítr zavanul od východu, kde stával velký les. A já jsem natažený u rybníka po plavání. Cítím léto na své pleti a žár způsobuje, že se vzduch na poli v horku tetelí.“¹²³

Červená Lhota byla vedle domu ve Vídni a Lžína jediným pozemkem, který Johann Schönburg-Hartenstein jako nejmladší syn zdědil. Letní sídlo, které bylo v držení rodiny od roku 1835, kdy zámek koupil kníže Eduard Heinrich Schönburg, zakladatel větve Schönburg-Hartensteinů se stalo rodinným sídlem trvalejšího charakteru až po rozpadu monarchie v roce 1918 a poté, co se stal penzistou. I tak zde ale rodina natrvalo sídlila jen v několika málo letech po První světové válce, než začalo znovu fungovat přesouvání se do Vídně, kde se pak většinou trávila zima. To se ale týkalo už jen rodičů, protože děti byly umístěné v internátních školách a domů přijížděly jen na léto a někdy i na Vánoce a Velikonoce. Červená Lhota byla také jediným místem, které v sobě ukrývalo rodinnou tradici a také jediným místem, které mělo, co do činění přímo s příběhem Schönburg-Hartensteinů. Červená Lhota byla pro děti především synonymem prázdnin, léta a volnosti. Na Červené Lhotě bylo skutečně možné to, co jinde ne. Tak se tu mohlo narodit v roce 1917 v opatrování Louise Alexandry sedm malých myší, které vypadaly podle Marie jako kaučuková napodobenina.¹²⁴ Peter tu mohl pašovat svého psa Rolfiho i přes zákaz matky do postele¹²⁵ a Sophie mohla v rámci statku chovat králíky, z jejichž přírůstků se alespoň

¹²³ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 6.

¹²⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 27, fol. 736.

¹²⁵ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 20.

na dálku radovala.¹²⁶ Jiný chovatelský zájem měla Caroline, která si pro změnu pořídila holubník.¹²⁷ „*Můj holubník je rozkošný, bude ještě natřen na zeleno. Před dvěma týdny jsem si koupila dva páry holubů.*“¹²⁸, radovala se z něj. Louis Alexander mohl stavět z prken loďku, která plula na zámeckém rybníku.¹²⁹

Vůbec rybník byl nejen v létě jednou z největších atrakcí. V teplých dnech poskytoval osvěžení a plavání bylo jednou z nejpřirozenějších a také nejoblíbenějších dětských činností. Caroline dokonce trávila ve vodě tolik času, že z toho byla potom patřičně bledá a matka jí další koupání musela omezovat.¹³⁰ Červená Lhota byla malým prázdninovým světem, kde se chodilo na borůvky, houby, ale kde se také trhalo ovoce v zahradě.

Záliba Schönburg-Hartensteinů v tenise se promítla i na zřízení nového tenisového kurtu, kde se do nekonečna hrával tenis. „*Před několika dny jsme hráli poprvé tenis. Tenisové hřiště je opravdu velmi dobré a tvrdé.*“¹³¹, pochválila jej nejstarší Caroline. „*Tenisové hřiště je skvělé, úplně jako kámen tvrdé.*“¹³², libovala si v dopise i Johannova manželka Sophie. Jiným sportovním vyžitím, ale také dopravním prostředkem na odříznutém venkově mohlo být jízdní kolo. „*Náš nový bicykl je velice dobrý, velmi na něm jezdíme.*“¹³³, poznamenala znovu Lilly. Bicykl byl také nejjednodušším spojením s okolím, protože na něm byla cesta do sousední Dírné nejpohodlnější.

Zábavou vyhrazenou především mužům byl lov. Starší na něj také často vyráželi. „*Pro nás mladé muže byl lov nikdy nekončící zábavou a radostí. Panství Červená Lhota bylo velmi bohaté na koroptve, bažanty, křepelky, sluky, divoké kachny, někdy i divoké husy a na zajíce, ale nebylo tam žádné srnčí ani vysoká. (...) Když jsem byl na Červené Lhotě, každý den jsem vyšel na nějaký druh lovu, už jen pro radost své*

¹²⁶ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 909-910.

¹²⁷ TAMTÉŽ, kart. 9, fol. 656.

¹²⁸ TAMTÉŽ, kart. 8, fol. 71.

¹²⁹ TAMTÉŽ, kart.27, folie 736.

¹³⁰ TAMTÉŽ.

¹³¹ TAMTÉŽ, kart. 8, fol. 71.

¹³² TAMTÉŽ, kart. 9, fol. 656.

¹³³ TAMTÉŽ, kart.8, fol. 71.

matky a kuchařky jsem domů nosil k obědu zvěřinu.“¹³⁴ „Matto (Carl, pozn. autora) chodí horlivě na lov a dnes ráno zastřelil ondatru, na kterou je samozřejmě nemálo hrdý.“¹³⁵, informuje otce v září roku 1920 v dopisu Marie. „Včera jsem šel s adjunktem na lov. Louis šel také s námi, ale nic jsem bohužel neulovil.“¹³⁶, hlásí Carl otci to, že vzal na lov svého mladšího bratra.

Děti dostávaly větší volnost, takže se mohly v okolí pohybovat bez omezení, chodit na různé procházky a výlety do okolí a jediným limitem byl hlas gongu, který svolával k jídlu.¹³⁷

Červená Lhota byla světem jako stvořeným pro svět dětské fantazie. Peter tu mohl v mihotajícím se horkém vzduchu ve zlátnoucím poli vidět polednici,¹³⁸ o které slyšel od českých žen ze statku, a za bezmračných nocí mohly děti čekat, jestli se nad hladinou rybníka bude skutečně vznášet svítící kříž, který v legendě o barvě zámecké fasády měla údajně vyhodit dáma z rodiny předchozích majitelů.¹³⁹ „Příběh o bílé paní a o barvě Červené jsem přirozeně znala už jako malé dítě. V Červené jsem ale nikdy strach neměla. Věděla jsem, že z těchto všech lidí pocházím, a to mi dávalo velkou jistotu“,¹⁴⁰ vzpomněla si ještě po letech Sophie mladší.

Samotný prostor zámku a okolí zámku byly pro děti a letní měsíce jako stvořené. Rybník, přes který vede kamenný most, v něm se zrcadlí na skále stojící zámek s červenou fasádou, zahrada s růžemi i z věže vlající vlajka s červenobílými pruhy, tedy vlajka rodiny. Okolní pole a lesy, anglický park s vrškem, na kterém stojí kaple Nejsvětější Trojice, část parku od pradávná nazývaný Biskuppark. Přístaviště pro veslici ve skále pod oknem otcovy pracovny. Malé panství se statkem, aleje stromů kolem cest a početné rybníky. Lepší kulisu si můžeme pro dětské hry (a zejména milované hry na schovávanou, na loupežníky a četníky a na indiány) a volný čas jen

¹³⁴ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 23.

¹³⁵ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 625.

¹³⁶ TAMTÉŽ, kart. 9, fol. 1155.

¹³⁷ Sophie Carillo, *Erinnerungen. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 11-12.

¹³⁸ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 13.

¹³⁹ TAMTÉŽ.

¹⁴⁰ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 5. března 2010.

těžko představit. Snad i proto měly Schönburgovy děti pro řadu míst ze zámeckého parku a okolí různé vlastní názvy. Loďka Louise Alexandra tak plula mezi místními částmi Schätzchen, Biskuppark, až doplula do Rudelhi.¹⁴¹ Na to, že to dokázala, byl také Louis nemálo hrdý. Kde se tato místa nacházela, zatím nevíme, můžeme se o tom jen dohadovat, jedinou jistotou je hranice rybníku. „*Ano, měli jsme přezdívký pro všechno. I pro park a všelijaké části Červené Lhoty.*“¹⁴², vzpomněla opět Sophie mladší. I to svědčí o tom, jak moc doma na Červené Lhotě děti byly, protože vlastní místopis a přezdívký pro pokoje a prakticky pro celé okolí svědčí o intimním vztahu k prostoru a místu. Když už nestačilo bezprostřední okolí, dalo se sednout na kolo a jet například do nedaleké Dírné na návštěvu k Wratislawům, kteří měli dceru ve věku nejmladší Sophie.¹⁴³

Samotný zámek poskytoval neméně zajímavý prostor. Zámek měl přízemní část a na ní stojící první patro, ale ještě jako velvyslanec, uvažoval Johann o půdní vestavbě, kde by se měly nacházet dětské pokoje. První návrh takové úpravy vytvořil v roce 1906 vídeňský architekt Viktor Siedek, se kterým princ Johann Schönburg-Hartenstein konzultoval veškeré plánované úpravy a původně se mělo jednat o tři až pět nových pokojů, které měla pod střechou zámku spojoval chodba.¹⁴⁴ Neví se proč, ale nakonec se princ rozhodl pro daleko velkorysejší úpravu podkrovního prostoru, kde tak vzniklo celé nové patro propojené chodbou kolem vnitřní strany nádvoří. Architektem této přestavby, která byla realizována v letech 1909-1911 byl nakonec rakouský specialista na romantické úpravy zámků a hradů Humbert Walcher z Moltheimu. V podkroví tak vznikl velmi členitý prostor s mnoha místnostmi, schůdky, podkrovními okénky a zákoutími. Tady se nacházela část dětských pokojů a také pokoj na hraní nazývaný dětmi „Casino“.¹⁴⁵ Ten byl vyzdoben řadou medvědíků kožešin, které Johann údajně přivezl ze svého působení v Rusku.¹⁴⁶ „*My (Sophie, Peter a chůva Dája) jsme bydleli*

¹⁴¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 27, fol. 736.

¹⁴² E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 5. března 2010.

¹⁴³ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 3. dubna 2010.

¹⁴⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Červená Lhota, sign. ČL VI A2, kart. 23, fol. 299.

¹⁴⁵ Sophie Carillo, Erinnerungen. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 17.

¹⁴⁶ TAMTÉŽ.

v přízemí, rodiče v prvním patře, velcí v druhém patře.“¹⁴⁷ „V přízemí se nacházela i kuchyně, kde vládla kuchařka Betty a tajemství její vynikající kuchyně se ukrývalo ve spižírně, kam se často zavírala, aby její pomocnice neviděla její nejlepší triky. My děti jsme byly jen zřídka v této spižírně strpěny. Stála tam skříň naplněná plechovými dózami a v každé z nich byl jiný skvost. Anýzové rohlíčky, křehké pečivo, španělský vítr, pusinky, sýrové tyčky a další a další. Peter vyvinul velkou dovednost seběhnout schody do kuchyně jako blesk, než si Betty něčeho všimne, nacpat cukrovím kapsy a za jejího křiku „Povím to jeho Výsosti!“ zase schody vyběhnout nahoru.“¹⁴⁸ I k takové činnosti byla členitost zámku ideálním terénem.

Červená Lhota ale byla také v jistém slova smyslu výkladní skříň rodiny. Pohybovat se jako dítě mezi všemi artefakty ze slavné rodinné historie, stejně jako mezi portréty předků mělo význam právě nenásilného předávání rodinného příběhu.

Poválečný přesun na Červenou Lhotu byl něco poněkud jiného, než dosavadní pobývání na zámku jen v letních měsících. Mladší Sophie a Peter, kteří si z otcových vyslaneckých postů opravdu těžko něco mohli pamatovat, se přizpůsobili velmi snadno a Červená Lhota, kde život plynul v rytmu ročních období a náboženských svátků, ostatně tak jak bylo pro zemědělství nebo velkostatek ještě v první polovině 20. století typické, se pro ně stala opravdovým domovem. „Pro mě byla Červená Lhota vlastí“,¹⁴⁹ napsala Sophie mladší.

Hůře se ale adaptovali starší sourozenci, zejména nejstarší dcery. Venkovské malé panství bylo přece jen něco jiného než evropské metropole s rušným kulturním a společenským životem. V době, kdy nejstarší Caroline a její o dva roky mladší sestra Ernestine už snily o plesech i hledání budoucích partnerů byly najednou na Červené Lhotě, kde se prakticky nic nedělo. „Mé sestry, Lilly, Ernie, Dille a Lux vzpomínaly na tyto doby jako na časy nekonečné nudy. Později Lux odjela do internátní školy, ale ostatní většinou zůstávaly doma, posedávaly okolo zámku a nedělaly nic zvláštního. Někdy, když jsme na to později vzpomínali, ptal jsem se sester, proč zůstávaly tak pasivní: „Když jste považovaly Červenou Lhotu za tak nudnou, proč jste se nezkusily zabavit samy? Proč jste nešly vylepšovat zahradu? Proč jste nejezdily na koni nebo

¹⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 5.

¹⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 6.

¹⁴⁹ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 3. dubna 2010.

nešly venčit psy? Anebo proč jste nedělaly zkrátka něco, co by vás těšilo?“¹⁵⁰ Peter ve svých pamětech jen trochu zapomněl, že si Červenou Lhotu jako místo plné volnosti a nespoutaných her jeho sestry užily v jeho věku stejně a že se nacházely v úplně jiné situaci než on sám. Pro chlapce mladšího školního věku mohla být Červená Lhota nakonec zajímavější než život na velvyslanectví svázaný etiketou, který ale Peter vlastně nikdy pořádně nezažil. „*Sama o sobě nabízela Červená Lhota mimo lovu jen málo rozptýlení a sestry se, pokud tam nebyli zrovna hosté, vždy velmi nudily. Byl tam sice tenisový kurt a také jsme se chodili koupat do rybníků, ale nejbližší městečko Jindřichův Hradec bylo s vozem taženým koňmi vzdálené dvě a půl hodiny a s obyvatelstvem země nebyl žádný kontakt.*“¹⁵¹, tvrdil už jeho starší bratr Louis Alexander, i když u toho poněkud zkreslil délku cesty do Jindřichova Hradce, protože taková doba by byla nadsazená i pro cestu pěšky a oklikou. A Caroline? „*Na Červené Lhotě mimo plavání v parném létě a trochy tenisu, který se nám kvůli špatnému hřišti brzy zprotivil, nebyl žádný sport možný, takže velkou roli hrály v každém ročním období procházky. Toto jihočeské okolí bylo okouzující v jeho dokonalém ústraní. (...) Na podzim, když se listy zabarvily a vítr táhl přes strniště polí, to byla krajina plná hluboké melancholie (...) A potom setkání se starou babičkou (Caroline překvapivě používá vyloženě české slovo babička ve svém německém textu, stejně jako v případě jejího pozdravu pozn. překl.), která se pokloní a pozdraví: „Rukulíbám“...*“¹⁵² Její text nepřipomíná nějakou nudu, spíš se zdá svou melancholičností spřízněný s Buninovými popisy zanikajícího světa šlechty. Ostatně Lilly se na Červené Lhotě, podobně jako její otec, zabavovala literárními pokusy a jeden její článek dokonce otiskly katolické noviny Die Reichspost. „*Za přičtený honorář jsem si hned koupila bílý klobouk. Protože jsme dostávali jen velmi malé kapesné, byl to pozoruhodný příspěvek k mé garderobě, který mě jako „samostatně vydělaný“ naplnil velkou hrdostí.*“¹⁵³

Tak nebo tak byla Červená Lhota jedním z míst, které se nesmazatelně zapsaly do dějin rodiny a do vnímání dětského světa. Když jsem měl tu čest být ve

¹⁵⁰ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 5.

¹⁵¹ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 27

¹⁵² Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 90.

¹⁵³ TAMTÉŽ, s. 88.

vídeňském bytě vnuka Johanna Schönburga, Dr. Nikolause Schönburg-Hartensteina, mohl jsem vidět, že je byt zařízený ve stejném stylu, jak byly zařízené pokoje na Červené Lhotě. Místnosti měly podobný barevný nátěr, podobně byly řešené závěsy a další drobné detaily. To znamená, že předávané estetické normy rodiny přetrvaly přes další dvě generace. A Červená Lhota byla vedle vídeňského bytu jedním ze dvou míst, které si rodina mohla zařídit tak, jak chtěla, aniž by se musela ohlížet na jiné příbuzné nebo na reprezentaci monarchie. Nepochybně mělo místo, kde dostaly děti volnost, které jim sloužilo k odpočinku, kde se hrály různé hry, ale hlavně, kde po měsících strávených v internátních školách, byli sourozenci konečně pohromadě a mohli prostě být jen spolu, daleko větší vliv na další životy jednotlivých dětí. Jak ale konkrétně ovlivnilo jejich jednotlivé vlastnosti nebo nahlížení světa se můžeme jen domnívat. Přesto – všichni se k Červené Lhotě, ať už ve vzpomínkách nebo reálně vraceli. Zámek se tak mimo jiné stal symbolem jejich dětství a tak trochu i synonymem pro melancholické a nostalgické vzpomínky na zaniklý svět.

Vídeň

O Vídni najdeme v pamětech dětí Johanna Schönburg-Hartensteina naprosté minimum informací. Je to i z důvodu, že Vídeň nejspíš nebyla pro děti tak významná a tak často navštěvovaná jako další místa. Dětství těch nejstarších se odehrálo v Bukurešti a v Římě. U těch mladších potom na Červené Lhotě. V době studia na internátních školách byly prázdniny většinou jen v létě, a i když se rodiče zdržovali přes zimu v hlavním městě Rakouska, na léto se většinou přesouvali právě na Červenou Lhotu. Vídeň fungovala jako základna při různých cestách ze školy nebo do školy. „*Včera odpoledne jsem já, Auerspergrovy a teta Fanny zatloukli jeden hřebík do vojáka. Voják v železe stojí na Schwarzenbergplatzu. Za hřebík se platí jedna koruna. Je to na dobročinný účel. Myslím, že je tam místo tak na 500000 hřebíků. Až to bude hotové, půjde to do muzea. (...) Dnes odpoledne jsem pozvaná k Harrachům*“,¹⁵⁴ píše o Velikonocích Marie, které se vyplatilo jet na prázdniny jen do Vídně. Ostatně ve Vídni byl vždy někdo, kdo se o děti postaral, jako třeba Johannova starší sestra Fanny,

¹⁵⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 600.

provdaná Czerninová nebo spřátelená rodina Harrachů: „*Byl jsem ted' tři dny ve Vídni u Harrachů, kde to bylo velmi milé a pohodlné. Zittie byla se mnou na zvukovém filmu, byl velmi pěkný. Jednou jsme také byli v Pratu a v divadle.*“¹⁵⁵, hlásí otcí v dopise o jiných Velikonocích Peter. Vídeň se možná v pamětech objevuje málo i proto, že se prostě dětem zdála v porovnání například s Červenou Lhotu jako méně zajímavá, přestože rodina ve Vídni skutečně často pobývala. Dokonce se tu narodila nejmladší Sophie.

Ze všech sourozenců si Vídeň užila nejvíc Caroline, kterou do města poslali rodiče v době, kdy vyhlásila Itálie Rakousku válku a kdy se velvyslanectví přesouvalo do neutrálního Švýcarska. Zatímco ostatní děti byly poslány do internátních škol, čekala na Caroline teta Fanny. „*Než jsem se vdala, považovala jsem Vídeň za svou původní vlast.*“¹⁵⁶ Vídeň byla v té době ještě hlavním městem monarchie, kde sídlil dvůr, a zajímala Carolinu zejména z hlediska kulturního a společenského života. „*Dobrá teta Fanny dělala vše proto, abych měla radost. Zvala mi večer mladé dívky mého věku, takže jsem konečně poznala své další příbuzné. V neděli mě brávala na návštěvy s sebou a posílala mě do divadla. Tehdejší vrchní hofmistr císaře měl stálou loži ve všech dvorních divadlech. Skrze jeho paní, tetu Fanny Montenuovou, rozenou hraběnku Kinskou, jsme s ním byli příbuzní a takto jsem navštívila mnoho krásných představení v Opeře nebo Burgtheateru.*“¹⁵⁷ Není divu, že Lilly považovala rok u tety Fanny za nejkrásnější ze svých dívčích let.¹⁵⁸ Návštěvy muzeí, četná přátelství, divadlo, které dospívající děvčata fascinovalo, bály, kde se například tančil tanec „sir Roger“, nebo setkání s císařem Karlem a císařovnou Zitou, kterým byla Lilly tetou Caroline představena, jistě musely zanechat v mladé dívce hluboký dojem. Možná, že i z pocitu krásného světa, který nenávratně zmizel, pramenila hluboká melancholie nejstarší dcery na Červené Lhotě...

S Vídní měly zkušenost všechny děti, i když určitě ne tak intenzivní jako Lilly. Každopádně jim jejich zážitky z Vídně nestály za zaznamenání. Také možná proto, že Červená Lhota byla ztracena a bylo o ní třeba vyprávět dalším generacím, zatímco

¹⁵⁵ TAMTÉŽ, kart. 8, fol. 795.

¹⁵⁶ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 65.

¹⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 66.

¹⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 67.

Vídeň byla pro některé z nich i po druhé světové válce šedivou každodenností.

Jemčina, Wallerstein, Jindřichův Hradec, Chudenice a Petrohrad. Sídla příbuzných

S rytmem rodiny souvisí právě řada dalších míst, které nejsou bezprostředním domovem rodiny, ale které v horizontu celého roku a v horizontu celého dětství mají také velký význam. Jsou to místa, která se navštěvovala jen tu a tam, nebo naopak místa, kterým bylo v ročním plánu rodiny vyhrazené stálé a pevné časové pásmo, jakým byla například návštěva zámku Petrohrad ve středních Čechách o masopustu. Podobně Chudenice a opět Petrohrad hrály svou roli v letních měsících a o prázdninách. Zajímavé je, že v rodinném rytmu tu a tam našla prostor ještě místa související s bývalou historií rodiny, jakým byl například zámek v Hluboši ve středních Čechách. Zámek v první polovině 19. století patřil Eduardu Heinrichu Schönburg-Hartensteinovi a v roce 1872 jej koupil otec Sophie matky, Karel Friedrich kníže Oettingen-Wallerstein, který objekt vlastnil až do dvacátých let 20. století. Možná i proto najdeme v diářových záznamech jeho zetě poznámku: „17. září 1903 Lilli a Erni přesídleny z Chudenic na Hluboš.“¹⁵⁹ Děti ale o Hluboši nepíší vůbec nic, ostatně i s ohledem na dataci zmínky je třeba si spočítat, že Lilly tehdy bylo pět let a Erni tři roky.

Naopak Jemčina, německy Gestütthof, byla snadno k dosažení i z Červené Lhoty. „*Nejkrásnější lovecké zážitky pro mě byly na Jemčině, kam jsem byl jednou pozván s Lux a jednou s mým bratrem Carlem, ale nejčastěji úplně sám. Zámek uprostřed velkých lesů, postavený na začátku 18. století a také tak zařízený, s mnoha loveckými trofejemi z časů štvanic, s nevelkým moderním komfortem, v každé ložnici komora se skříňovým záchodem, který byl obsluhován z chodby, ale to všechno s nepopsatelným šarmem, bylo zachováno tak, jak to moji prarodiče ve smrti opustili. Bylo to celé kompletně zařízené, obývané jen starším manželským párem a Ohmem (Franzem Czerninem pozn. aut.), oběma bratry mé babičky. Nesnášeli se dobře se svými rodiči a neměli na Jemčinu dobré vzpomínky. Procházel jsem těmi mnoha velkými pokoji a salóny, natáhl jsem hrací hodiny a snil o tom, co by bylo, kdyby tento ráj patřil*

¹⁵⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 5, kart. 13, fol. 666.

mně. *Jemčina byla všeobecná říše zvěřiny.*¹⁶⁰ Snadná dosažitelnost Jemčiny z ní činila při pobývání na Červené Lhotě snadný cíl několikadenní návštěvy. Však také Lilly informuje v dopise otce, že „*dnes odjela maminka s dvojčaty a Mariedl do Jemčiny.*“¹⁶¹ Oproti dětství Sophie matky nenáležel Jemčině v harmonogramu rodiny takový časový prostor a zdá se, že sloužila jen ke krátkým návštěvám a samozřejmě k pobytům spojeným s lovem, jak o tom ostatně Louis Alexander sám píše.

Většina míst, po kterých se rodina pohybovala, byla spojena s příbuznými. Ať už to byli Schönburgové na saském Hartensteinu, Oettingenové na Wallersteinu, Hohenaltheimu a Hluboši nebo místa spojená s tetou Fanny a jejím manželem Eugenem Czerninem, mezi které patřil Petrohrad, Jindřichův Hradec, zmiňovaná Jemčina a Chudenice. Fanny a Eugen neměli děti, a proto dětskou společnost vítali. Díky vřelému vztahu ke svým synovcům a neteřím byli dětmi milováni. Snad i díky tomu, že sami neměli děti, si každoročně mohli dovolit organizaci větších setkání příbuzných a přátel, jak tomu bývalo o masopustu.

S Wallersteinem v jižním Německu se ještě pojila delší etapa čekání rodiny po opuštění Švýcarska a před možným návratem na Červenou Lhotu. „*Wallerstein byl obklopen zemědělskou půdou. Byla to obrovská budova z 18. století se stájemi, dobyt看em a koňmi. Nyní v něm bydlelo dvacet až třicet lidí. Byli to většinou lidé, kteří měli problémy, lidé, kteří ztratili své majetky kvůli válce a následné inflaci a lidé, kteří byli odvezeni ze svých domovů. Ti všichni našli útočiště na Wallersteinu. Po večerech večerívali u rozlehlého stolu, kam nám bylo občas dovoleno přijít, abychom popřáli dobrou noc rodičům nebo našim tetám a strýcům.(...) Na Wallersteinu jsem se shledal s mnoha bratřenci a sestřenkami. Ledeburové, dvě dívky, Lottie a Fanny a jeden chlapec, Hans, byli v mém věku a spolu jsme si velmi často hráli na indiány. Byl tam velký park, kde se celá dočasná společnost a mé sestry procházely... Bože, jak nudné to muselo být! Všichni ti lidé v parku, den po dni, procházet se, odpočívat a nemít nic jiného na práci! (...) Já, bratránek a sestřenky jsme napadali ze zálohy lidi sedící u stromů a vydávali jsme řev, při kterém stydla krev v žilách, pokud se nám někdo postavil.*“¹⁶² Doba strávená na Wallersteinu vypadala poněkud jinak z pohledu druhé

¹⁶⁰ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 23-24.

¹⁶¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 71.

¹⁶² Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 4.

nejstarší Ernestine: „Malí jsou čilí a výborně se baví s jejich mnoha přáteli a ctiteli. Nedávno tu byli potulní lidé s medvědy a opicemi a to nás samozřejmě velice zajímalo. Před nějakým časem bylo ve sklepě vydařené divadelní představení a hlavní účinkující byli tříkolka, řidič a lékárník! Bylo to velmi legrační a přišli jsme domů teprve o půlnoci. Příště budou určitě uvádět svůj kus zaměstnanci, jsme na něj už velmi zvědaví. Zítřka bude znovu v Nördlingenu koncert. Před nedávnem tu byl Erwin Königseck a včera celé oettingenovské panstvo. Hraji pilně čtyřručně se slečnou. Naše poslední novinka je Bach, na klavír a na harmonium. Nejde to sice překrásně, ale velmi mě to baví. Maminka se teď účastní našich hodin kreslení a pak ještě přišla jedna vystrašená slečna z Weimaru, která velmi krásně kreslí. Ted' jsme malovali jednoho starého muže z chudobince.“¹⁶³ Wallerstein byl pochopitelně živou učebnicí historie rodiny Oettingen-Oettingen a Oettingen-Wallerstein. Byla tu budova, kde byly uloženy staré kočáry a matka vypravovala dětem příběhy související s nimi.¹⁶⁴ Nejstarší Caroline využila čas k procházení rodinného archívu a hledání námětů pro svou literární tvorbu.¹⁶⁵ A samozřejmě během krátké čekací doby tu spolu s rodinou byla velká řada osobností, které vždy byly schopné dát dohromady historiky a příběhy z již zaniklé monarchie. Ať už to byl Alfred Montenuovo nebo někdo jiný.

Vztahy mezi příbuznými v široké rodině byly velmi těsné, takže nebylo nic zvláštního, že když dostala Marie v Zangbergu na internátní škole volno, vyrazila na Vánoce k dědečkovi a babičce na Wallerstein, podobně jako jindy k tetě Fanny do Vídně. „Bylo tu velmi hezké být na Vánoce, i když se mi po Tobě, mamince a sourozencích přirozeně velmi stýskalo.“¹⁶⁶

Také proto, že rodiče Johannovy manželky na tom byli finančně lépe, připadal dětem jejich svět hodně vznešený. „Moje dvojče Lux jednou v době svých studií na gymnáziu v Regensburgu jela na návštěvu ke strýci Carlu Oettingenovi a její jediné zavazadlo byla kartonová krabice převázaná špagátem a k smrti se styděla při tázavém pohledu řidiče, když nastupovala do auta a kartonová krabice následovalo na voze

¹⁶³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 112.

¹⁶⁴ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 4.

¹⁶⁵ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 86.

¹⁶⁶ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA2, kart. 8, fol. 37.

taženém párem koní jako jediné zavazadlo.“¹⁶⁷ Wallerstein, Hohenaltheim a Nördlingen byly i v tomto směru ukazateli slavné minulosti i současnosti rodiny jejich matky.

Pravidelná návštěva se týkala zejména Petrohradu, klasicistního czerninského zámku u Loun. „Každou zimu v pozdním lednu nebo raném únoru zvali strýc Eugen a teta Fanny okolo třiceti nebo čtyřiceti lidí zhruba na měsíc slavností. Každý rok, když se blížil čas tohoto výletu, mé sestry naráz ožily rozrušením. Náš dům se stal velmi zaneprázdňeným. Služebná maminky, zkušená švadlena, začala pracovat na šatech, vylepšovala je anebo celé předělávala.“¹⁶⁸ Po celodenní cestě kočárem, vlakem a zase kočárem dorazila společnost na zámek. „Do krytého vchodu do zámku vedly dvojí prosklené dveře a za nimi bylo schodiště pokryté červenými koberci. Na stěně nad schodištěm visela tapisérie zobrazující Diogéna, kterak říká Alexandru Velikému, aby mu ustoupil ze slunce. Pod těmito starými Řeky stáli teta Fanny a strýc Eugen, aby nás přivítali. Teta nejdříve objala otce a řekla: „Ó můj drahý Hansi, tak ráda tě vidím.“ Potom objala i matku. Na řadu přišel strýc, který také objal nejprve otce a potom matku. Pak došlo i na nás děti. Nakonec jsme vešli do zámku do našich pokojů.“¹⁶⁹ Johannovi a Sophii byly vyhrazeny jako přímým příbuzným nejlepší pokoje. Malá Sophie a Peter mívali pokoj hned vedle nich.

Není divu, že se Peterovy sestry do Petrohradu velice těšily, protože tady nastával ten pravý společenský život. Masopustní maškarní plesy střídaly scénické výstupy, veselá divadelní čísla (v jednom hrál strýc Eduard Aeursperg zlobivého hochy, měl na sobě krátké kalhoty, dělal, že se šťourá v nose a zapaloval stránky ze svého sešitu a dětští diváci údajně plakali smíchy),¹⁷⁰ střelecké zábavy, domácí koncerty. Divadelní představení se ale netýkala jen úzkého okruhu hostů, byla často prezentována i obyvatelstvu panství. Tak byla například inscenována Marie Stuartovna Friedricha Schillera.¹⁷¹ Velmi oblíbenou zábavou byla také inscenace živých obrazů. Inscenace se dočkal i slavný Vermeerův obraz Umění malby (také nazývaný jako Umělcův model),

¹⁶⁷ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 27.

¹⁶⁸ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 23.

¹⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 24.

¹⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 26.

¹⁷¹ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny

který byl součástí czerninských sbírek. V živém obrazu účinkovala Mariedl jako malíř a Maritta von Bayern jako jeho model.¹⁷² Někteří hosté zůstávali celou dobu, jiní přijížděli jen na odpoledne nebo večer a hned odjížděli. Rozlehlé prostory zámku a tolerance strýčka Eugena skýtaly takřka neomezené možnosti k dětským hrám, stejně jako přítomnost velkého množství vrstevníků. Komorník Anton dětem dokonce vyrobil lanovku, kterou šlo z oken Schönburg-Hartensteinů posílat zprávy do okna jejich bratranců Ledeburů.¹⁷³

A své kouzlo měly i některé vystavené relikvie. Budova měla „*mnoho jiných sálů, kde byly k vidění středověké zbraně a vycpaný kuň. (Ten kuň mě okouznil. Patřil jednomu z mých předků a říkalo se, že v nějaké bitvě zachránil svému pánu život. Navzdory tomu, že byl poměrně dost prožraný od molů, stále měl na sobě elegantní sedlo vyšívané zlatem).*“¹⁷⁴

Cesta na Petrohrad byla očekávána, protože v plynutí roku znamenala pevný bod, který znamenal rozptýlení, společnost a adekvátní zábavu pro všechny členy rodiny. „*Nejkrásnější čas roku pro nás byl pobyt v Petrohradě.*“¹⁷⁵ Především pro starší děvčata byly dva měsíce, které se obyčejně v Petrohradu trávily, vítaným oživením roku. Na pořadu dne byly i diskuze na filozofická a umělecká témata. Caroline vzpomínala, jak probíhaly: „*Můj otec předčítal z knihy látku k diskusi. Pamatuji si zejména na „Problém formy u sochaře Hildebranda“.* Teta Fanny povzbuzovala i nás mladé, abychom se zapojili.“¹⁷⁶

Žádné jiné místo nebylo natolik spojené s určitým ročním obdobím jako právě Petrohrad. Zatímco Jemčina byla vždy spojována s velkými hony na podzim, Petrohrad s masopustním veselím, ostatní místa byla spojována vždy jen s nějakým kratším pobytem. Zejména v létě a o prázdninách. Děti na těchto místech, podobně jako na Červené Lhotě, trávily čas ve volnosti a většinou i na čerstvém vzduchu. Oblíbenou činností bylo jejich vlastní vaření: „*Předevčirem jsme si v Tereziině chatě uvařili naše*

Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 97.

¹⁷² Sophie Carillo, Erinnerungen. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 27.

¹⁷³ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 25.

¹⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 24.

¹⁷⁵ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 97.

¹⁷⁶ TAMTÉŽ.

souper. Udělali jsme řízek, opečené brambory a míchaná vajíčka. Bylo to velmi zábavné a pokrmy vypadaly velmi dobře. Včera jsme autem jeli do Klatov. Byli jsme tam nejprve v cukrárně a pak byla maminka u zahradníka, kde nakoupila květiny.“¹⁷⁷ A i zmiňovaná cukrárna byla sváteční záležitostí. Prázdninové byly i aktivity v Chudenicích a ty se velmi podobaly činnostem na Červené Lhotě. „Bohužel jsme nechali náš kopací míč v Římě, ale teta Fanny nám koupila nový. Objevili jsme jedno hnízdo konipasů a jedno labutí, konipasové už ale bohužel odletěli. Včera jsme všichni vylezli na jedli, všech sedm dětí, včetně dvojčat. Cvičili jsme s tetou Fanny, která tenis hraje tak krásně, že potom na Červené Lhotě budeme moci hrát sami“,¹⁷⁸ informují otce v dopise Lilly, Erni a Mariedl. Někdy děti jezdily na prázdniny k příbuzným všechny, jindy naopak jen některé.

Od venkovských sídel se výrazně odlišoval velký zámek v Jindřichově Hradci, který se nacházel ve městě. Tady ale bývaly pobyty jen sporadické, na několik dnů, kdy se sem Sophie starší s dětmi vydala. Velký zámek, v některých částech spíše středověký hrad, na děti nepůsobil nijak zvlášť příznivě. „Příběh o bílé paní a barvě Červené Lhoty jsem přirozeně znala už jako dítě. V Jindřichově Hradci visel její obraz a já kolem něj musela každý den chodit. Z toho jsem měla strach, zejména večer. Jindřichův Hradec byl tak velký a tak nepříjemný. Hladomorna před našimi okny a ohořelé části vedle ní.“¹⁷⁹ Po smrti strýce Eugena v roce 1925 a tety Fanny roce 1926 přesídlil strýc Franz, přezdívaný Ohm, natrvalo právě na Jindřichův Hradec a rodina s ním trávila Vánoce a Velikonoce. O prázdninách k němu jezdily děti, zejména Peter. „Přesto, že jsem v Jindřichově Hradci neměl co dělat a nebyl tam nikdo v mém věku, miloval jsem zdejší prázdninový pobyt, kvůli jedné věci. Ohm vyprávěl úžasné příběhy, z části o historických událostech. Můj zájem o historii vyrostl možná v těchto dnech. A druhým důvodem bylo to, že v Jindřichově Hradci bylo kino, kam nás pravidelně bral.“¹⁸⁰

Vedle rodičů měli na děti vliv pochopitelně příbuzní a rodina měla velmi úzké a velmi přátelské vztahy s celým příbuzenstvem. To se promítlo nejen na četných návštěvách, ale velmi dobrý vztah sourozenců Johanna Schönburg-Hartensteina a jeho

¹⁷⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 1156.

¹⁷⁸ TAMTÉŽ, fol. 577.

¹⁷⁹ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 5. března 2010.

¹⁸⁰ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 28.

sestry Fanny se odrazil i na pohybu rodiny a místech, na kterých rodina trávila svůj čas a jednotlivé části roku. Zkušenost z jiných míst, zkušenost s trochu jiným (někdy okázalejším) životním stylem, ale především setkávání, která takový způsob života umožňoval, byla pro děti velice důležité. Ne náhodou barvitě vyprávění Franze Czernina podnítilo u Petera zájem o historii, ne náhodou bohatý divadelní život a diskuze o výtvarném umění ovlivnily vkus nejstarší Caroline. Schönburg-Hartensteinovy děti byly zvyklé pohybovat se s naprostou samozřejmostí po střední Evropě. Ty nejmladší byly díky českým chůvám bilingvní, takže uměly česky podobně jako Eugen nebo Franz Czerninové a mohly rozumět lidem z okolí. Takový rozhled nebyl malým věnem do budoucího života...

5. Čas dětství, čas v rodině

Přemýšlíme-li o čase dětství, jistě opět dojdeme k jeho periodizaci a k časové přímce, která se na první pohled jeví lineární a jde od narození až po limit dospělosti. I to může být pohled na dětství a jistě nebude nesprávný, alespoň z pohledu, jak jej vidíme dnes. Zároveň má ale jakýkoliv lidský věk sklon k periodizaci a k času, který jestliže neplyne v kruzích, pak alespoň ve spirálách. Kolik dětí žije od Vánoc k prázdninám a od prázdnin k Vánocům, než zjistí, že dětství uteklo jako voda.

Život na Červené Lhotě byl po první světové válce víc ovlivněn zemědělským a přírodním ročním cyklem, než by se na první pohled zdálo. Od nového roku až do Vánoc jej určovaly sklizně ovoce, žně, výlov rybníka a církevní svátky. Podobný časový kruh ve vnímání rodiny mohl vytvářet pravidelný pohyb rodiny, jak jsem jej popsal v kapitole o prostoru dětství.

Přemýšlím-li ale o vnímání času samotnými dětmi a o nejučinnějším popisu právě času dětství, myslím, že nakonec nezbude než jej rozdělit na čtyři období. Období raného dětství, které končilo někdy zhruba kolem desátých narozenin, kdy se dítě pohybovalo v okruhu rodiny a jeho vzdělání zajišťovaly guvernanky a vychovatelé. Za druhé časové období bych považoval studium na internátní škole, která dítě oddělila od rodiny. S tímto časem neodmyslitelně souvisí čas volna, tedy čas dlouho očekávaných prázdnin. Čtvrtým obdobím dětství šlechty na počátku 20. století byl čas, který přímo předcházel odchodu z rodiny. Čas, kdy bylo institucionální vzdělání již ukončeno a mladý člověk začínal hledat (ještě s podporou rodiny) své místo ve světě, svého budoucího partnera a své povolání. Nedovolím si nevěnovat jednu kapitolu i běžnému

dennímu režimu dítěte a rodiny a jednu přechodovým rituálům, jakýmsi mezníkům času dětství a dospělosti.

Od narození k internátu. Čas výchovy v rodině

„Když jsme ještě s Peterem byli malé děti, ovládala Dája náš svět. Byla malá a běhala sem a tam, nahoru a dolů. Byl to člověk, který nikdy nezklamal. Byla vždy tady, zašívala, čistila, uklízela a vyprávěla. Ráda zpívala. Dokázala zpívat hodiny, trochu jednotvárné písně o knížeti Oldřichovi, který našel prادلenu u potoka a zamiloval se do ní. Všechny byly, stejně jako Dája, z našeho okolí. (...) Dája věděla všechno. Od ní se daly zjistit věci, které jinak nebylo dovoleno říkat.(...) Od ní jsme se naučili česky se správnou výslovností, což skoro nikdo v rodině neuměl, vyjma Carla...“¹⁸¹

Když děti začínaly vnímat svět a brát rozum, už u nich chuva byla, jako by byla po jejich boku odjakživa, tak jako rodiče. I když děti prince Schönburga měly kojné, v jejich vzpomínkách je pochopitelně nenajdeme. A nakonec - otázku, kdo děti kojil, nekojil a koho si k tomuto úkolu rodina najímala, považuji na podružnou. Pro formaci osobnosti dítěte a jeho výchovu je podle mne právě daleko výraznější chuva, guvernanka nebo vychovatel. Na příkladu Dáji, později provdané Škvrňové, je to velmi dobře vidět. Pro mladší Sophii byla čeština, kterou se v rodině nemluvílo, skoro druhou mateřštinou. *„Pro mě je to tak opravdu jazyk mého dětství.“*¹⁸², napsala ve svých pamětech. A češtinu se nejmladší dcera velvyslance u Svatého stolce naučila právě od své chůvy.

Chuva byla velmi důležitou osobou i proto, že trávila s dětmi daleko více času, než samotní a neustále zaneprázdnění rodiče. Když tříletý Peter dostal ve švýcarském Fribourgu síťku na motýly, nastražili mu dospělí na jednu z květin látkového motýla. Potom, co Peter motýla do své síťky chytil, zjistil, že jde o podvod, a motýla vzteky roztrhal. Konec jedné ze svých nejranějších vzpomínek Peter ve svých pamětech popsal slovy: *„ Moje sestra Sofie a já jsme měli chuva jménem Dája, mladou Češku okolo třiceti tří nebo třiceti čtyř let. Dája mě sevřela v náručí a řekla: „Škoda. Ten motýl tak krásně vypadal. Roztrhal´s ho, protože jsi byl vzteklý, že?!“ A já si myslím, že od té*

¹⁸¹ Sophie Carillo, Erinnerungen. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 4-5.

¹⁸² TAMTÉŽ, s. 5.

*doby se mezi námi vytvořilo velmi silné pouto, které přetrvalo až do chvíle, kdy jako devadesátiletá zemřela.*¹⁸³ V tomto vyprávění Dája působí jako člověk, který dítěti nejen rozumí, ale do jisté míry se stává i jeho spojencem proti světu dospělých. Vytvoření tak silného pouta i tak dobrého vztahu záviselo nejen na osobnosti chůvy, ale také na čase, který jí byl u dětí poskytnut. „*Po kojné nebo ve stejném čase přišla chůva, důležitá osobnost, které se ani rodiče neodvážili odporovat. Lpěla na svých chráněncích s dojemnou láskou, ale její výchovné metody byly skutečně primitivní. Na svoji chůvu si nepamatují, musela po krátkém čase odejít z mého života, aby uvolnila místo anglické boně, mezistupněm mezi chůvou a guvernankou.*“¹⁸⁴ , vzpomínala na svůj vztah k chůvě nejstarší Caroline.

Rodina Johanna Schönburga se stala během několika let velmi početnou. Tak jak postupně přicházely na svět jednotlivé děti, přicházely s nimi i kojné a chůvy střídaly guvernanky a vychovatelé. Navíc dětské pokoje například v Paláci Venezia měly své komorné, takže se kolem rodiny točila skutečně početná skupina personálu. Někdy byl takový personál v některých otázkách stejně nezkušený jako samotný šlechtický pár. Caroline popsala, že jí matka vyprávěla (ale až v době, kdy už její nejstarší měla sama vlastní děti) o svém prvním porodu, kdy v Konstantinopoli porodila mrtvého syna. „*Otec byl pryč a ona byla sama jen se svou komornou, zdánlivě docela hloupou ženskou osobou, když začaly porodní bolesti. Ta neměla ani potuchy o tomto procesu, takže očekávala, že dítě vyjde břichem (...)* Komorná, osoba, která daleko od domova hrála nejen služebnou, ale i důvěrnou roli, utekla s křikem pryč a matka byla v tomto tělesně i duševně těžkém okamžiku ponechána samotnou.“¹⁸⁵

I narození dalšího dítěte, tentokrát zdravé Caroline, prý představovalo pro rodiče daleko víc povinnost, než radostný zážitek. „*Nevěděla jsem tehdy dobře, co bych si s tebou mohla počít*“¹⁸⁶ svěřila se Sophie starší své dceři po letech. To ale určitě neznamenalo, že by rodiče neměli své děti rádi. „*Začátkem prosince jsem jela do Vídně a 23. prosince 1898 se v domě mého otce na Jaquinstrasse 21 narodila moje milovaná nejstarší Caroline (Lilly.) Žádná matka nezapomene na svého prvorozeného, protože to*

¹⁸³ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 2.

¹⁸⁴ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 6-7.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 5-6.

¹⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 6.

byl on, kdo jí poskytl zážitek ze zrození a z křiku člověka, kterého přivedla na svět. A i proto je vztah matky k nejstaršímu vždy o něco hlubší.“¹⁸⁷, popsala svůj vztah k nejstarší dceři samotná matka. Nezkušenost rodičů ve věcech, které byly často tabuizované, ve výchově, kdy pro vzdálenost nebylo možné konzultovat s vlastními rodiči a kdy odborná literatura o výchově, péči o novorozence a podobných tématech nebyla zdaleka tak samozřejmá, byla pochopitelná. Zmatek i nervozita ale neovlivňovaly samotný vztah rodičů k dětem. Pořádný poprask nastal ale v Londýně, kde se oproti očekávání narodila hned dvojčata. „*Tiše prošla zima v očekávání mých dětí a 24. března přišla na svět naše dvojčata Louis Alexander a Louise Alexandra. Nejdřív to byl úlek, dům už předtím byl dost těsný a teď ještě další dva k tomu! Ale brzy byly tyto malé těžkosti překonány a naše dvojčata jsou nejčistším pramenem radosti.*“¹⁸⁸ Sotva narozená Louise Alexandra byla tak malá, že byla radši pro jistotu hned pokřtěna. Pochopitelně velkou pomoc při takovém přírůstku znamenala chůva. Její fotografii měla Sophie starší ještě po letech na svém pracovním stole.¹⁸⁹

Starost o nemluvně ale byla z velké části záležitostí právě kojné, protože manželka velvyslance měla spoustu jiných starostí. V Římě už o dvojčata ale pečovala Dája, která jako chůva zůstala v rodině i pro dvě další děti.

První vychovatelkou v rodině byla Angličanka středního věku, Miss Avery, kterou rodiče najali pro dvě nejstarší dcery Lilly a Erni v Londýně. Každodenní procházky s ní děvčata považovala z mimořádně nudné. Miss Avery také pravděpodobně Carolinu naučila číst, ale každopádně ji naučila velmi snadno anglicky. „*Kdy jsem se naučila anglicky nevím, nejspíš ještě dřív než německy.*“¹⁹⁰ Miss Avery byla velmi přísná osoba a děti jí byly svěřeny „*dnem i nocí.*“¹⁹¹ Jako vychovatelka byla zodpovědná nejen za tělesnou péči o děti, jejich chování, ale také za jejich výchovu a vzdělání. „*Dája nebyla mou kamarádkou ve smyslu jako tito (děti z okolí – pozn. autora) a vlastně nebyla ani z rodiny. Dobré chůvy mají ale od obojího něco a Dája byla*

¹⁸⁷ Sophie Schönborg-Hartenstein, *Erinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönborg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 66.

¹⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 108.

¹⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 108.

¹⁹⁰ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönborg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 15.

¹⁹¹ TAMTÉŽ, s. 16.

*nejlepším typem chůvy, vřelá a pečující. I když mě vyplácela, nevadila mi. Jenom mi to potvrzovalo, že mě má ráda a že se o mě stará.*¹⁹², popsal pozici své chůvy Peter. I pro neustálý kontakt vznikaly pevné vazby mezi vychovatelem a jeho svěřencem. Takové, že případné rozdělení nesly obě strany velmi těžko. Když se Dája rozhodla, že se vdá a přestane na zámku pracovat jako chůva, nesly to obě děti, které tohle rozhodnutí postihlo, velmi těžce. „*Po Dájině oznámení jsem byl vnitřně zoufalý. Plánovala, že zůstane v našem domě, ale už by se víc nestarala o mě a Sophii. Jak dny běžely k jejímu odchodu a mé zoufalství vzrůstalo, usmyslel jsem si, že už nikdy neukážu ani stopu svých skutečných pocitů. Ale každou noc jsem se doslova ubřečel k spánku. Malá Sophie na druhou stranu kvílela a dělala scény. Plakala a objímala Dáju a pořád a pořád jí opakovala, jak hrozný bude život bez ní. A já tam stál s netečným obličejem a zůstával jsem potichu. Ale noc co noc jsem sám v posteli plakal.*“¹⁹³

Po odchodu Dáji nastala poměrně složitá situace, obzvlášť pro novou guvernanku slečnu Rohnovou. Fräulein Rohn, v rodině nazývaná i Röhnchen, přišla na doporučení sestřenice Sophie starší a od začátku začala mít problémy s Peterem, který si vzal do hlavy, že chce původní chůvu zpět. „*Brzy jsem se rozhodl nenávidět slečnu Rohnovou. Od prvního dne její služby jsem ji týral. Ještě stále ji vidím, jak přechází po mém pokoji, držíc si hlavu, po její tváři se kutálejí slzy a neustále si opakují: „Já to nevydržím! Já to nevydržím!“ „Dobře!“*“, pomyslel jsem si. „*Tak to bude brzy pryč.*“¹⁹⁴ Přesto mladá Pruska vydržela v domě až do odchodu Petera na internátní školu v jeho deseti letech.

Velmi dobrý vztah měl se svým vychovatelem i jinak nekonfliktní Louis Alexander. Jen na několika fotografiích se i ti nejoblíbenější vychovatelé a chůvy objevili alespoň v pozadí. Louis Alexander se nechal se svým vychovatelem vyfotit víckrát. Zejména fotografie ze společného sáňkování, ze které je cítit radost obou, mladého muže i svěřeného chlapce, je myslím dostatečně vypovídající.¹⁹⁵

V Římě zajišťovala výchovu i vzdělání nejstarších dcer slečna Fredericke Novotny, která pocházela z okolí Salzburgu. Mluvila plynne anglicky a francouzsky a děvčatům dávala i hodiny klavíru. Když nastoupila jako vychovatelka, bylo jí 24 let a

¹⁹² Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 16.

¹⁹³ TAMTÉŽ, s. 16-17.

¹⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 17.

byla absolventkou dívčího lycea. „Bylo jí 24 let, když k nám přišla, malá, drobounká a neskutečně hezká. Také byla na tehdejší vychovatelky, které měly být bezbarvé a nenápadné, elegantně oblečená. Pravděpodobně k nám přišla s mnoha iluzemi do ciziny do domu diplomata.“¹⁹⁶ Na některé předměty, zejména na jazyky zůstávala v domě ještě starší paní, která působila jako vychovatelka obou děvčat v Bukurešti, slečna Schellová. „Slečna Novotna byla přísná a dobrá učitelka, ale přirozeně bylo vyučování od jedné a téže osoby nudné a jednotvárné. Nebyla konkurence, nebyl objektivní tlak, ani střídání různých učitelů. Erni se učila dobře a svědomitě, já jsem v hodinách snila, jak to jen bylo možné.“¹⁹⁷ I přesto v předmětech, které slečna Novotna probírala, předčila Caroline i po letech své vrstevnice. Byla to slečna Novotna, která vodila děti do římských muzeí, byla to stejná slečna, která s dětmi chodila na procházky a dávala na ně pozor v jejich volném čase, jehož ale příliš mnoho nebylo. Slečna Novotna kontrolovala život dětí plně až na výjimky, kdy trávily čas s rodiči.

Takový dohled byl léta podporován představami o nutné kontrole jako základním výchovném principu. Na konci devatenáctého století šlo ale spíš o pohodlný zvyk přesouvání pravomocí i odpovědnosti z rodičů na placený personál.

Každodenní kontakt vyvolával také někdy konflikty. Na velvyslanectví Rakouska-Uherska v Římě vyučoval děti náboženství monsignor Cischerek, maďarský kněz, který je jednou za rok zval k sobě do bytu, kde podával tokajské víno a makový štrúdl k velké nelibosti slečny Novotne a právě ona se pokaždé snažila zabránit, aby děti nevypily ani doušek sladkého vína. Další konflikt vyvstal z toho, že učitel náboženství vozil z Budapešti každému dítěti k Vánocům dřevěnou krabičku, naplněnou cukrátky ze slavné budapeštské cukrárny Kugler – Gerbeau. „(...) Nejradši bychom je na místě snědli, ale byly vždy od slečny Novotne zabaveny a mohli jsme si vzít dva kousky každý den po obědě. Co nás ale ze všeho nejvíc roztrpčilo, bylo to, že se slečna Novotna bez našeho svolení z našeho majetku kdykoli obsloužila. Určitě bychom jí nabídli, takhle jsme se ale v našem vlastnickém právu cítili poškození, když se takhle zařídila podle svého mínění.“¹⁹⁸ To byly ale ojedinělé problémy, jinak byla slečna Novotna svými

¹⁹⁵ Fotografie je v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno.

¹⁹⁶ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 30.

¹⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 31.

¹⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 45.

svěrenkyněmi vcelku oblíbená.

Údajně menší štěstí měl podle Lilly se svým vychovatelem Carl. Pan Heider, který byl pro své postižení nohy i svérázné způsoby u dětí vnímán jako komická figurka, nebyl prý dobrý učitel a Lilly přičítala Carlovy pozdější studijní neúspěchy ve Feldkirchu tomu, že nedostal od svého vychovatele dobrý základ. Ačkoli pan Heider deklaroval, že se ke svému svěřenci „*bude chovat jako k mladému šlechtici*“¹⁹⁹, v praxi to tak často nevypadalo. Podle Lilly se často stávalo, že pan Heider vyrazil do římské hospody na pivo, odkud nechával Carlovi posílat lístek se vzkazem „*Princi Carle, jděte okamžitě do postele.*“, což prý mladý šlechtic denně ignoroval.²⁰⁰

Lilly také přičítala to, že pan Heider vydržel jako vychovatel nejstaršího syna v rodině tak dlouho, skutečnosti, že se německy mluvící vychovatel sháněl velmi těžko.²⁰¹ Ostatně těžko si lze jinak představit, proč by takový člověk v domě velvyslance v tak významné funkci zůstával. Že by se o jeho stálé činnosti otec nedozvěděl, je podle mne spíš nemožné.

Další komplikace nastala, když se tento pán začal dvořit slečně Novotne, která jeho city neopětovala. Láska se rychle změnila v nenávist, což mělo za následek, že se sobě tihle dva v domě striktně vyhýbali. Ernestine a Caroline tak vídaly svého bratra jen při večeři a při svačinách, kde ale díky tomu, že vychovatelé mezi sebou nepromluvili slova, „*byla atmosféra všechno jiné než příjemná.*“²⁰² Úplně odlišná situace nastala v případě, kdy se vychovatelka naopak zamilovala do vychovatele ve spřátelené rodině Pálffyů, do vychovatele s náležitě maďarským jménem Tisztelendö. Z toho naopak děti velmi těžili, protože klesala přísnost dohledu a v zahradě Villy Celimontana získaly děti často nečekanou volnost.²⁰³

I když děti trávily většinu času se svými vychovateli, guvernankami a učiteli jiných oborů, než které vyučovali hlavní vychovatelé v systému, kterému samy říkaly „*Gouvernatorium*“,²⁰⁴ stále bydlely v rodičovském domě a byly s rodiči v kontaktu. I

¹⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 47.

²⁰⁰ TAMTÉŽ.

²⁰¹ TAMTÉŽ.

²⁰² TAMTÉŽ.

²⁰³ TAMTÉŽ, s. 55.

²⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 46.

když se denní plány a režimy rodičů a dětí protnuly jen zřídka, byly děti stále opečovávány uvnitř rodinné domácnosti a kontakt s rodiči byl možný. V kombinaci se zajímavými podněty cizích měst, s vědomím otcova postavení i možností vidět a zažít jeho práci byla tato životní etapa diametrálně odlišná od následujícího života na internátní škole. Děti sice byly od rodičů a jejich programu odděleny a byly pod neustálým výchovným dohledem tak jako na internátu, ale zároveň nebyla tato hranice tak striktní a surová. Byť jen symbolická přítomnost rodičů, kteří přišli třeba jen večer dát dětem dobrou noc a polibek před spaním, tak byla pro děti snesitelnější a milejší, než úplné odloučení v cizím prostředí.

Peter šel na internátní školu ve svých deseti letech, v deseti letech odešla do Preßbaumu také jeho mladší sestra Sophie. Okolo desátého roku tak začínala nová kapitola a nová etapa v životě dětí prince Johanna Schönburg-Hartensteina.

Internátní školy – čas odloučení

*„Dorazil jsem velmi dobře. Jsem bohužel v úplně jiné divizi než minulý rok, z čehož jsem velmi nešťastný, protože tady nikoho doopravdy neznám a nemám tu vůbec žádné kamarády.“*²⁰⁵ Krátká zpráva, kterou Peter poslal krátce po příjezdu na internátní školu v Kalksburgu u Vídně na pohlednici výmluvně vypovídá, jak těžký přechod pro děti byl návrat z prázdnin do internátní školy.

*„Na počátku 19. století platilo oddělení dětí od světa a vlastní rodiny za ideální formu výchovy. Mělo být individuální výchovou skrze vychovatele, tak jak se stalo slavným v Rousseauově *Émilovi*. Vychovatelství a internát bylo ve stejném čase součástí tehdejšího životního stylu. Jen zdánlivě se tu jedná o paradox: jedno jako druhé odpovídají přesvědčení, že je mravně nutné podrobit dítě pečlivému dohledu.“*²⁰⁶ Záměr posílat děti do internátní školy nebyl pravděpodobně v rodině bývalého velvyslance ve Vatikánu motivován jen oddělením od rodiny a snahou kontrolovat dítě z morálních hledisek, což bylo samozřejmě jednodušší na internátu než na Červené Lhotě, ale také celou řadou dalších vlivů. Je otázkou jak moc se v uvažování o individuální výuce v porovnání s internátem projevil finanční nedostatek rodiny. Byl internát o tolik levnější než jedna učitelka? Nebo stála za rozhodnutím posílat děti do

²⁰⁵ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 21.

internátních škol snaha po větší kvalitě výuky (gubernantky byly sice často velmi kvalitně vzdělané, ale těžko mohly obsáhnout takovou šíři předmětů, jakou nabízely internátní školy s celým pedagogickým sborem)? Svou roli mohla sehrát i skutečnost, že tyto školy navštěvovaly i jiné šlechtické děti a že tedy jako takové mohly sloužit k ranému rozvíjení budoucích kontaktů. Škola také poskytovala komplexní denní program pro děti, jaký bylo nemožné organizovat pro rodiče zaměstnané nejprve na velvyslanectví a posléze na velkostatku, i s ohledem na to, že ani Johann ani Sophie nebyli zvyklí starat se o své děti většinu času tak, jako to dělají dnešní rodiče. Možnou motivací mohly být i zkušenosti a doporučení předaná příbuznými a také zkušenost s internátními školami v Anglii, kde Johann působil jako velvyslanec.

Pozoruhodné je, že v rodině nebyl žádný jednotný vzorec pro vzdělání dětí a ani vize o tom, čemu by se jednotlivé děti měly po opuštění rodiny věnovat, tak jako to bylo ještě v předchozí generaci šlechty, kdy se rodiče rozhodovali, který ze synů půjde do armády, který na církevní dráhu a který se stane například diplomatem.²⁰⁷ Počítalo se sice s tím, že se dcery vdají a že nejstarší Carl zdědí Červenou Lhotu, ale studia se tomu nijak zvlášť nepřizpůsobovala a nejmladší synové měli už volnost ve výběru svého povolání. Spíše než nějaké vize do budoucna, existovala jistá tabu, která bylo nutné v cestě za vzděláním překročit. Tak si například Louise Alexandra musela svá univerzitní studia v Mnichově částečně vyvzdorovat.²⁰⁸

Jednotný klíč rodina neměla ale ani k samotnému procesu vzdělávání. Většina Johannových dětí sice strávila část svého dětství na internátních školách po celém Rakousku, ale například nejstarší Caroline byla skoro po celý život vzdělávána gubernantkou individuálně, a když se už na prahu své dospělosti do internátní školy dostala, studovala ji nepovinně jako mimořádná žačka, protože neměla potřebné znalosti z matematiky, a proto se nemusela stresovat ani s vysvědčením ani jednotlivými známkami. I když v matematice pokulhávala, v dějinách a dějinách umění, stejně jako v jazycích své kolegyně předčila. Její gubernantka paní Novotna ovládala totiž tyto předměty daleko lépe než matematiku, a proto se jí také věnovala jen velmi

²⁰⁶ Philippe ARIÉS, *Geschichte der Kindheit*, München 1980³, s. 399.

²⁰⁷ Srov. Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie*, s. 133.

²⁰⁸ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 32.

málo.²⁰⁹ Její mladší sourozenci se už ale nevyhnuli regulární výuce na internátních školách. Jistě v tom sehrála roli i společenská změna. Zatímco ještě v Římě pohlížela matka Sophie na guvernanku, která absolvovala lyceum skrz prsty, protože jí vzdělaná žena přišla společensky nepřijatelná,²¹⁰ bylo po válce dívčí vzdělání už skoro standardním. U chlapců potom hrála samozřejmě roli maturita a následná možnost studovat vysokou školu. Proč ale nevolili Schönburg-Hartensteinové podobný model jako jiné rodiny, kde výuku dětí zajišťoval najatý vychovatel a zkoušky se potom skládaly na škole, která k tomu ochotně přistoupila a kde bylo možné studovat jako privatista, a tedy s ní být spojen pouze zkouškami,²¹¹ je možné se jen dohadovat.

I samotný výběr školy je trochu záhadou, protože o těchto rodinných rozhodnutích se nedochovaly žádné prameny. Snad k výběru školy často napomáhala doporučení příbuzných a známých z okruhu šlechtických rodin. Jezuitskou školu Stella Matutina ve vorarlberském Feldkirchu studovali například i mladí Windischgraetzové.²¹² Johann Schönburg na tuto školu poslal studovat jak nejstaršího Carla, tak mladšího Louise Alexandra. Ten zase, patrně pod dojmem svých zkušeností, nechal na tuto školu zapsat své dva syny.²¹³ Peter studoval nejprve na Jezuitské koleji v Kalksburgu, kde ale nebyl příliš spokojený, a přešel do Freistadtu v Německu. Stejně tak čekal přesun Carla, který sice ve Feldkirchu studoval většinu času, ale maturoval nakonec v Praze na Smíchově, když ještě předtím navštěvoval Německé státní gymnázium na Malé Straně, přičemž obě školy už dělal právě jako privatista.

Zatímco všichni synové byli vysláni do škol, které vedli jezuité, u děvčat byl výběr rozmanitější. Ernestine a Marie byly poslány do Preßbaumu u Vídně, kde školu zřizovala kongregace sester Sacré Coeur. Marie ale mimo Preßbaumu studovala ještě na internátní škole vedené salesiánkami v bavorském Zangbergu. Louise Alexandra studovala na gymnáziu vedeném anglickými pannami v Regensburgu a nejmladší Sophii čekal opět Preßbaum.

Protože byly internátní školy každá trochu svým vlastním malým světem, který

²⁰⁹ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 64.

²¹⁰ TAMTÉŽ, s. 47.

²¹¹ Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, s. 89.

²¹² Hannes STEKL - Marija WAKOUNIG, *Windisch-Graetz*, s. 48

²¹³ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídně, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

se dům od domu odlišoval, není jednoduché o nich tvrdit něco obecně.

Dějiny jezuitské koleje Stella Matutina ve Feldkirchu se dají rozdělit na dvě etapy. První od založení školy v roce 1649 do zrušení řádu v roce 1773, druhá etapa následovala po obnovení řádu. V roce 1856 došlo také k obnovení koleje a ta existovala až do roku 1979.²¹⁴ Podobným vývojem prošla i internátní škola Kollegium Kalksburg, kde se o zřízení koleje uvažovalo také v 17. století, k čemuž už nedošlo, protože místo bylo obsazeno Turky. Stejně jako v případě koleje ve Feldkirchu se po obnově řádu v roce 1814 začalo uvažovat znovu o tomto místě. Nakonec zde byla kolej otevřena také v roce 1856. Dívčí škola v Preßbaumu nedaleko Vídně potom vznikla až v roce 1891.²¹⁵

Všechny tyto školy měly své výchovné mechanismy, svůj duch a také rozlehlé budovy. Na vstupním domě Stelly stálo heslo: Ora et Labora, modli se a pracuj, a podle tohoto hesla byla škola vedena. *„V létě i v zimě jsme museli vstávat v 5:30, kdo se podílel na ministrování, tak už v pět. V zimě byly ložnice nevytopené a voda v umyvadlech malých spacích kóji byla pak často jen ledem. Jídlo bylo v prvních letech po válce mizerné, protože v celém Rakousku panoval hlad a bída. Nedostatek vitamínů byl tak velký, že jednomu chovanci vypadaly zuby.(...) Nebyly žádné vánoční ani velikonoční prázdniny, jen v létě jsme mohli jet na 2 měsíce za našimi rodiči. A přesto mám na tuto školu dobré a vděčné vzpomínky. Byli tu dobří přátelé, hodně sportu a zejména znamenité vyučování s častými a velmi otevřenými diskusemi s moudrými profesory, kteří byli všichni jezuité.(...) Jsem si vědom toho, že mi tato škola dala mnoho disciplíny, znalostí a logického myšlení a za to jsem ještě dnes vděčný. Škoda, že už Stella neexistuje.“*²¹⁶

Ne všichni sourozenci ale sdíleli pozitivní vzpomínky jako Louis Alexander: *„Samozřejmě jsem to místo nesnášel, ale ne úplně ve všem“*,²¹⁷ vzpomínal na svůj pobyt v Kalksburgu jeho mladší bratr Peter.

„Rozdělení žáků do malých skupin patřilo k nejdůležitějším výchovným technikám (bývalé) řádové školy. Divize „Stelly Matutiny“ zamýšlely stejně jako

²¹⁴ <http://www.feldkirch.at/rathaus/archiv/dateien/150-jahre-seit-gruendung-der-stella-matutina.pdf>, stránka navštívena dne 25. 6. 2010

²¹⁵ http://sacrecoeur.scp.ac.at/?page_id=6, stránka navštívena dne 25. 6. 2010.

²¹⁶ Aloys Schönburg-Hartenstein, Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 19-20.

*společenství na pokoji v Theresianu vytváření kontrolovatelné solidarity mezi žáky, stále soutěže ve výkonnosti, stejně jako vzájemného dohledu.*²¹⁸ Menší skupiny byly výhodnější pro kontrolu, ale také z hlediska navazování přátelství a spolupráce. Ne náhodou založil ve stejné době na součinnosti menších skupin svou vizi skautské výchovy bývalý anglický generál Robert Baden-Powell. Menší skupiny byly výhodné i při pěstování kolektivních sportů, při rozdělování práce a nakonec i při udržování pořádku v místnostech. Dělení do divizí se ze stejných důvodů používalo i v Kalksburgu. Zde také fungovala ještě funkce prefekta, typická pro jezuitské koleje už v raném novověku: *„Každá třída měla prefekta, jezuitu, který zůstával se třídou po celou dobu, ale nevyučoval. Jeho nadřízeným byl prefekt-generál, vysoký, působivě vyhlížející jezuita, který neustále slídlil po chodbách a halách na tichých gumových podrážkách ve snaze chytit někoho, kdo dělá něco nesprávného (...). Kdykoliv se třída přesouvala z jednoho místa do druhého – ze třídy do studovny, kaple nebo na hřiště – každý pochodoval ve dvou rovných řadách, jedna po pravé straně chodby, druhá po levé. Prefekt šel uprostřed, aby zabránil jakékoli komunikaci mezi studenty. Bylo po nás vyžadováno, abychom šli v tichu. Dolů a nahoru po chodbách, velmi, velmi dlouhých a v zimě velmi, velmi chladných.*²¹⁹ Prefekt ale nemusel být nutně jen přísným a strašidelným zjevem, jak by se mohlo zdát z Peterova popisu, Carl v dopisu otci z května 1918 lituje odchodu dobrého prefekta,²²⁰ stejně jako třináctiletý Louis Alexander, který dokonce v dopise napsal: *„Náš prefekt je na mě strašně hodný.*²²¹ Vzhledem k Louisově kladnému poměru k internátní škole je nejpravděpodobnější, že tak vyjádřil svůj vztah upřímně a že to není jen nějaké předcházení cenzuře dopisů, která běžně na internátních školách fungovala.

Jako pozitivní motivace ve výchově sloužila i síň slávy koleje, kde visely podobizny svatých, hrdinů, mecenášů a ctihodných mužů. Nepochybně měly tyto podobizny sloužit jako dobré vzory žákům.²²²

²¹⁷ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 42.

²¹⁸ Hannes STEKL - Marija WAKOUNIG, *Windisch-Graetz*, s. 48.

²¹⁹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 41.

²²⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol.4.

²²¹ TAMTÉŽ, fol. 177.

²²² Johann-Georg SCHMID, *150 Jahre Kollegium Kalksburg 1856-2006. Eine Dokumentation über die katholische Privatschule und einstige Jesuitenschule seit Ihrer Gründung im Jahre 1856*, Wien 2006,

V Kalksburgu se vstávalo v 6 hodin, následovala stejně jako ve Feldkirchu mše, po ní snídaně a přesun do studovny. Hodiny začínaly v 8 hodin a trvaly do poledne. Některé byly i po obědě, po kterém ale byl většinou čas na hraní a sport. Po tomto čase následovala opět výuka až do večere, večerní pobožnost v kapli a odchod ke spánku.²²³

Disciplína, náboženství a sport. I těmito třemi slovy by se dal charakterizovat systém jezuitské výuky. Tyto tři pojmy nejen určovaly denní režim, ale vlastně byly celým světem na internátní škole. Tomu byly uzpůsobeny i budovy školy. V obrovské, čtyřpatrové budově s půdorysem písmene „L“ se v Kalksburgu nacházely ve dvacátých letech 20. století pochopitelně třídy, jídelna, kuchyně, několik kaplí, část určená nemocným žákům, dílny, internát s ložnicemi, ale také několik tělocvičen, místnost, kde se hrálo divadlo (další tradiční součást jezuitské výchovy) a několik kaplí. Vně budovy samozřejmě hřiště, kde mohli žáci hrát fotbal, volejbal a pozemní hokej (sporty, které nahradily před První světovou válkou velmi populární jezdeckví a šerm) a mezi Schönburg-Hartensteiny tolik oblíbený tenis. Starší studenti měli k dispozici tzv. „Rauchtempel“, jakýsi pavilon, kde bylo možné odpočívat, kouřit nebo hrát kulečnick.²²⁴ K volnému času patřil i altánek nazývaný Chineser. Zařízení Stelly Matutiny bylo velmi podobné, jen oproti Kalksburgu byl ještě k dispozici krytý bazén.

Náboženství přirozeně velmi ovlivňovalo život na internátní škole vedené řádem. Mimo ranní mše a večerní pobožnosti, se každý rok konaly pro žáky exercicie,²²⁵ poutě a ke slavnostním chvílím internátního života patřily návštěvy řádových představených, biskupů a apoštolských nunciů. A samozřejmě takové neustálé působení mělo své výsledky: „*Vrhl jsem se do náboženství a modlil se veškerý čas. Stál jsem se ukázkovým ministrantem.*“²²⁶ S velkým nadšením také jedenáctiletý Peter píše v dopise, že byl vybrán mezi dvanáct hochů, kteří o Božím těle nesli baldachýn nad biskupem.²²⁷

Co ale bylo v mladším věku přijímáno s nadšením, mohlo se stát v pubertě cílem

s. 23.

²²³ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 41.

²²⁴ Johann-Georg SCHMID, *150 Jahre*, s. 20-21.

²²⁵ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart.8, fol. 686.

²²⁶ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 42.

²²⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 381.

vzpourey. „*Proti čemu jsem rebeloval? Kdo ví?(...) V mém případě proti škole, proti náboženství, proti mému otci, pravděpodobně v obráceném pořadí. Ale v rebeliích jsem byl neúspěšný. Pokaždé mě chytli a potrestali. Hezkých pár jezuitů, myslím si, dávalo nám chlapcům hojné důvody pro vzpuru – konkrétní důvody, nic tak abstraktního jako je „autorita“. Tito učitelé vtloukali náboženství do našich hlav stále a stále znovu. Pracovali dnem i nocí, aby nás přesvědčili o naší nicotnosti. Byli jsme špatní, hříšní, museli jsme si kleknout na kolena a prosit Boha, aby nám odpustil, že jsme tak bídňá stvoření. Jeden mladý kněz, páter Laurenz, vybral několik chlapců, mezi nimi i mne a řekl nám, jak bude panna Marie potěšená, když vážně slíbíme, že už nikdy nebudeme nosit krátké kalhoty. Učinil jsem vážný slib, ale pak jsem si ke své hrůze uvědomil, že nemám žádné dlouhé kalhoty mimo nedělních a zimních. A to bylo na jaře.“²²⁸*

Velmi pružní jezuité ale dokázali ke své náboženské výuce použít i nejmodernější prostředky. Jedním takovým mohla být například návštěva kina. Peter Schönburg tak v Kalksburgu ke svému nadšení viděl filmy natočené na jezuitských misiích²²⁹ a v roce 1927 také biblický velkofilm amerického režiséra Cecilla de Milla *Král Králů*.²³⁰ V kolejní budově bylo na začátku roku 1914 dokonce zařízeno kino se stálým programem.²³¹

Podobně pružně zareagovali jezuité i na stoupající popularitu (zejména kolektivního) sportu ve společnosti. Stella Matutina měla v roce 1909 šest šterkem pokrytých hřišť, která bylo v zimě možné změnit v kluziště. Žákům byl pro sport vyhrazen čas takřka každé odpoledne na hodinu a půl. Od roku 1923 byl k dispozici i tenisový kurt.²³² První tělocvična byla v Kalksburgu zařízena už v roce 1897 a v roce 1905 už se na koleji hrál fotbal, o rok později dokonce kolej pořádala vlastní tenisový turnaj. V dalších letech spojila kolej zaujetí žáků ve fotbale s výchovným systémem rozdělení žáků na malé skupiny a v roce 1913 uspořádala mistrovství ve fotbale právě

²²⁸ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 42-43.

²²⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 408.

²³⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 685.

²³¹ Johann-Georg SCHMID, *150 Jahre*, s. 24.

²³² Alois KOCH, *Play and Sport at the Jesuit College "Stella Matutina" in Feldkirch* in: W. Schwank (ed.), *Begegnung. Schriftenreihe zur Geschichte der Beziehung zwischen Christentum und Sport*, volume 4. Aachen 2003, s. 13-35.

mezi jednotlivými odděleními.²³³ „Už čtyři dny tu máme docela dost sněhu a už jsme postavili ledovou plochu a sáňkařskou dráhu. Dnes v pauze o desáté jsem jel ledovou dráhou. Bylo to ohromně zábavné. Vodu na stavbu jsme museli vypumpovat z Illu (řeka protékající Fedlkirchem, pozn. aut.), protože dlouho nepršelo a staré rezervoáry jsou vyčerpáné.“²³⁴ Sport nesloužil jen k tělesnému rozvoji žáků, ale zároveň byl atrakcí, kterou si žáci užívali, na kterou se těšili a která přinášela do disciplíny a šedi všedního dne zábavu. „Tento týden budeme nejspíš hrát zápas v házené proti 4. oddělení, měl bych také hrát. Doufám, že vyhrájeme.“²³⁵, píše z Kalksburgu domů Peter.

Kolektivní sport má navíc řadu výhod právě ve výchovném systému uplatňovaném jezuitů. Vyhrává jen ten, kdo respektuje pravidla, podřídí se kolektivu, je disciplinovaný a spolupracuje s druhými. Fotbal nebo házená jako by byly malými modely celého výchovného jezuitského systému. Jezuité si zpočátku upravovali i pravidla nových sportů, takže například při hraní fotbalu, který prý do Fedlkirchu přinesl páter Schäffer, kdykoli mužstvo faulovalo, mohl si protivník jako kompenzaci vybrat jednoho hráče ze soupeřova týmu.

Každá kolej pak měla svoji oblíbenou populární tradiční hru. Ve Feldkirchu jí byla hra nazývaná „tyčový fotbal“, který se hrál tak, že chlapci drželi v každé ruce tyč a s nimi posouvali k protivníkovi bráně kožený míč. Hra prý byla provozována se značným zaujetím, hraničím až s fanatismem a občas nechyběla ani zranění.²³⁶ V Kalksburgu byla zase velmi oblíbená tzv. Pugna-spiel, tedy bojová hra, která se hrála s barevnými štíty, ty sloužily ke krytí se před střelivem, malými míčky.²³⁷

„Dnes ve tři je divadlo. Už se velmi těším“,²³⁸ píše Peter v čase masopustu mamince. Toho únorového odpoledne roku 1927 se hrála Schillerova hra Valdštejnův tábor a komedie Franze hraběte Pociho Kouzelné housle.²³⁹ Divadlo bylo tradičním

²³³ Johann-Georg SCHMID, *150 Jahre*, s. 84.

²³⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 177.

²³⁵ TAMTÉŽ, fol. 797.

²³⁶ Alois KOCH, *Play*, s. 13 - 35.

²³⁷ Johann-Georg SCHMID, *150 Jahre*, s. 28.

²³⁸ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 421.

²³⁹ Johann-Georg SCHMID, *150 Jahre*, s. 80.

výchovným prostředkem jezuitů, prostředkem, který používali jezuité už v raném novověku a který byl také tradiční zábavou. Divadlo sloužilo k předávání myšlenek (hodně často se jednalo o nábožensky zaměřené hry, jakými byly různé vánoční hry nebo hra z pera místního jezuitu Andlaura, pojednávající o papeži Piu IX.), k upevňování znalostí kultury a literatury (četné adaptace Shakespeara, Schillera a Gogola) nebo k hlasové výchově, protože i na mluvený projev žáků se jezuité velmi soustředili. Tradičně se hrálo divadlo v Kalksburgu dvakrát, někdy třikrát do roka. Zatímco na podzim byla na pořadu většinou klasická tragédie, o Vánocích se hrávala vánoční hra, masopust byl vyhrazen komediím. Za dobu, kterou v Kalksburgu Peter Schönburg strávil, tak jezuité a jejich žáci uvedli například Gogolova Revizora, Zlobivé hochy ve škole Jana Nepomuka Nestroye nebo Thomase Becketta lorda Tennysona.²⁴⁰ Mimo těchto velkých představení, ve kterých vystupovali zejména starší studenti, se ještě konaly u různých příležitostí menší akademie sestávající z drobných výstupů a recitací.²⁴¹

„Postavili jsme malý orchestr, ve kterém hraju první housle. Hráli jsme o Mikuláši a o Početí Panny Marie a budeme hrát znovu o Vánocích. O půlnoci musíme ostatní probudit ke mši tím, že budeme hrát „Tichou noc.““²⁴² Z další zprávy Louise Alexandra domů vyplývá, že divadlo nebylo jediným uměleckým vyžitím studentů.

Kalksburská kolej také používala školní uniformy. Model, který zažil i Peter Schönburg byl v používání mezi léty 1892 a 1926, kdy se uniforma přestala používat úplně. Do té doby se týkala zejména slavnostních příležitostí. Slavnostní oděv se skládal z tmavomodrého kabátku se světlomodrými manžetami, lemovkami a výložkami. Chovanci prvního konviktu nosili zlaté prýmky, zatímco ti z druhého konviktu nosili stříbrné. Kalhoty měly světlomodrou lemovku. Čepička byla podobná důstojnické čepici, jen byla o něco nižší a měla růžově vyšíta písmena KK, tedy iniciály koleje.²⁴³ Po První světové válce bylo od používání na krátkou dobu upuštěno, vzhledem k finanční náročnosti pořizování této uniformy. A v roce 1926 byl jako sváteční oděv

²⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 80-81.

²⁴¹ TAMTÉŽ, s. 76.

²⁴² SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 177.

²⁴³ Johann-Georg SCHMID, *150 Jahre*, s. 56.

předepsán tmavý oblek libovolného střihu.²⁴⁴

K životu internátních škol patřily i četné výlety. Stella Matutina tak například vyrazila na čtyřhodinový pochod do 22 km vzdáleného Vaduzu v Lichtenštejnsku. Celou cestu se bubnovalo, zpívalo a jako hlavní program byla prohlídka sídla knížete Liechtensteina, který žáky do svého sídla blahosklonně pustil. Vzhledem k tomu, že se jednalo o příbuzné, byli navíc Carl a Louis Alexander pozváni do Vaduzu zvláště na oběd.²⁴⁵ „*Ve čtvrtek byl májový výlet, na kterém jsem měl smůlu. Dostal jsem ještě před ním jednu klackem přes nohu, což ale brzo přešlo. Doufal jsem, že to nic není a šel jsem na výlet, ale jak jsem šel, už jsem nemohl dál jít a musel jsem jet domů. Přesto to bylo velmi zábavné.*“²⁴⁶ popsal své zážitky z výletu Peter, čímž určitě udělal doma rodičům velkou radost. Výlet nemohla pokazit ani probíhající První světová válka. Naopak bylo ideální využít nejbližší okolí internátu. „*V úterý byl velký výlet. Už v 7 hodin podle nového času jsme odsud odcházeli a nejpozději ve 3 jsme byli opět zpátky. Šli jsme na jednu horu, ze které byl nádherný výhled na švýcarské hory. K snídani byl talíř polévky a nahoře na vrcholu jsme měli chleba s marmeládou a sýr. Oběd byl teprve ve 3 tady ve Stelle. Měli jsme celý den překrásné počasí, a tak to byl překrásný den. Během výstupu jsme viděli dva letouny. Letěly docela vysoko a rychle. Říkalo se, že to nejspíš byly nepřátelské letouny.*“²⁴⁷

Prázdniny a jejich termíny se lišily internát od internátu. Ve Feldkirchu se nevyhlašovalo volno ani na Vánoce ani na Velikonoce a jediné prázdniny byly letní prázdniny na dva měsíce. Oproti tomu došlo v Kalksburgu k posunu. Od roku 1901 mohli žáci slavit Vánoce doma. Ne vždy ale byly vánoční prázdniny natolik dlouhé, aby se vyplatilo vážit delší cestu. Změny se, možná i kvůli válce, na čas dotkly i Feldkirchu: „*Včera večer nám bylo sděleno, že letos budou prázdniny od 10. prosince přes Vánoce až do 8. ledna. Všichni se tak těšíme. Jsem tak rád, že vás teď všechny zase uvidím. Zejména, že mohu být na Vánoce zase doma, i když to v tomto čase (v roce 1918, pozn.*

²⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 57.

²⁴⁵ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 12.

²⁴⁶ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 408.

²⁴⁷ TAMTÉŽ, sign. VA 2, kart. 8, fol. 5.

autora) *není jako dřív.*²⁴⁸ Výjimečné prázdniny v zimě 1918 vyvolala poválečná situace, nedostatek uhlí a potravin, ale podle mého názoru i snaha, aby se po delším válečném odloučení opět sešli ti, co se ještě sejít mohli. Jiné mimořádné prázdniny potkaly v roce 1925 Kalksburg, kde vypukla epidemie úplavice. Kvůli desinfekci a objasnění příčiny byly k velké radosti těch zdravých vyhlášeny na podzim téhož roku mimořádné prázdniny.²⁴⁹

I tak ale bylo odloučení dětí od rodičů dětmi velmi citlivě vnímáno. „*V průběhu prvních let se mi často stýskalo(...)*“²⁵⁰ poznamenal ve svých pamětech Peter. Málo časté návštěvy rodičů a stesk zapříčinily, že bylo psaní dopisů velmi častou činností žáků a prázdniny rozhodně nejčastěji používaným slovem. O prázdninách se diskutovalo, čekalo se, kdy budou (každá škola je měla trochu jinak), případně se vyjadřovala lítost sourozenci, který prázdniny neměl, nebo je měl natolik krátké, že se vůbec nevyplatilo na ně jezdit. Obzvlášť smutná byla taková situace o Vánocích.

Oproti jezuitským internátním školám se v řadě detailů ty dívčí lišily, ostatně jako se liší výhradně mužské společenství a mužský kolektiv od ženského, a to zejména pojetím výchovy a jejích nástrojů. „*Je to domov, ve kterém jsou řádové sestry matky a žačky dětmi rodiny. Pánem domu je srdce Vykupitele. Žijeme s Ním pod jednou střechou a učíme se pracovat, modlit se a vystavovat se Jemu, tak jako On, a pro Něj. Školní rok je přísný. Rodiče s tím počítají. Jsou tu hodiny společné práce a mlčenlivého studia a okamžiky modlitby. Ale školní rok je také oblažován Duchem, který jej oduševňuje. Jsou v něm congés, sváteční dny a radostný odpočinek. Atmosféra domu je atmosférou vzájemné lásky, vzájemné důvěry a uchvacující radosti.*“²⁵¹ Propagační text dívčí internátní školy vedené kongregací Sacré-Couer v Preßbaumu u Vídně je poměrně výmluvný alespoň, co se týká cílů vedení školy a dojmu, který měl text na rodiče vyvolat. Systém výuky se ve škole a na internátě odvíjel od dále prezentovaných čtyř bodů.

Prvním bodem je křesťanská výchova. Jejím cílem bylo uvést děti do modlitby, do života s Bohem, ale také vést žačky k sebevýchově a účasti na životě církve. K těmto cílům vedly nejen denní činnosti, ale i principy, ke kterým byly žačky vedeny. Děti se

²⁴⁸ TAMTÉŽ, sign. VB 2, kart. 23, fol. 303.

²⁴⁹ Johann-Georg SCHMID, *150 Jahre*, s. 26.

²⁵⁰ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 42.

měly naučit učinit si ráno dobrou myšlenku, která potom celému dni propůjčuje smysl věčnosti a kterou je třeba s každým činem znovu obnovovat. Bylo třeba studovat život Spasitele k jeho lepšímu poznání a jemu být z lásky podobné.²⁵² Jiné cíle a nástroje byly více konkrétní, jako třeba snaha o porozumění dětí liturgii a jejich účast na ní, modlitba růžence nebo účast na svatém přijímání.²⁵³

Druhým principem této internátní školy byla duchovní výchova. Zmíněná příručka deklarovala zájem o osobní přístup ke každé žačce. Dívky měly být vychovávány ke spolupráci, třída jim měla být domovem a kolektiv vzájemným společenstvím. Pro Preßbaum bylo typické, že si děvčata mohla do jisté míry výzdobu třídy vybrat a i sama zařídit. Dále měla škola své žačky vést k pilné práci, pečlivosti, pořádku, ale také mlčení. Ve vyšších třídách měly být dívky víc samostatné, a i proto měly dostávat více svobody.²⁵⁴

Třetí zásadou měla být morální výchova. Jejimi pilíři potom věrnost povinnosti, podřízení se autoritě, příměst a upřímnost, nasazení se ve službě ostatním, statečnost, disciplína a duch pospolitosti.²⁵⁵

A konečně čtvrtým prezentovaným bodem je sociální výchova, která měla vést k lásce k ostatním lidem. I proto se internát skládal ze skupin, do kterých byla děvčata rozdělována podle věku tak, že se nejstarší žačky staraly o mladší a měly nad nimi dohled. Starší se měly učit zodpovědnosti, zatímco mladší se měly učit z jejich příkladu. (Počet dívek se lišil od třídy ke třídě, ale podle údajů z dopisů Marie Schönburg-Hartensteinové se pohyboval mezi 11 až 15 děvčaty).

Jako motivační nástroj sloužily stužky. Růžová kokarda, užší a silnější stuha pro malé, silná zelená stuha pro prostřední stupeň, modrá pro velké. U nejstarších ještě stužkování ovlivňovala volba dětí a příručka slibovala, že hlasy dětí budou potvrzeny matkami. Na konci každého trimestru se konalo slavnostní předávání stužek. Nositelky stužek měly formálně výhradní právo na pomoc ostatním,²⁵⁶ ale stužka byla zejména

²⁵¹ *Das Leben im Sacré-Coeur*, Preßbaum 1891-1956, s. 5.

²⁵² TAMTÉŽ, s. 6-7.

²⁵³ TAMTÉŽ.

²⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 9-10.

²⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 11-12.

²⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 12-14.

velkým vyznamenáním, na které byla jeho nositelka patřičně hrdá a za kterou byla od rodičů pochválena. Podobnou motivaci uplatňoval i internát salesiánek v Zagnbergu, kde se držitelkou stužky stala i Marie Schönburg-Hartensteinová, která to náležitě hrdě popisuje v dopise otci: „Dostala jsem také týdenní vyznamenání. To je taková stuha, která se dostává, když byl někdo celý týden velmi hodný.“²⁵⁷ Svá vyznamenání měly pochopitelně i chlapecké školy, kde se předávala a spolu s vysvědčením. I Peter se v dopise hrdě pochlubil: „Ve středu jsme dostali vysvědčení. Jsem 7. žák s vyznamenáním a také jsem dostal Školní kříž, jaký se dostává za výkony ve škole.“²⁵⁸

Nositelky stužek byly v Preßbaumu pověřovány i čestnými úkoly, jakým bylo vítání delegací a provázení významných návštěv.²⁵⁹ Výsada spojená s povinností a právem péče o ostatní je myslím pro internát pro dcery ze šlechtických rodin typickou. Ostatně deklarace příručky jasně ukazuje ve svých výchovných cílech, jaké nároky a jaké ctnosti byly ještě v první polovině 20.století vyžadovány od urozené a katolické dámy. Povinnost, upřímnost, pečlivost, ale také mlčenlivost jsou vlastnosti, ke kterým výchova internátu směřovala a které byly považovány za žádoucí vlastnosti dobré katoličky a manželky.

Vzhledem k detailnímu popisu cílů a výchovných metod myslím nejsou žádné pochyby, proč se rozhodl Johann Schönburg-Hartenstein svěřit tomuto zařízení tři své dcery.

Duch těchto škol byl opravdu značně odlišný od těch chlapeckých, kolektivní sport nedostával prostor stejně jako divoké hry, biograf a dobrodružné přednášky misionářů. Dívčí internát byl ukázněný, sport nahrazovaly ruční práce a činnosti, které směřovaly k vedení domácnosti. K výbavě ženy patřily i tance. Ve většině dívčích internátních škol se také vyučovaly. „Minulý čtvrtek jsme měly poslední hodinu tance. Učily jsme se úplně moderní tance, což bylo velmi zábavné. Zejména foxtrot a tango.“²⁶⁰ V čem se naopak oba typy škol vzácně shodovaly, byla disciplína a přísný režim. „Moje známka z chování se, myslím si, zhoršila, protože jsem nedávno ještě s jednou další, když jsme se procházely pod arkádami, vyvrátila prkno z malované

²⁵⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 586.

²⁵⁸ TAMTÉŽ, fol. 79.

²⁵⁹ *Das Leben*, s. 14.

²⁶⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 909-910.

truhly, která tam stála. Sestra Mére okamžitě přišla a byla velmi rozzlobená a musely jsme od půl třetí do pěti zašívát ponožky (odpoledne bylo úplně volné).“²⁶¹ To mělo pochopitelně své následky, protože dcery Johanna Schönburga nesly odloučení od rodiny, jak se alespoň i podle dopisů zdá, o něco hůře než chlapci. „V Preßbaumu jsem byla často nešťastná. Byla to velmi přísná škola. Nesměly jsme spolu mluvit. Pořád bylo „Silencium“. To jsem neměla vůbec ráda. Všechno bylo velice staromódní a my už jsme byly přece v novém čase a věděly jsme, že jiné školy jsou daleko otevřenější. Ani jednou jsme nesměly jít do vesnice Preßbaum.“²⁶² Nespokojenost na škole tak sehrála roli i v možnosti srovnání i uvažování o nové době.

A svoje unifikované oblečení měl i Preßbaum: „Už se těším, až bude úplně teplo a my si budeme moc obléci letní blůzy. V těch tmavomodrých už je dost horko. Jen si představte, že Matky vynalezly opět nové blůzy. Přirozeně žádné nedostanu, protože teď mám dvě námořnické blůzy. Jednu z nich mi minulý rok věnovala Söphl Bellegrade. Nové blůzy jsou světle modré s tmavomodrou kravatou.“²⁶³ A dívčí školy měly i podobný denní režim: „Vstáváme v 6 hodin a o půl sedmé jdeme na mši. Po mši je snídaně a po ní se ještě do 8 hodiny můžeme něco učit. Škola trvá do 12 hodin. Pak je oběd a procházka. Potom opět škola až do 4 hodin a ve čtvrt na devět chodíme spát.“²⁶⁴, psala Louise Alexandra z internátu vedeného anglickými pannami v Regensburgu Carlovi.

Společná všem školám ale byla samozřejmě výuka, i když se předměty někdy dost lišily. Peterův školní výkaz z Kalksburgu ukazuje předměty, které musel syn velvyslance absolvovat. V roce 1927, kdy Peter, i ve výkazu označovaný titulem princ, chodil do druhé třídy, to bylo náboženství, němčina, latina, geografie, matematika, dějiny přírody, všeobecný zeměpis, kreslení od ruky a cvičení. Ve třetí třídě přibyl dějepis a ubyly dějiny přírody. Ve třídě čtvrté se naopak dějiny přírody vrátily a přibýly ruční práce a zpěv. V páté třídě francouzština, angličtina, fyzika a počty, zatímco matematika se zaměřila zejména na geometrii. V dalších třídách ještě přibyl těsnopis,

²⁶¹ TAMTÉŽ, sign. VB 2, kart. 23, fol. 308.

²⁶² E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 3. dubna 2010.

²⁶³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 1363.

²⁶⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 27, fol. 832.

zatímco jiné předměty, zejména zpěv a ruční práce, ubyly.²⁶⁵

I přes jedno školní vyznamenání nebyl po celou dobu svého studia v Kalksburgu Peter vynikajícím studentem. V roce 1927 tak zkroušeně píše otcí: „*Odpusť mi, že ti svým špatným chováním a špatnými známkami dělám tolik starostí. Budu se teď s dvojnásobnou pílí ti snažit dělat radost. P. Židek říkal, že když budu pořádně dávat pozor, že se ještě mohu probrat. Milý tatínku, odpusť mi, budu se moc snažit.*“²⁶⁶ Suma předmětů na dívčích školách byla značně odlišná. Marie tak má na vysvědčení z Zangbergu tyto předměty: náboženství, francouzskou a anglickou konverzaci, ale známkovanou má také píli, dobré chování, chování ve třídě, chování mimo třídu, vystupování, píli a pořádek.²⁶⁷ To byly zásadní požadavky na dceru ze šlechtické rodiny. „*Skoro všechny dívky v Pressbaumu byly šlechtičny. Neznaly jsme nikoho jiného a nepřišlo nám to ničím výjimečné (...)* Bylo nám stále říkáno, že se musíme chovat jinak než druzí, protože jsme šlechtičny.“²⁶⁸ I škola vytvářela rozdíl a vědomí jinakosti, ačkoli jak se zdá, daleko spíše škola dívčí než chlapecká.

Rozdíl mezi předměty a pojetím výuky na dívčím a chlapeckém internátě je dost markantní. Zatímco chlapecký poskytoval vzdělání podobné tomu dnešnímu, které vedlo k maturitě a které obsahovalo řadu vědních oborů, dívčí vzdělání se skládalo pouze z náboženství a jazyků a zbylé známky se týkaly chování, etikety a jiných mravních a volných vlastností. Zatímco chlapcům bylo poskytnuto vzdělání, dívkám se dostávalo výchovy. Snad z tohoto důvodu, snad i z důvodu větší pečlivosti dívek a jejich snadnější adaptace na školní požadavky, neměly dcery Johanna Schönburga nikdy podobné starosti jako Peter ve svém dopise z roku 1927. I dívčí školství ale procházelo vývojem a přibývaly v něm další předměty. Sophie tak mluví o literatuře jako o svém oblíbeném předmětu, došlo ale i na ruční práce, dějiny umění a další předměty.

Škola byla mimo vzdělání a výchovu důležitá i pro vytváření budoucích kontaktů ve šlechtickém prostředí. Přátelství z jedné divize nebo oddělení přetrvávala i po konci studia a v době fungování monarchie mohla být velmi prospěšná při budování další kariéry. V době, kdy monarchie a šlechtické rodiny ztratily své výsadní postavení, ztratila se i tato funkce. I přesto ale pochopitelně nebyla nabytá přátelství něčím

²⁶⁵ Archiv des Kollegiums Kalksburg, Zeugnis Nr. 28 -38, 1927-1931.

²⁶⁶ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 623.

²⁶⁷ TAMTÉŽ, sign. VB 2, kart. 23, fol. 309.

bezpečným, naopak. „*Měla jsem ale dvě velmi milé přítelkyně pro celý svůj život. Idu Thunovou ze severních Čech a Elisabeth Stolbergovou z Rakouska. V létě velmi často jezdila Ida k nám na Červenou Lhotu a já za ní.*“²⁶⁹ „*Letos přijelo mnoho nových, několik opravdu milých. Je tu jedna Thunová v první třídě, její bratr je ve Feldkirchu. Určitě ho znáš, ne? Taky letos přijela jedna Oppersdorfová, která má ve Feldkirchu tři bratry.*“²⁷⁰, píše Carlovi Marie. Z jejího dopisu se dá usuzovat, jak vypadaly na dívčím internátě seznamovací rozhovory. Také je ale na této zmínce vidět, jak se tímto způsobem vytvářelo povědomí o jednotlivých šlechtických rodinách či budoucí síť přátel a spolupracovníků. A někdy šlo ještě o jiné zájmy. Louise Alexandra tak píše svému dvojčeti Louisovi: „*Chtěla bych ráda vědět, jestli Carl chce mít fotku Schoncki, protože mu jí můžu obstarat.*“²⁷¹ I k shánění fotografií spolužaček pro bratra mohl být internát nakonec dobrý...

Čas prázdnin. Čas volnosti

Jestliže byl čas strávený v průběhu roku na internátních školách velmi přísně svázaný řadou vnitřních pravidel a pro děti nepříjemný nejen nevlídností rozlehlých budov, nařízenými a disciplínou, ale zejména odloučením od rodičů a sourozenců, byly prázdniny o to víc symbolem volnosti, radosti a shledání s rodinou. V představě dětí Johanna Schönburga bychom těžko hledali jiné období a jinou část roku, která by byla tak horečnatě a toužebně očekávaná jako prázdniny.

Už v březnu roku 1917 se Luise Alexandra ptá svého bratra Carla v dopise: „*Víš už, kdy vám začínají prázdniny?*“ A připojuje i přání: „*Snad opravdu brzy.*“²⁷² „*Už se velmi těším na prázdniny.*“²⁷³, píše v květnu z Preßbaumu Sophie mladší. I Carl v roce 1918 ve Feldkirchu čeká na prázdniny. „*Květen je tu určitě jedním z nejhezčích měsíců, přirozeně také zejména proto, že se blíží prázdniny.*“²⁷⁴

²⁶⁸ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 3. dubna 2010.

²⁶⁹ TAMTÉŽ.

²⁷⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 27, fol. 752.

²⁷¹ TAMTÉŽ, fol. 764.

²⁷² TAMTÉŽ, fol. 728.

²⁷³ TAMTÉŽ, kart. 8, fol. 909-910.

²⁷⁴ TAMTÉŽ, fol. 2.

Na velikonoční a vánoční prázdniny leckdy nestálo pro jejich krátké trvání a délku cesty ani za to vyrazit, a děti tak zůstávaly ve svobodnějším režimu na internátu. „*Máme teď celé dny volno a neděláme nic jiného než hlouposti. Nedávno jsme vyvinuli hedvábný papír, se kterým to už nehlučí. Ale až potom jsme viděli, že nás jedna sestra celou dobu pozorovala.*“²⁷⁵ Jindy se vyplatilo jet alespoň k příbuzným, ať už do Vídně, nebo v případě Zangbergu a Regensburgu na Hohenaltheim nebo Wallerstein.

Letní prázdniny byly ale něco jiného. Plné dva měsíce svobody doma nebo u příbuzných poskytovaly spoustu různých činností. A také byly konkrétně spojené, jak už bylo uvedeno výše v kapitole o prostoru dětství, s Červenou Lhotou a sídly příbuzných. Na Červené Lhotě byl dostatek času na různé výlety, procházky, hraní tenisu, koupání, jízdu na kole a jiné podobné činnosti. Tenis si rodina přivezla z Chudenic od tety Fanny. Nadšená Sophie starší odsud píše svému manželovi v dopise: „*Před třemi hodinami jsme se vrátili z Petrohradu, všechny děti jsme našly veselé, hrajeme s nimi tenis, což dělají s velkým nadšením. Carli a Erni také nehrají tak špatně. Taky hned zařídím na Č. Lhotě tenisové hřiště, aby mohli hrát. Je to velmi dobrá činnost.*“²⁷⁶ A o prázdninách šlo provozovat i jiné sporty, o čemž svědčí zmínka o kopacím míči zapomenutém v Římě. Je dost možné, že svůj vliv měla i celoroční činnost na internátní škole a že se děti po návratu domů prostě chtěly podělit o své oblíbené sporty a činnosti se svými sourozenci. Tradičně k prázdninám patřila i jízda na koni, Sophie starší píše opět z Chudenic Johannovi: „*Každý den jezdíme na koni, Lilli jezdí velmi dobře.*“²⁷⁷

K prázdninám patřil i dostatek času na čtení knih. Caroline tak například v letních měsících na zahradě vily v rumunském letovisku Sinaia četla a četla. „*Tady jsem sedíc na stromě poprvé přečetla Příběhy kožené punčochy, které jsem odcizila svému bratru Carlovi. Tady jsem tak hořce plakala nad smrtí Unkase, posledního Mohykána, že jsem nepřišla k obědu, což bylo vnímáno velmi zle a byl mi udělen trest.*“²⁷⁸

Na Červenou Lhotu mířila také řada dětských návštěv, nezřídka také přátelé dětí

²⁷⁵ TAMTÉŽ, kart. 27, fol. 764.

²⁷⁶ TAMTÉŽ, kart. 9, fol. 725.

²⁷⁷ TAMTÉŽ, fol. 728.

²⁷⁸ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 30.

z internátních škol, jako tomu bylo v případě Idy Thunové, která se v Preßbaumu skamarádila s mladší Sophií. Naopak nebylo nic neobvyklého, že se vyrazilo do okolí na návštěvu okolních rodin. Frekventované byly návštěvy rodiny Paarovy v Kardašově Řečici, Wratislawů v Dírné, Geymüllerů v Kamenici nad Lipou nebo příbuzných Czerninů na Jemčině a v Jindřichově Hradci. *„Zítřa jedeme s maminkou na kolech do Dírné.“*²⁷⁹, píše otci Lilly.

Typické pro děti Johanna Schönburg-Hartensteina a vlastně i pro celý přelom staré a nové epochy bylo zaujetí všelijakými vynálezy a technickými vymoženostmi. *„Koupili jsme si tu něco velmi zábavného: vysoustružený kus železa s šoupátkem a vrtulí, když se zatlačí na šoupátko, vyletí vrtule do výšky. Určitě to znáš, Erni už to jednou měla. Létá to nejméně tak vysoko, jak je vysoký zámek.“*²⁸⁰ Specialistou na různé podobné vymoženosti byl jeden člen zámeckého personálu Karl Grund. *„Karl byl vynálezce. Vymyslel důmyslné zařízení, které nazýval „Plix-Plax“. Nejdříve si musel najít strom s velmi měkkým vnitřním jádrem. Potom vyřízl kus tohoto stromu a vyjmul právě toto jádro. Následně našel tyčku, kterou vyplnil díru po jádru a na každý konec této hole nasadil kus syrové brambory. No a nakonec udeřil do jedné z brambor. Vzduch mezi dvěma bramborami se stlačil a druhá brambora vyskočila s výstřelem. Považoval jsem to za báječné. Jednoho dne pro mě vymyslel další nezapomenutelnou hračku. Vzal jeden z těch starých, dutých klíčů a našel do něj hřebík, který jej víceméně vyplňoval. Potom nacpal klíč hlavičkami od zápalek. Po tomto úkonu dovnitř vložil hřebík a prudce celým klíčem udeřil o skálu. Všechny hlavičky zápalek explodovaly naráz se strašlivým výbuchem.“*²⁸¹ Karl Grund postavil Peterovi i vor, který změnil pravidla pro jízdu lodí po červenolhotském rybníku. Do té doby byla zakázaná, když však viděl velvyslanec na penzi stabilitu voru, byla loďka rázem povolena.²⁸² Zejména Louis Alexander si velmi rád hrál s různými technickými hračkami, a když byla na Červené Lhotě budována firmou Křižík turbína, která měla obstarávat zámku elektrický proud, velmi často se díval na techniky i průběh prací.²⁸³

I když byly prázdniny synonymem volnosti, neznamenalo to, že by jistá pravidla

²⁷⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 71.

²⁸⁰ TAMTÉŽ, kart. 27, fol. 728.

²⁸¹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 14.

²⁸² TAMTÉŽ.

neexistovala. Například společné stolování v přesný a určený čas bylo vyžadováno a také ohlašováno úderem do gongu. A jazyky také bylo nutné procvičovat i v době volna. „*Včera přijela jedna malá Mademoiselle, aby děti naučila franc. jazyku, velmi milá.*“²⁸⁴, oznamuje Johannovi jeho žena. A slečnu na francouzštinu oceňují i děti. „*Francouzská slečna je tu už od př. Je opravdu milá.*“²⁸⁵, píše pro změnu Carl. Guvernanky a vychovatelé si brali dovolenou a nahrazovala je buď francouzská nebo anglická „*Prázdninová Mademoiselle.*“²⁸⁶

Z hlediska času tvořily prázdniny velmi malý úsek roku a v součtu i celého dětství. Přesto byly velmi důležité nejen kvůli odpočinku, ale také pro posílení rodinné soudržnosti, pro šanci zažít svět vlastního panství a pro vytvoření si vztahu nejen k místu, ale také k příběhům s ním souvisejícím a k vytváření příběhů vlastních. Odloučení sice soudržnost posiluje, ale ne na dlouho a sledování a společný čas je potom o to důležitější. Jestli bylo něco skutečným rodinným kódem, který se předával z generace na generaci, tak jím bylo právě jakési vědomí rodinné soudržnosti a pospolitosti. Takřka vše, co se dá napsat o Červené Lhotě, se také vztahuje k času prázdnin. Dokonce by se dalo říci, že se zde prostor s časem dokonale prolínají a splývají v jedno. Červená Lhota byla především pro starší děti před rozpadem Rakousko-Uherska synonymem ke slovu „prázdniny“. I když se čas nevázal jen výhradně k ní, ale býval rozdělený ještě mezi Chudenice, Petrohrad, Jindřichův Hradec a jiné destinace, přece jen mezi nimi měla Červená Lhota výsadní postavení...

Čas hledání. Mezi dětstvím a dospělostí

Ani pro časovou epochu, která začala ukončením internátní školy, nejčastěji maturitou a převzetím vlastní role dospělého člověka, neexistoval v rodině jednotný vzorec. Carl ze zdravotních důvodů nemusel jít na vojnu, dost možná, že ze stejných důvodů, z jakých míval omluvené hodiny tělesné výchovy ještě na gymnáziu, a pustil se do studia práv na Německé univerzitě v Praze, záznamy v jeho indexu ale končí

²⁸³ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

²⁸⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 657.

²⁸⁵ TAMTÉŽ, fol. 1155.

²⁸⁶ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 56.

v druhém semestru roku 1922. Studia práv sice nedokončil, ale dokončil studia ekonomie, tentokrát už ale na univerzitě v Mnichově.²⁸⁷ Univerzitní studia, ve kterých děti podporovala především rodina jeho matky, ale nemá smysl v práci o dětství rozebírat. Tady už totiž došlo k nalezení směru, kterým se mladý člověk ubíral. Stejně jako v případě Petera, který po dokončení školy ve Freistadtu nastoupil povinnou vojenskou službu a po Anschlussu Rakouska se rozhodl emigrovat. Ani jeden z těchto příkladů nemám na mysli.

Jiná situace nastala u děvčat, která se po dokončení internátních dívčích škol ocitla v jakémsi mezičase, kdy ještě nebyla vdaná nebo neměla vyhlédnutého ženicha.

Ale v rodině existovala i výjimka, například taková Louise Alexandra se také rozhodla studovat na univerzitě v Mnichově.

Je ale logické, že po letech strávených v přísném a odloučeném systému internátních škol, kdy byly děti odděleny od svých vrstevníků jiného pohlaví, musel být přechod k normálnímu, společenskému životu trochu šok, stejně jako orientace v možnostech dalšího studia, hledání zaměstnání nebo dokonce partnera.

„Můj chytrý otec mi poradil, abych pozoroval v období jednoho roku život a pak se rozhodl. Tenhle rok jsem byl velmi mnoho u mých příbuzných Schönburgů v Sasku, zejména v Hartensteinu u mého bratrance Alexandra a jeho ženy Agathy. (...) Ve Vídni se tehdy konaly krásné slavnosti, bály a večírky, financované velkými šlechtickými rodinami s pozemky v Čechách a Maďarsku, Schwarzenberky, Liechtesteiny, Kinskými, Lobkowitzy, Harrachy, Esterhazy, Calnoky, Schönburgy a mnohými jinými. Urozená společnost se dělila do klanů. My jsme patřili do Lichtensteinské přízně, k početným potomkům mého pradědečka Lichtensteina. To mělo jisté výhody, ale také velké nevýhody, protože každý věděl o všech, každý měl takřkajíc razítko a byl dokonale oceněn. Celá společnost byl především jedním obrovským svatebním trhem.“²⁸⁸

Tančilo se, krásné dívky měly krásné šaty, ale také celou zábavu svazovaly konvence a zájmy, které se mladému Louisi Alexanderovi těžko mohly líbit. Na plese potkal dívku, která se mu líbila a často s ní proto tančil, pak si ale povšiml, že se mu od jisté doby začala klidit z cesty. *„Docela otevřeně jsem se jí zeptal, proč najednou taková změna v jejím chování a tehdy mi vyprávěla, že jí její matka naléhavě doporučila, aby se mi*

²⁸⁷ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

²⁸⁸ Aloys Schönburg-Hartenstein, Erinnerung. Gewidmet meiner ganzen großen Familie, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 29 -30.

trochu vyhýbala, protože skrze časté tance se mnou její vyhlídky ulovit tučného dědice, nazývaného „Epouseur“, klesají. Samo sebou měla její matka docela pravdu, ale pro mě to byl velmi hořký zážitek a já jsem si tehdy předsevzal trošku se z aristokratické společnosti vyvléknout a to mělo následky pro můj další život.“²⁸⁹ Louis Alexander si po roční přestávce a poznání společnosti vybral studia na Technické vysoké škole v Mnichově. Ostatně k technice inklinoval od dětství.

Podobný rok si mohla u tety Fanny užít i nejstarší Caroline, jak jsem psal výše v kapitole o Vídni. Takový rok měl řadu výhod a nebyl typický výlučně jen pro Schönburg-Hartensteiny, poskytovaly jej svým dětem i další rodiny. Jednalo se samozřejmě v první řadě o kontakty, o společenský život a přístup na sňatkový trh, kde šlo o výběr partnera. Logický a praktický byl tento rok i pro absolventy internátních škol, stejně jako pro privatisty, kteří studovali doma a nepřišli často do kontaktu se svými vrstevníky a především s jiným pohlavím. Často vše probíhalo pod dohledem rodičů, kteří dobře věděli, čeho chtějí dosáhnout a kam by se jejich potomek měl provdat nebo oženit.²⁹⁰

Druhou stranou ale byla opravdu i skutečnost, že mladý muž nebo žena, kteří právě opustili zařízení církevní internátní školy, nebyli připraveni začít žít svůj plný dospělý život a tento odklad sloužil k osvojení si různých praktických záležitostí, stejně tak poskytoval prostor pro přemýšlení o budoucí dráze. Ne každý takový rok potřeboval a také ne každému se jej skutečně v pohnutých dějinách rychlého dvacátého století mohlo dostat a dostalo. Ale jako instituce svého druhu musel být zde alespoň částečně zmíněn.

Čas dne. Denní režim šlechtického dítěte

„Další velmi přísné tabu bylo přijít pozdě k jídlu. Čtvrthodinu před začátkem oběda a před začátkem večeře se zazvonilo na gong a pak ještě před podáváním. Anton se v létě postavil doprostřed mostu a obstarával gong s největším požitkem. Široko daleko si podle nás mohli sedláci řídit hodinky a Antona bylo slyšet až do lesa. Za ta léta se mi jen jednou stalo, že jsem přišla pozdě k jídlu, a to, když už jsem skoro dospělá přišla se svou přítelkyní Idou. Pohled, kterého se mi dostalo, byl drtivý a taky těch

²⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 30.

²⁹⁰ Srov. Cecilia STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 1996, s. 64-67.

nemálo slov.“²⁹¹

Tento režim byl ale platný jen na Červené Lhotě. Na velvyslanceckých postech jedly děti často se svými vychovateli a sourozenci odděleně od rodičů, kteří se většinou museli v rámci svého povolání účastnit oficiálních obědů a večeří, na které děti přístup pochopitelně neměly. Jakmile to ale okolnost umožňovala, stolovala rodina pohromadě a společné stolování bylo nejen rodinným rituálem, ale svým způsobem také vzdorem proti změně světa a nostalgii po starém životním stylu. *„Bylo nepsaným pravidlem, že jsme museli minimálně deset minut před jídlem dostavit do salonu a konverzovat.*“²⁹²

Jídlo bylo společenskou událostí, ať už byli v domě hosté nebo ne. Když byli přítomni, podával se předkrm, jakým byla například aspiková mísa s vejci na měkko a lístkem estragonu, na kterou byla kuchařka Betty náležitě pyšná. Když byli hosté, pilo se víno, jinak děti pily vodu, stejně jako dospělí, kdo chtěl, mohl si dát pivo. Po jídle mohla být hostům nabídnuta kořalka nebo koňak. Hlavní rozdíl pro děti ale byl v tom, že byli-li přítomni hosté, podával se moučník, zatímco jedla-li rodina sama, spokojila se s černou kávou.²⁹³ Jídlo se skládalo z polévky, masa s bramborami, nudlemi nebo rýží a zeleniny. Většinou býval i salát. Po jídle se ještě dál odcházelo k dalším hovorům do otcovy pracovny naproti jídelně. Po večeři následoval ještě jiný, vcelku praktický rituál, kdy kuchařka Betty přinášela tlustý sešit paní domu ke kontrole. *„Na jedné straně bylo napsáno „Panstvo“ a pod tím menu následujícího dne a na druhé straně „Personál“.* (...) *Betty stála trochu v odstupu, ale její důstojnost byla známá a moje matka jí dávala s úplnou vážností tuto důležitou práci, změnila tu nějakou omáčku, jinde nějaký moučník. Někdy se zapojil do rozhovoru i můj otec a chválil velmi podařený pokrm, z čehož byla Betty vždy rudá radostí.*“²⁹⁴

Ritualizován byl i samotný obřad stolování, zasedací pořádek a další detaily stolování. Jídlo jako společenská událost i jako událost setkání rodiny mělo velký význam v denním režimu rodiny. I proto byl kladen důraz na včasný příchod a také na průběh obřadu. Jídlo navíc tvořilo mezníky dne, rozdělovalo jej na části, u jídla a hlavně před jídlem bylo možné mluvit o tom, co se chystá, co je třeba udělat, jaký bude další

²⁹¹ Sophie Carillo, *Erinnerungen*. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s.11.

²⁹² TAMTÉŽ, s. 5.

²⁹³ TAMTÉŽ, s. 7.

²⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 7-8.

program dne i o dalších, třeba jen zábavných věcech. K jídlu se také udržovala úcta, která se týkala jak slušného oblečení, tak toho, že děti, které jinak běžně chodily ze své vlastní vůle v letních měsících bosé, se před jídlem musely jít about.²⁹⁵

O prázdninách neexistoval přesný řád a nikde se nepíše, že by rodina vstávala v jeden určený čas, ale Sophie mladší ve svých Pamětech vzpomíná na to, že otec pravidelně vstával ve čtvrt na osm. Z popisu, kterým Sophie líčí otcovo vstávání se ale zdá samozřejmým, že děti i jejich chůvy vstávaly přibližně ve stejný čas. A i ranní vstávání bylo svým způsobem ritualizované. Potom, co se princ umyl, oblékl a probral se svým komorníkem počasí, vyšel na nádvoří zámku a pronesl svou každodenní větu: „*Tohle je krásný den, který si chci vychutnat!*“²⁹⁶ Objal děti, políbil je a pak začala snídaně. Po snídani odcházel do své kanceláře a matka dětem říkala: „*Tatínek má práci.*“²⁹⁷ Byly-li prázdniny, následovalo volno až do oběda, které ale mohlo být ovlivněno i tím, že bylo například potřeba sklidit rybíz nebo jiné plody na zahrádce Sophie starší. Dalo se jít na houby, na ryby, hrát si v zámeckém parku, nebo vymýšlet jiné vlastní aktivity. V poledne byl na programu oběd, který ohlásil úder do gongu. Odpoledne byl podáván čaj a po něm tradičně chodil Johann na procházku se svou chotí, bylo-li ošklivé počasí, chodíval sám.²⁹⁸ Procházka trvala obvykle kolem dvou hodin, někdy i víc. Večeře se podávala pravidelně v půl osmé večer. Po rituálu se sešitem kuchařky, následoval čas „*nařizovaného společně tráveného času.*“²⁹⁹ V tomto čase se povídalo, vyšívalo se, s velkou oblibou se přehrávaly desky s klasickou hudbou, někdy došlo i na živou hudební produkci, protože řada členů rodiny hrála na nějaký hudební nástroj. V létě, když byli v domě hosté, byly organizovány veselé společenské hry, jejich nejčastějším organizátorem býval samotný princ Johann Schönburg-Hartenstein. Večerní program býval dětmi milován. Tento rituál představoval opět jakýsi model společenského života dřívější doby v malém. „*Takříkajíc dobrovolný exil mých rodičů způsobil to, že jsem ve svém dětství měla poněkud neskutečný pocit, že jsem*

²⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 12.

²⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 20.

²⁹⁷ TAMTÉŽ.

²⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 21.

²⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 22.

pořád v jejich současnosti.“³⁰⁰, viděla v přesném vymezení dne rituály jakousi konzervaci času nejmladší Sophie. Izolace a udržování životního stylu skrze rituály, jejich naplňování i skrze vytváření iluze kontinuity bylo druhem sebeobrany, kterou rodina praktikovala proti novým pořádkům. Mluvíme-li ale o rodinné vzájemnosti jako možná nejsilnějším ideálu a normativu rodiny, sledovaly tyto rituály ještě daleko více cíl, kterým bylo být spolu a prožívat čas spolu, spolu si čas užívat. Možná, že k tomuto názoru přispělo i to, že jako velvyslanec býval Johann Schönburg neustále zaneprázdněn a měl málo času. Každé rodinné setkání bylo velmi vzácné a členové rodiny si to dobře uvědomovali.

Časový rozvrh dne na Červené Lhotě platil i mimo prázdniny. Jen se místo volna dětí konaly v časových blocích mezi jídlem a s ním spojenými rituály hodiny výuky, střídající se s hodinami volna. Ostatně takový model uplatňovalo i dětmi nazývané „Gouvernatorium“ v Římě nebo v Bukurešti. Děti byly od sebe oddělené a viděly se jen v době jídla. Velkou část dne zabrala výuka, ale guvernanky a vychovatelé velmi dobře věděli, kdy děti potřebují krátkou pauzu na hraní nebo na svačinu. Do denního rozvrhu patřily i každodenní pravidelné vycházky a procházky s guvernankou. Někdy byly považovány za otravné a nudné, jindy byly naopak dětmi milovány, to už záleželo na osobě vychovatele. Zejména slečna Novotna dokázala vycházky po Římě učinit velmi zábavnými také proto, že neměla nic proti tomu, aby děti navštívily tu a tam malou cukrárnu, ale i z důvodu, že děti brala do bazilik a památek a dokázala poutavě mluvit o umění.

Výuka ale sama o sobě zabírala víc času, než bychom čekali, a zejména volného času a odpočinku bylo v denním režimu dětí pomálu. *„Obědvali jsme spolu s vychovateli a vychovatelkami s našimi rodiči. Později, když se zhoršila politická situace, nechával si otec nosit jídlo na svůj pracovní stůl a matka předsedala velké tabuli sama. My děti jsme mlčely, než matka, které rozhovor jen s vychovateli a vychovatelkami šel na nervy, stanovila, že každý z nás musí při jídle říci nejméně jednu větu. Protože jsme pořád znovu mluvili o počasí, bylo toto téma zakázáno a my jsme si lámali hlavu, co tedy můžeme říkat, aby to sklidilo alespoň nějaký ohlas.“*³⁰¹ Někdy byli u oběda i hosté a jiní diplomaté, jindy byl naopak oběd natolik oficiální, že děti

³⁰⁰ TAMTÉŽ, s. 22.

³⁰¹ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 52.

jedly jen s vychovateli. Tak jako tomu bylo často večer, kdy bylo oficiálních večeří a společenských povinností pro rodiče více.

Denní rozvrh dětí se skládal více z povinností než radovánek i proto, že sama výchova byla už od malička cílena na disciplínu, pečlivost a píli. Na druhou stranu byl denní režim často uzpůsoben aktuálnímu fyzickému i duševnímu stavu dětí tak, že nedocházelo k jejich přetěžování.

Každý den byl krátkým okamžikem s ohledem na další plynoucí čas. A i ten měl své zákonitosti, rozvrh, pravidelně se opakující události a svůj rytmus s vlastní logikou.

Přechodové rituály

Jako mezníky rozdělující čas dětství, přechodu do starší věkové kategorie nebo prostě jen jako rituály spojené s tím, že byla dítěti povolena do té doby zapovězená činnost, sloužily ve šlechtické rodině stejně jako v jiných rodinách různé rituály. Rituály dětství bývají často spojené s pojmem „poprvé“, tedy jsou jakousi oslavou toho, že se dítěti poprvé něco povedlo, že je dítě poprvé schopné složitější činnosti. Ať už jsou to první kroky, nebo první cesta do školy.³⁰²

Skutečným přechodovým rituálem byl v době dětství asi jen křest a následně sňatek. Žádný další rituál dítě neposouval do jiného typu společnosti nebo existence.³⁰³ Přesto se jednalo o rituály, které v sobě nesly, ukrývaly změnu statusu, změnu v náboženském i společenském smyslu a byly pro rodinu nesmírně důležité nejen jako mezníky času, ale i pro zvýraznění posunu dítěte, pro kodifikaci určitých činností, které byly do vykonání rituálu omezeny.

Některé rituály tak fungovaly jako klíč k bráně dalšího rozvoje jako například církevní svátosti nebo nástup do školy. Jiné naopak jako klíč k bráně vytoužené činnosti, jakou mohla být účast na dospělých plesech nebo lovu. Rituál je také symbolem, který v sobě skrývá prvky magie a jehož vykonání otvírá další cesty.³⁰⁴ I v rodině Johanna Schöburg-Hartensteina byly striktně odděleny rituály, které souvisely s náboženstvím rodiny (i když by je asi velvyslanec u Svatého stolce sotva označil Gennepovým pojmem magie) a rituály, které se týkaly běžného života rodiny.

³⁰² Srov. Arnold VAN GENNEP, *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*, Praha 1997.

³⁰³ TAMTÉŽ, s. 18 – 20. Podle Van Gennepa jde o odloučení od původní skupiny, překonání prahu pomocí obřadu a začlenění do skupiny nové.

³⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 21.

„Nezapomenutelná je vzpomínka na mojí první zpověď. Strach před tím, myšlenky, že mi kněz odmítne dát rozhřešení kvůli nějakému domnělému velkému hříchu, mě zaměstnávaly týdny dopředu. Potom jsem dostala od jednoho czerninského zaměstnance velkou bílou mísu s jitrnicemi, které jsem tak ráda jedla.“³⁰⁵ Vzhledem k tomu, jak bylo pro rodinu důležité a na druhou stranu samozřejmě katolické vyznání, byly jako nejdůležitější vnímány právě katolické rituály. Jejich vnímání a potřeba byly zčásti dané obrazem rodiny o sobě samé, ale zčásti byly pochopitelně určené tradicí, která byla pro konzervativní a exkluzivní šlechtickou společnost vnímána jako sebezáchovná. Od křtu, kdy byl například křest prvního syna Carla pojat jako velká slavnost,³⁰⁶ až k biřmování a svatbě.

Zatímco křest byl výlučnou záležitostí rodiny, s prvním svatým přijímáním, zpovědí a biřmováním, už to tak jasné nebylo. Přípravu na tyto slavnosti a jejich realizaci si dost často hlídaly internátní školy. Čtrnáctiletá Sophie mladší tak v dopise otci z Preßbaumu lituje, že se nemohl účastnit jejího biřmování. *„Velmi mě mrzelo, že jsi nemohl být na mém biřmování. Velmi jsem se za tebe modlila.“³⁰⁷ I když se často rodiče nemohli slavnosti přímo účastnit, podobný rituál je velmi zajímavý, svoji účast vyjadřovali nejen v dopise, ale také například darem. Tak jako byla Sophie odměněna po první zpovědi mísou jitrnic, mohla si tentokrát vybrat věcnou odměnu. Tato odměna potvrzovala radost rodičů, byla památkou na zlomový okamžik i přechod do vyšší věkové kategorie a církevní iniciaci. *„Maminka mi řekla, že jsi řekl, že si mohu něco přát. Jestli je to opravdu pravda, tak děkuji velice předem. Kdyby to měla být věc, tak bych strašně ráda chtěla raketu na tenis, protože ta od tety Line je víc dětskou raketou a je pro mne vlastně příliš malá. Kdyby to měl být šperk, tak bych nejraději chtěla náramek. Kdyby to mělo být něco zbožného, tak bych nejraději chtěla hezkou medaili s Duchem svatým nebo bez řetízku.“³⁰⁸* Píše ve stejném dopise Sophie. Rodiče byli o možnosti biřmování dopředu zpraveni a k účasti dětí na svátosti bylo nutné jejich*

³⁰⁵ Sophie Carillo, Erinnerungen. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 26.

³⁰⁶ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 14.

³⁰⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 846.

³⁰⁸ TAMTÉŽ, fol. 846.

vyjádření. „*Posílám ti lístek ohledně biřmování, kvůli tomu ti taky píšu.*“³⁰⁹, začíná svůj dopis z Kalksburgu Peter a dále otce informuje, že mu strýc Franz Czernin říkal, že by chtěl být jeho biřmovacím kmotrem.³¹⁰ Výběr kmotra byl také velmi důležitý a strýc Franz nebyl jen tak někdo, protože právě s tímto příbuzným měl Peter do jisté míry speciální vztah, kdy k němu jezdil na prázdniny a strýc podle Petera údajně uvažoval i o tom, učinit z Petera dědice czerninského panství.³¹¹ Oba příbuzní si navíc velice dobře rozuměli.

Velkou slavností nebyla překvapivě ani biřmování, která se odehrála v Římě. Přestože biskupem, který udílel svátost, pochopitelně nebyl nikdo jiný než sám papež. „*Papež Pius X. biřmoval mě, Erni a Carla. Byla to nejvíc strohá slavnost, jakou je si možné představit. V domácí kapli, jen my tři, rodiče a kmotři. Jedna teta od Lobkowiczů, kterou už si nepamatuji, zastupovala mojí vlastní kmotru tetu Josephinu Öttingenovou, která byla zaneprázdněná.*“³¹²

Podivně byla dětmi vnímána zpověď. Možná pro své tajemno, možná pro nezbytné vyznání hříchů bývala očekávána s obavami, a protože se o některých věcech prostě nemluvilo, docházelo před ní i při ní k častým nedorozuměním. „*V Bukurešti jsem v svých 11 letech na 17. května 1910 byla u prvního svatého přijímání. My děti jsme byly vychovány svědomitě podle katolických předpisů. (...) Bojácné dodržování příkazů, zejména 6. přikázání, bylo hlavním předpisem (...) Tak jsem věřila, že když jsem v chůzi kolem rámařství podívala na obraz s tancujícími nymfami, které byly málo oblečené, že to byl pokaždé hřích proti šestému přikázání. Další hřích, který mě stále srážel, byla neposlušnost.*“³¹³ Za neposlušnost počítala Caroline i to, když neuposlechla otcovy rady, že každé sousto se má třicet pětkrát kousnout před polknutím, kteroužto radu otec vyčetl z nějaké příručky o zdravém jídle. Každé sousto, které nebylo třicet pětkrát kousnuto, považovala Caroline za hřích.³¹⁴ A nejen ona měla jako dítě se zpovědí potíže: „*Jednou za měsíc jsme byli posláni vozem za*

³⁰⁹ TAMTÉŽ, fol. 710.

³¹⁰ TAMTÉŽ, fol. 710.

³¹¹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 29.

³¹² Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 58.

³¹³ TAMTÉŽ, s. 35.

³¹⁴ TAMTÉŽ.

doprovodu vychovatelky ke zpovědi k německy mluvícímu kapucínovi na předměstí Říma. Postupně podle věku, nejdřív nejmladší, jsme chodili do zpovědnice. Chudák Mariedl, která vždy měla trochu zábrany, byla první, protože dvojčata byla ještě příliš malá. Protože byla ve zpovědnici zvlášť dlouho, dostala od nás na cestě domů vynadáno.³¹⁵ Jestliže byla dětmi zpověď vnímána jako nepříjemná, ale nutná záležitost, slavnostní chvíle při prvním přijímání si děti většinou užily. A slavnost s ním spojená byla i možností k projevení dobré vůle a dobročinnosti. „Přijímala jsem mezi dvěma chudými dívkami, kterým moji rodiče věnovali šaty a dárky. Všechno bylo láskyplně naplánováno od dobrého pátera d'Estera. Dárky sester, zejména v rumunské výšivce vázanou knihu s písněmi a modlitbami, vlastním dodnes. Světové oslavy nebyly. Rodiče mi věnovali velký stříbrný kříž.“³¹⁶ Právě protože byla katolická víra pro rodinu tak důležitou, byla těmto rituálům přikládána velká váha. Na druhé straně si ale rodiče pečlivě hlídali, aby s nimi nebyly spojené „světové oslavy“, tedy aby materiální dojem nepřekryl ten duchovní.

Mimo církevních rituálů se v rodině udržovaly pochopitelně i další rituály. První lov, uvedení do společnosti, oslava ukončení školy, to všechno byly rituály typické pro tehdejší šlechtickou společnost. Rituálem, který signalizoval určitý věk, mohla být i první návštěva dětského plesu. Zatímco Sophie starší popsala ve svých pamětech své vlastní uvedení do společnosti, její dcery překvapivě žádnou takovou přelomovou událost nepopisují. Stejně tak bychom v pamětech chlapců nenašli jedinou zmínku o přelomovém prvním lovu. Jistá hrdost na podílu na společenském životě rodičů je patrná ze zmínky Caroline, která si směla na návštěvu Vatikánu obléci „dospělé“ černé šaty své matky a doprovázela tam jako mladá dáma svého otce za nepřítomnosti matky.³¹⁷

Obecně samo dělení na bílé dívčí a černé šaty, které náležely dospělé dámě, má v sobě nádech iniciace a funkci přiznání dospělosti. Stejně tak bylo svým způsobem přelomové pořízení jezdeckých šatů z důvodů toho věku, kdy se už pro mladou slečnu nepatřilo, aby jezdila na koni jako muži.³¹⁸ Ale hrdost z podílu na zábavě dospělých je

³¹⁵ TAMTÉŽ, s. 59.

³¹⁶ TAMTÉŽ, s. 36.

³¹⁷ TAMTÉŽ, s. 57.

³¹⁸ TAMTÉŽ.

patrná i ze zmínky v pamětech Petera Schönburga: „Často jsme také my děti směly sledovat večírky a tance pro dospělé. Mám jinou fotografii mé matky, oblečené jako turecká dáma na maškarním plese. Měla smaragdové náušnice, ty, které dnes nosí má dcera Alexandra. Já jsem šel za její páže a obličej jsem měl začerněný ohořelým korkem. Maminka mi tehdy připadala jako nejkrásnější žena na celém světě.“³¹⁹

Iniciací mohl být i dar a jeho načasování: „Nejmilejší tatínku, děkuji ti tisíckrát za tvůj milý dopis a nejvíc ze všeho za kulovnici. Mám z ní šílenou radost. Snad budu mít příští rok opravdu hodně štěstí a budu s ní moci opravdu hodně zastřelit. (...) Lovecká kniha od maminky je velmi krásná, je v ní spousta dobrých rad.“³²⁰, píše na Vánoce domů Louis nadšený z darů. Jen je dopis bohužel nedatovaný, takže nemůžeme zjistit, kdy k takovému daru došlo a jestli je tento dvojdar iniciací mladého muže před tím, než se poprvé vydá na lov, nebo jestli jde už o reakci na oblíbenou synovu kratochvíli. Z jiného dopisu ale vyplývá, že už čtrnáctiletý Louis lovil na Červené Lhotě jezevce.³²¹

Krokem, který má iniciační prvky je také ona roční pauza, o které už byla řeč v samostatné kapitole. Syn nebo dcera se v ní vydávají na zkušenou, poznat příbuzné, společenský život a najít si možná potenciální partnerku, jakož i své povolání. Jako by v samotném vyslání dětí na zkušenou zůstávalo něco mytického, ostatně jako je část mytického vždy obsahem každého, nejen přechodového rituálu.

6. Postavy dětství Schönburg-Hartensteinů

Mimo prostředí a času lze dětství vymezit i skrze postavy, v jejichž kruhu a pod jejichž vlivem se děti pohybují. Ve srovnání s časem i s prostorem je to daleko větší vliv, protože jeden z mechanismů učení je opakování a napodobování rodičů a dospělých obecně.³²² V jakém kruhu se pohybovaly děti Schönburg-Hartensteinů? Kdo je jak ovlivnil? Jaké byly vztahy mezi dětmi a rodiči? A jaké mezi jednotlivými sourozenci?

Rodiče. Otec a matka

³¹⁹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 25.

³²⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 151.

³²¹ TAMTÉŽ, fol. 105.

³²² Srov. Marie VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 118.

„Tolik pravidel, tolik nevysvětlitelných tajemných pravidel! „ To se prostě nedělá“, říkali moji rodiče naznačující, že prolomení nejnepatrnějšího tabu přinese hrozivé následky. Zejména můj otec byl velkým tvůrcem pravidel. Ó, jak miloval pravidla a jak miloval přesné sliby týkající se jich. Když mi bylo dvanáct, donutil mě podepsat papír, na souhlas toho, že nebudu jezdit na svém kole dál než na jistou a určenou vzdálenost od domova. O několik málo let později jsem musel učinit dva vážné sliby, že nebudu nikdy přebírat zodpovědnost nad cizím dluhem a že nikdy nevstoupím do tajné společnosti. (...) Stále je pro mě těžké porozumět mému otci.“³²³, píše ve svých pamětech Peter. Kým pro děti byl ten elegantní, štíhlý muž s knírkem, který nejraději nosil anglický oblek a jezdecké kalhoty? Ne všechny měly takový problém otci rozumět jako věčně rebelující Peter. Jak viděly posledního rakousko-uherského velvyslance vlastní děti?

Rozdíl v pohledu na vlastní rodiče mohl být i ve věku dětí. Zatímco nejstarší Caroline a Ernestine zažily otce v Bukurešti a v Římě v plné slávě a také v plné síle, pro nejmladší byl vztah k otci spíše trochu jako k dědečkovi. *„Vždy se mi zdáli spíše jako prarodiče, než jako rodiče.“³²⁴*, píše ve svých pamětech úplně nejmladší Sophie. To byla daň velké rodině i skutečnosti, že v době, kdy nejmladší dcera prožívala dětství, už byl její otec na penzi a zabýval se spíš „dědečkovskými“ činnostmi než čínorodým životem otce rodiny.

„Vzdálenost mezi mnou a mými rodiči byla daleko menší, než byla mezi mým otcem a dědečkem.“³²⁵, vzpomínal Johannův vnuk Nikolaus Schönburg-Hartenstein. Skutečně svět rodičů byl světu dětí vzdálen, nejen pro to, že když byl otec v úřadě u svého pracovního stolu, bylo nutné mluvit nejprve s kancléřem, který jednotlivé dítě přicházející na návštěvu za svým otcem musel ohlásit. Děti většinu času trávily s vychovateli a vychovatelkami a delší chvíle s rodiči byly poměrně vzácné. Na druhé straně ale toto odloučení nutně nemuselo hned znamenat odtažitý vztah bez lásky z obou stran. V dopisech děti rodičům důsledně tykají a jistou důvěrnost naznačuje i používání přezdívek. Otci náležela přezdívka „Schecko“, která se podle Lilly vyvinula z dětské zdvořiliny německého slova „tatínek“ tedy „Papa“. Zdrobnělina byla

³²³ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 34.

³²⁴ Sophie Carillo, *Erinnerungen*. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 22.

³²⁵ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

používaná v rodině jako „Papascheck“ a z této podoby se vyvinulo označení „Schecko“. Prý sám Johann měl pochybnosti, jestli mu toto označení neubírá autoritu, ale jeho zповědník jej prý uklidnil tím, že ani slovo „Papa“ není příliš vhodné a uctivé.³²⁶ Pokud děti jako oslovení ve své korespondenci nepoužívají tuto přezdívku, píší běžné německé zdvořiliny jako „Papa“ nebo „Pappi“. Oproti otci bývá maminka oslovována jen jako „Mama“ nebo „Mami“, i když starší děvčata tu a tam použijí, zejména ve věku, kdy už dosáhla dospělosti slovo „Hieberl“, které by šlo volně přeložit jako „Vypláčečka“,³²⁷ tedy jako jakési vtipné označení pro vykonavatelku výprasku.

I to, jakým způsobem bývají dopisy zakončeny, nesevředly o nepřekonatelné propasti, která by se klenula mezi Johannem a jeho dětmi. Posílání pus („viele Küße“) se může zdát jako dobový úzus pro dětskou korespondenci, ne ale způsob jak s takovým závěrečným pozdravem děti nakládaly. Ať už posílají tisíc, desetitisíce, sto nebo mnoho tisíc, svědčí to o kreativitě i snaze projevit svou lásku. Pro mladší školní věk je typické i vypisování neuvěřitelných čísel. „13000 pus a 100000 pozdravů od tvé Ernestine.“³²⁸, končí druhá nejmladší dcera svůj dopis otci. I charakter dopisů a jejich nestrojenost ukazuje na vřelý vztah obou stran v korespondenci.

Johann Schönburg byl mužem, který skutečně měl rád pořádek a své povolání velvyslance vykonával s velkou svědomitostí. Se stejnou svědomitostí četl i dopisy svých dětí, podtrhával si, když bylo nutné něco zařídit, poslat peníze na internátní školu, ale také když mu něco nesedělo. Po straně dopisů si potom dělal poznámky. Když si jeho dcera Sophie mohla přát cokoli k biřmování a napsala mu dopis, kde líčí svá přání, psal si Johann Schönburg tužkou po straně dopisu poznámky, které dokonce datoval.: „1) Přeje si tenisovou raketu, 2) šperk nebo medaili.“³²⁹ Zdá se, že vztah otce k dcerám byl přece jen o něco lepší, než jeho vztah k synům. „Velmi jsem svého otce milovala, i dnes si velmi cením toho, že to, co je ve mně od něj, je to nejlepší, co jsem od svých rodičů zdédila. Měl pro mě velmi mnoho porozumění, zejména v letech, které jsem strávila v domě rodičů jako dospělá dívka, zanechal na mě díky své empatii a uznání

³²⁶ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádané, s. 11.

³²⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 343.

³²⁸ TAMTÉŽ, sign. VA 2, kart. 9, fol. 541.

³²⁹ TAMTÉŽ, kart. 8, fol. 846.

velký vliv.“³³⁰

Johann Schönburg byl velmi společenský a velmi snadno si získával lidi kolem sebe a dokázal k nim najít cestu. Johannovi velmi vadilo, když se mluvilo nepěkně o příbuzenstvu, protože to jednou bylo příbuzenstvo a rodinná soudržnost mu byla nadevše. „*Ale děti, je to přece sestřenice!*“³³¹, rozčílilo jej prý jednou, když si v pozdějších letech vzaly do úst jeho dcery jednu spřízněnou dámu. Johann byl věřícím mužem. Jako pro služebníka císaře pro něj byla monarchie zřízením od Boha. Pravidelně navštěvoval mše a chodil ke zpovědi. Jeho víra se prohlubovala i v jeho službě ve Vatikánu. Johann Schönburg byl pacifistou, ačkoli byl záložník kavalérie, a tak když se vypravil za svým bratrem generálem Louisem Schönburgem na frontu, přijel k jeho jednotce provokativně v tmavém obleku, proužkovaných kalhotách a buřince.³³² A také měl i po svém penzionování neskutečný přehled o mezinárodních vztazích a politice. Peter vzpomínal, že když se jej jako chlapec zeptal, kdo jsou nacisté, otec mu řekl, že to jsou jedni z nejnebezpečnějších lidí v Evropě, a dostanou-li se k moci, bude z toho válka. Takové tvrzení by nebylo ničím zvláštní, kdyby jej bývalý velvyslanec neřekl, už v polovině dvacátých let!³³³ Otec rodiny byl velmi šaramantní muž. „*Mé sestry jej všechny zbožňovaly.*“³³⁴ A nejen ony, Johann byl oblíbený i v Čechách, ačkoli nemluvil česky a Peter potkával ještě po letech dámy, které jej označovaly za nejšaramantnějšího a nejznamenitějšího muže.

Johann měl, jak se zdá, i specifický druh humoru. Podle Peterovy historky zakázal na Červené Lhotě jako trest Peterovi rybaření. A pak seděl ve své pracovně a viděl, jak za oknem vytahuje na udici někdo z okna ve vyšším patře rybu. Ihned se dovítil, vzal nůžky a vlasec ze svého okna přestříhl.³³⁵

„*Měl dobré vztahy ke svým pěti dcerám a mně. Vztahy s mými bratry Carlem a Peterem byly špatné. Při tom byl neobyčejně dobrotivým a veselým člověkem.*

³³⁰ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 10.

³³¹ TAMTÉŽ, s. 12.

³³² Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 36.

³³³ TAMTÉŽ, s. 36.

³³⁴ TAMTÉŽ.

³³⁵ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

*Mnohokrát mi říkal: Nebud' lehkomyšlný, ale vystříhej se lehkého názoru.*³³⁶ Z čeho vplynuly údajně špatné vztahy s Peterem a Carlem těžko posuzovat. Možná proto, že od Carla jako dědice panství toho otec očekával víc a také možná vše začalo nepříliš skvělými školními výsledky obou synů. Možná, že byl jen Louis Alexander méně konfliktní, než oba jeho bratři (čemuž by nasvědčoval i jeho optimistický pohled na systém jezuitské internátní školy, který například jeho bratr Peter těžko snášel). Možná, že to byl jen Louisův pocit.

Ke skutečné roztržce mezi Peterem a otcem došlo až v Peterově dospívání. *„Bylo to ve skutečnosti mé špatné chování, co zapříčinilo konečné přerušení našeho vztahu v posledních letech jeho života. Přestali jsme spolu mluvit a já toho lituji. Můj otec byl naprosto neobyčejný člověk a mohl jsem se od něj hodně naučit, ale to bylo nemožné. Náš vztah byl založen na jeho předjímaných názorech o na povinnosti, chování a úctě.*³³⁷ zalitoval šedesát let poté Peter. Jeho setra Louise Alexandra měla na spory otce se synem ještě jiný názor. *„Moje sestra Lux jednou naznačila, že můj otec možná ve mně viděl příliš jasně své vlastní chyby a slabosti, a proto proti mně bojoval.*³³⁸

Jak těžko k sobě hledali cestu syn a otec, o to jednodušší bylo hledání cest k vlastním dcerám. Když ve Svatém Mořici popsala nejstarší, tehdy už skoro dospělá Lilly v jednom článku pro místní lázeňský plátek jednoho rakouského pána, který se k její velké smůle poznal a vyhledal si i autora článku, nastala pro rodinu nepříjemnost, Lilly byla vyslechnuta, bylo jí učiněno kázání, prohledán pokoj, kde byla nalezena závadná literatura. Zatímco matka neměla pro podobný prohrěšek pochopení, otec projevil dostatek empatie. *„Můj dobrý otec, který nám dcerám vždy lépe rozuměl, se rozhodl mě ze Svatého Mořice odeslat pryč.*³³⁹ Takový trest přijala Lilly s nadšením. Nejenže opadlo ve švýcarském letovisku napětí, ale Lilly navíc čekala velmi příjemná cesta se sochařem Hildebrandem a jeho paní. Johann jako otec měl pro své dcery vždy pochopení i čas na to naslouchat jejich problémům a v tomto konkrétním případě jako diplomat moudře rozbil jádro konfliktu, vyšel vstříc oběma stranám sporu a ještě navíc

³³⁶ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 8.

³³⁷ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 34-35.

³³⁸ TAMTÉŽ, s. 36.

³³⁹ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 79.

zachoval tvář a image rodiny.

Jestliže rodiče z velké většiny vychovávají své děti především vlastním příkladem, byli Johann a Sophie pro své děti v řadě věcí nepochybně inspirativní. Od velkorysosti hostitelů, přes pořádek, víru, ale především díky jejich láskyplnému manželskému životu a toleranci, kterou jeden k druhému chovali.

Sophie se jevila trochu jako protiklad svého manžela. Uzavřená, úzkostlivá princezna, která nemilovala příliš velkou společnost. O žních musela jako manželka svého muže „*tradičně tancovat s ředitelem panství. Byla plachá a rozpačitá a neměla to zkrátka ráda.*“³⁴⁰ Byla natolik uzavřená, že jí většina dětí porozuměla až v jejich pokročilém věku potom, co zemřel její manžel, se kterým sdílela jinak všechny své radosti i starosti. „*Pamatuji si, jak krásná byla, když byla mladá. A pamatuji si její hluboký smysl pro krásu. Už jsem zmínil její zahradu na Červené Lhotě a jak velmi milovala pěstování růží. Měla také velkou zálibu v umění a byla schopná rozlišit skutečné umění od padělků. Také znala mnoho z dějin umění. Všechno, co dnes vím o různých stylech umění v různých epochách, jsem se naučil od ní – i když, pro ni skončilo umění v roce 1830 biedermeierem. (...) Sbírala krásný nábytek, obrazy a koberce, nejvíc v době, kdy bydlela v Římě. (...) Byla krutá ke svým dcerám. Sophie mi vyprávěla, že kdykoli s ní šla jako garde na ples, cítila matku, jak ji sleduje a kritizuje, zatímco když šla s otcem, užila si to lépe a nemusela dávat pozor, co dělá. Naproti tomu byla matka shovívavá ke svým synům, zejména k těm dvěma starším., kteří nemohli udělat nic špatně.*“³⁴¹

Nejmladší Sophie žila často v představě, že byla jako deváté dítě nechtěná. I když k tomu nikdy nedostala žádný přímý podnět. „*Nemůžu říct, že by mi někdo skutečně dával pocítit mé postavení nechtěné dodělavky, jen mě často ovanul chladný vítr lhostejnosti. Moje matka o mě vždy obětavě pečovala, když jsem byla nemocná. Ale nebylo jí dáno, ukázat někomu, že je jí potřebný a že je i přes všechnu povinnost milovaný.*“³⁴² Sophie starší byla složitá osobnost, plachá a do sebe uzavřená žena vůbec velmi málo dávala najevo své emoce a děti ji poznaly vlastně až na sklonku jejich života. „*Tato nedostatečná mateřská teplota v našem dětství způsobila, jakkoliv to může*

³⁴⁰ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 12.

³⁴¹ TAMTÉŽ, s. 39.

³⁴² Sophie Carillo, *Erinnerungen*. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 32.

znít paradoxně, že z nás všech učinila vášnivé otce a matky.“, tvrdila ve svých pamětech nejstarší Caroline a dohadovala se, že takový stav mohl být způsoben i obrovskou láskou, kterou Sophie starší měla k Johannovi, *„takže už v jejím srdci nezbylo žádné místo.“*³⁴³

Ať tak nebo jinak nepůsobí ale matka v korespondenci ani ve svých pamětech jako osoba, které by na vlastních dětech nezáleželo nebo která je nedostatečně milovala. Spíše působí jako dáma, která se o děti starala úzkostlivě a často radši přenechávala péči o ně chůvám a vychovatelkám, protože to prostě považovala za lepší a bezpečnější. Možná, že ji v jistém smyslu ovlivnily i dva tragické zážitky. První se týkal prvorozeného syna, který se za výše zmíněných dramatických událostí narodil v Konstantinopoli a druhý, který se týkal Johanna nejmladšího, narozeného v roce 1908, který po roce života zemřel ve švýcarském sanatoriu. S pohledem na vlastní vzpomínky matky devíti dětí a s vědomím toho, jak těžko nesla smrt svých rodičů, je možné si představit, jak musely tyto dvě rány zapůsobit na mladou do sebe uzavřenou ženu v cizím prostředí a daleko od příbuzných. Možná, že z těchto událostí je možné vyvozovat její úzkosti i to, co se jejím vlastním dětem mohlo zdát jako nedostatečný pocit lásky.

Proč měl ale otec blíže k dcerám a matka k synům? Možná proto, že to tak skutečně bývá, že otcové vidí v synech sebe sama a své chyby, které se jim hůře tolerují, a mají pro ně menší pochopení než pro úplně jiné obtíže svých dcer. A podobně tak matky vídávají své dětské prohřešky u svých dcer. Otec i matka se určitým způsobem ztotožňují s dítětem, které nese stejné pohlaví jako oni sami. Dítě se tak někdy stane nositelem jejich nenaplněných ambicí i snahy o zlepšení sebe samého.³⁴⁴

*„Jak byli moji rodiče v některých věcech přísní, tak byli v jiných velkorysí.“*³⁴⁵, vzpomněla si ale Sophie mladší na neskutečnou svobodu pohybu i činností na Červené Lhotě. Rodiče většinou působili velkoryse, ať už se jednalo o dětské hry, Carolinino psaní nebo touhu jednotlivých dcer po vzdělání. Jejich láskyplný vztah jeden k druhému potom velmi často stál za tím, že rodiče, ač byli každý úplně jiný, vystupovali

³⁴³ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 13.

³⁴⁴ Marie VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 98.

³⁴⁵ Sophie Carillo, *Erinnerungen*. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 12.

v zásadních otázkách společně a jednotně. A i když měl pro dcery víc pochopení otec, měla pro syny naopak víc pochopení matka...

Sourozenci. Velcí, malí a dvojčata

„Co si vzpomínám, měli sourozenci mého otce vždy mezi sebou velmi dobré vztahy, a když se i po letech sešli, velmi rádi se viděli.“³⁴⁶, vzpomínal na své strýce a tety Nikolaus Schönburg-Hartenstein. Děti Johanna Schönburga mezi sebou měli skutečně výborné vztahy. I přesto, že mezi nimi byly velké věkové rozdíly a že v době, kdy nejmladší Peter a Sophie prožívali dětství, byla už nejstarší Lilly vdaná a jezdila na Červenou Lhotu se svými vlastními dětmi.

Tak jako ve většině velkých rodin byly děti označovány jako velcí (Caroline, Ernestine, Carl a někdy Marie), dvojčata (Louis Alexander a Louise Alexandra) a malí (Petera a Sophii). *„Malí jsou čilí a bezvadně se baví se svými mnoha přáteli a ctiteli.“³⁴⁷*, píše „velká“ Ernestine z Wallersteinu otci. *„Mnoho tisíc pus tobě a mamince a malým. Od tvé Mariedl.“³⁴⁸*, píše adresně na konci svého dopisu jiná dcera.

A mimoto mělo každé dítě svou vlastní přezdívku stejně jako otec. Nejstarší Caroline tak byla buď jen Lilly, což se dá vnímat jako zdrobnělina, ale také používala přezdívku Schnoll, její mladší sestra bývá i v dopisech rodičům označována jako Tschudilla, Carl byl potom Cavesta, Matemaus, nebo jen Matto. Marie byla Dile, přezdívka Lux nebo Lulix patřila Louise Alexandře, Peter vlastnil přezdívku Mizca a nejmladší Sophie potom přezdívku Baus. V seznamu chybí Louis Alexander, v jehož pamětech je seznam těchto přezdívek. Ale ani paměti dalších dětí jej žádnou přezdívkou neoznačují. Z čeho tyto přezdívky vznikly, ani proč se ujaly, se už dá jen těžko říct, protože na rozdíl od přezdívek pro otce nikomu jejich původ nestál za zaznamenání.

Držení přezdívkou i její vytváření má rysy jistého spiklenectví, vytváření vlastního autonomního světa, kde jsou jiná jména a ve kterém se vyzná jen znalý uživatel. Zároveň ale oslovování se přezdívkami podporuje intimitu rodiny, stejně jako například vlastní originální místní označení nebo rodinné termíny pro věci všední potřeby. Rodina si zde vytváří svůj vlastní jazyk, který ji odlišuje od jiných, kód, který je vlastní jen jí samotné. Přezdívky jsou natolik typické pro šlechtické rodiny, že by se

³⁴⁶ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

³⁴⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 112.

dalo uvažovat, nakolik jejich vymyšlení a používání souvisí s velkým důrazem na rodinu, se společně stráveným časem a z něj vyplývající soudržnosti.

Schönburgovy děti držely velmi při sobě. Psaly si z internátních škol, společně podnikaly různé hry a zábavy. Jestli bylo jejich pouto dané víc dědičně, podpořené výchovou, která vedla k soudržnosti rodiny, nebo nejvíc utužené měsíci odloučení na internátních školách není až tak podstatné. Důležité je, že velká rodina a zejména jejich osm dětí velmi drželo při sobě.

Velmi dobré vztahy ukazují i fotografie. Tak jak bylo v dobách, kdy fotografie nebyla samozřejmou součástí života, jsou na nich často dopředu připravené zachycené pózy, které vyplývají z nápadů, ze vztahů mezi fotografovanými i z humoru jim vlastního. Ale už samotné nápady ukazují, že dětem bylo ve společnosti svých sourozenců dobře. Jedna z nejstarších fotografií zachycuje v roce 1914 jednu z dětských her na mostě před zámkem Červená Lhota. V malém vozíku sedí Louise Alexandra, za ojí táhne její bratr-dvojče Louis. V pozadí potom stojí Marie a Carl, který salutuje.³⁴⁹ Na jiné fotografii stojí za sebou zleva doprava dvojčata Louis Alexander a Louise Alexandra a na svých zádech nesou směřící se malé sourozence Petera a Sophii, kteří jsou na této fotografii ještě v předškolním věku.³⁵⁰ Obě fotky ukazují, že věkový rozdíl nemusel nutně znamenat chladnější vztahy ani nedostatek společné zábavy. Jiné dvě fotky ukazují naopak, jak moc velký věkový rozdíl mezi některými sourozenci byl. Starší bratři v oblecích stojí po stranách a drží za ruce o polovinu menšího Petera v sukýnce.³⁵¹ Na další fotce malého Petera ještě jako nemluvně chová nejstarší Lilly, která je už mladou slečnou.³⁵² A na další fotce zase, jakoby žádné věkové rozdíly neexistovaly, děti spolu leží v trávě na jedné hromadě a smějí se.³⁵³

Je ale jasné, že někteří sourozenci k sobě měli blíž prostě proto, že si lépe rozuměli. *„V průběhu let na Červené Lhotě jsme já a Dile měli vždy společně dobré časy. Měla raději zábavu než ostatní, brávala mě na výšlapy. V létě jsme chodili*

³⁴⁸ TAMTÉŽ, kart. 9, fol. 586.

³⁴⁹ Fotografie v soukromém vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno.

³⁵⁰ TAMTÉŽ.

³⁵¹ TAMTÉŽ.

³⁵² Fotografie je ve vlastnictví Státního zámku Červená Lhota, samostatně není uspořádána.

³⁵³ Fotografie v soukromém vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno.

plavat.“³⁵⁴ Peterova slova dokládají i další fotografie. Na jedné stojí s Marií vedle sebe, dívají se na sebe a něčemu se velice smějí, na jiné sedí Marie v přístavišti pod okny otcovy pracovny na Červené Lhotě, zatímco Peter manévruje ve vodě s člunem. Jinou Peterovi velmi blízkou sestrou byla Louise Alexandra. „Byla to bezvadná sestra a skvělá osoba. Neměla ráda prázdné konvence a triviálnosti mládí, lidé mi vždy říkali o slušném chování, zlu hříchů a podobně. Lux se mnou mluvila o historii, umění a hvězdách.“³⁵⁵

Caroline měla logicky zase blíže k Ernestine a ke Carlovi: „Můj bratr Carl zůstal až podnes mým nejoblíbenějším sourozencem.“³⁵⁶, napsala do svých pamětí, i když pro ni jako pro mnoho prvorozených byl první kontakt s bratrem spíše zvláštní: „Křest měl být velkou slavností. Myslím, že si pamatuji pouze na miminko ležící na přebalovacím stole a někdo mi řekl, že to je můj bratr“.³⁵⁷ Pro Carolinu byli v jejích hrách partnery právě nejčastěji Ernestine, Carl a Marie. Když byly děti rozděleny mezi vychovatele a během dne se málo vídaly, nedělalo jim to radost. Na druhé straně bylo Carlovo postavení dědice někdy vnímáno s přirozenou dětskou žárlivostí. Když byl v londýnském domě americký sochař Herbert Hazeltine, který pracoval na Johannově jezdecké soše, vytvořil i malou bustu právě nejstaršího velvyslancova syna. „I když jsem tohoto bratra velmi milovala a hrál v mém životě velkou roli, pamatuji si ještě palčivou žárlivost, která na mě padla, když ne já, ale jen on měl být portrétován.“³⁵⁸

„Třetí byla má sestra Mariedl. Bez skutečného vnějšího důvodu měla nejtěžší život z nás všech.(...) Jako dítě a jako mladá dívka nebyla obzvlášť hezká. Mé matce nikdy nevyhovovala a také guvernánka s ní měla jen obtíže. Navzdory tomu, že byla od přírody velkorysým a dobrotivým člověkem, platila za černou ovci. Byla pořád v trestu, učila se špatně a byla jako první už před válkou vyhnaná na internát.(...) Za trest vězela na hodiny v posteli v temném pokoji. Ještě se červenám, když pomyslím, že my sourozenci, kteří jsme měli být jejími přirozenými spojenci, jsme s tím naprosto

³⁵⁴ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 30.

³⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 31-32.

³⁵⁶ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 21.

³⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 14.

³⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 16.

souhlasili.“³⁵⁹ Z Mariiny korespondence je vidět, že měla živý zájem o své sourozence a také, že byla velmi pilnou pisatelkou dopisů a taktéž je ráda přijímala. Mariedl se neustále dotazuje, jak jsou na tom druzí, proč jí nepíší, a informuje, kdo jí napsal. Jako by u ní potřeba sdružovat se se sourozenci byla ještě o něco vyšší než u ostatních. Ale i její sourozenci o ni projevují dost často zájem: „*Kde je teď Mariedl? Pokud není doma, prosím napiš mi její adresu.*“³⁶⁰, prosí z Preßbaumu Sophie mladší. Marie měla skutečně komplikovanou pozici v rodině, už kvůli tomu, že zatímco Ernestine a Caroline byly od sebe vzdálené dva roky a sdílely i vychovatelku, Carl byl o tři roky mladší než nejstarší Lilly, byl chlapec a i k němu měla dva roky odstup a v rodině se jako dítě zákonitě musela rozhlížet v době, kdy nejstarší trojice měla své vztahy vybudované. A dvojčata přišla pro ni už příliš pozdě, nehledě na to že vzájemná vazba dvojčat je vždy ještě jiného rázu. Mariedl byla oním dítětem, které mívá problémy se začleněním do rodinných vazeb, protože přichází mezi sourozence, kteří mají své vztahy i postoj ke světu už částečně vybudované, ale ještě nepotlačili natolik dětský egoismus a sebestřednost, aby mu jednodušší integraci umožnili.

Největší věkový odstup měli ostatní sourozenci od malé Sophie, i ona to často cítila jako problém. „*Neměl jsem k sobě nikoho mého věku, s kým bych si mohl hrát. Pro mě o tolik starší sestry jsem měl jen malý význam, ostatně stejně jako ony pro mě. Bratři byli většinu času na internátní škole. Sophie, nejmladší z rodiny a má o dva roky mladší sestra, pro mě byla mimino. Někdy jsem na ní býval opravdu šeredný, přesto později, kdy jsme byli oba starší, jsme vyrůstali společně.*“³⁶¹, vzpomínal Peter. Možná, že věkový odstup byl příčinou toho, proč se Sophie cítila osamělou a nechtěnou. Ale dopisy dětí z internátních škol prozrazují, že o svou mladší sestřičku měly opravdový zájem. Už v dubnu 1917, tedy ve stejném měsíci, kdy se nejmladší narodila, píše jako první větu Louise Alexandra Carlovi: „*Těšíš se strašně na malou Sophii?*“³⁶² A se sourozeneckou něžností informuje o svých nejmladších sourozencích otce Marie: „*Peti*

³⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 21.

³⁶⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 909-910.

³⁶¹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 12.

³⁶² SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 27, fol. 728.

je milý a sladký jako vždy a Sophie začíná pomalu přibírat... “³⁶³

Mladší sourozenci byli pro ty starší odlišní i tím, že na rozdíl od nich mluvili slušně česky. „*Moje nejmladší sestra Söphl se narodila ve Vídni. Byla to vždy trošku útlá malá holčička, která měla nejvíc trpět změnou okolností. Byla tím, co se nazývá českou komtesou a lpěla celou duší na Čechách a Červené Lhotě. Na rozdíl od nás mluvila plynule česky.*“³⁶⁴

Velký věkový odstup od sourozenců i od rodičů znamenal i větší podíl starších sourozenců na výchově, vzdělání a autoritě. Potom, co odešla z domu slečna Rohnová, protože Peter odešel v deseti letech na internát do Kalksburgu, převzala vyučovací hodiny u Sophie mladší její starší sestra Louise Alexandra, která měla krátce po maturitě. „*Lulix je nejmladší z mých sester, ale 11 let rozdíl se v tehdejším světě zdálo přece jen hodně. Nebyla šťastná. Chtěla studovat na univerzitě, a ne sedět na Červené Lhotě, a tak nemohla mít na hodinách žádný opravdový zájem. I když mě nikdy nepotrestala ani mi nevynadala, zůstává tento čas v mé paměti tajemným. Teprve až když jsem vyrostla, poznala jsem tohoto inteligentního a vtipného člověka doopravdy.*“³⁶⁵ Problém velkých rodin, kde se péče o mladší sourozence nezřídka a k jejich malé radosti deleguje na ty starší, se nevyhnul ani aristokratické rodině Johanna Schönburga.

I přes rozdíly a některé problémy ale zůstaly vztahy mezi dětmi prince Schönburga přátelské, trvalé a sourozenci se i po letech scházeli (což vzhledem k jejich rozptýlení po celém světě nebylo jen tak samozřejmé).

V rodině se dospělosti dočkalo celkem 8 dětí. Johann mladší bohužel zemřel po roce svého života v roce 1909 a byl pohřben na hřbitově v Deštné. Na jeho parte, na titulní straně malé kartičky je anděl, který spící dítě, držící se ho kolem krku odnáší nocí nad krajinou vzhůru. Na druhé straně je potom text, který k dítěti mluví a prosí jej, aby se přimlouvalo za své rodiče u Boha.³⁶⁶

Johann mladší se nenarodil v příliš šťastné chvíli, protože se zhruba v té době

³⁶³ TAMTÉŽ, kart. 9, fol. 1016.

³⁶⁴ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 76.

³⁶⁵ Sophie Carillo, Erinnerungen. 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 29-30.

³⁶⁶ V soukromém vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno.

jeho matka dozvěděla, že zdravotní stav její matky je beznadějný. „Nemohla jsem pomyslet na to jet do Vídně, protože se 12. března 1908 narodil můj třetí syn. Byl dokonale zdravý, silný chlapec, žádné znamení neukazovalo na smutný stav našeho problémového dítěte. (...) Přímo v mých týdnech umírala má matka, můj milý Hans se soužil v péči o mě, stále znovu mě opatrně připravoval na její blízkou smrt, ale jsem byla stále přesvědčená o tom, že ji chci ještě jednou vidět. Sotva uzdravená jsem jela s malým, kterého jsem utěšovala, do Vídně. Nevěděla, že ho mám s sebou, protože jsme ji nechtěli rozrušovat.“³⁶⁷ Sophie matku ještě stihla, a i když pro ni byla ztráta matky velkou ranou, dítě se zdálo v naprostém pořádku. Chlapec normálně přibýval na váze, „ale zdálo se, že se duševně nevyvíjí tak rychle. Ale dělala jsem si jen malé starosti.“³⁶⁸

O to více ji zaskočila zpráva jednoho lékaře, který dítě označil za němé a hluché. Když ještě dítěti nastaly křeče, začaly být starosti o to větší. Na podzim navíc umřel ještě Sophiin dědeček Jaromír Czernin. Celou zimu potom jezdila Sophie do Vídně s dítětem po lékařích. O rok později, na podzim roku 1909 už bylo jasné, že je nutné malého Johanna svěřit do péče odborníků a bylo rozhodnuto, že takovým bude švýcarská kapacita doktor Kocher, který působil v Bernu a proslavil se úspěšnou transplantací štítné žlázy. Johann mladší byl ponechán v Bernu se svou chůvou a čekalo se na vhodného dárce.

V březnu pak přišly z Bernu špatné zprávy, protože chlapec ještě navíc dostal zápal plic a vzápětí přišel telegram, který vybízel k okamžitému příjezdu, pokud chtějí rodiče zastihnout své dítě ještě živé. Protože Johann nemohl tak narychlo získat od ministerstva povolení k dovolené, jela na poslední návštěvu do Bernu sama Sophie. Okamžitě po příjezdu do švýcarského města vyrazila i s manželkou lékaře na kliniku, kde zastihla svého syna v posledních okamžicích. Díky rakouskému velvyslanci v Bernu bylo možné převést rakev a syna pohřbít v Deštné, odkud bylo jeho tělo poté přeneseno do nové rodinné hrobky na Červené Lhotě.³⁶⁹

O této traumatické události se v rodině v rodině nemluvilo a mlčí o ní i paměti ostatních dětí. Ani dopisy se o něm nezmiňují, ale to nejvíce proto, že děti ještě v této

³⁶⁷ Sophie Schönbürg-Hartenstein, *Erinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönbürg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 117- 118.

³⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 118.

³⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 120.

době pobývaly v rodině a skoro žádné dopisy nepsaly. Ze smrti mladšího sourozence se stalo rodinné tabu. Děti jistě cítily těžkou atmosféru v domě, která po smrti následovala, ale protože se o mladším Johannovi dál nemluvílo, obsahují i pozdější paměti vždy jen pár řádek a zprávu o tom, kde je mrtvý bratr pohřben.

Úmrtí syna Sophii pochopitelně velmi zasáhlo. „*Zpátky v Bukurešti si zástup dětí, které mi bohudíky zůstaly, a starosti každodenního života vzaly veškeré mé síly, a především to byla stále trvajícím velká láska mého muže, který se mnou nesl vše těžké a pomáhal mi to překonat.*“³⁷⁰, vzpomínala na těžké období po smrti svého syna Sophie.

Ostatní důležité postavy dětství

Dalo by se ještě uvažovat o dalších postavách, které dětství doprovázely, jakými nepochybně byly chůvy, vychovatelé a vychovatelky, učitelé na internátních školách, kamarádi a příbuzní. Buď už jim byl prostor věnován v předcházejících kapitolách, nebo na ně ještě dojde. Tak nebo tak není pramenný podklad pro zkoumání takových osob příliš bohatý, což podle mne může mimo jiné znamenat, že zdaleka neměli takový vliv, jaký by jim badatel ze své vlastní a především dnešní zkušenosti přikládal. Mimo rodičů byli velmi důležití strýčkové a tety, z nichž vystupovali strýcové Eugen a Franz Czerninové a teta Fanny, o kterých už byla řeč v předcházejících kapitolách. Jiné významné postavy mohly být prostě jen členy zámeckého personálu jako kuchařka Betty, „vynálezce“ Karl Grund, Josef Škvrně, se kterým chodila Sophie na houby, ale také všemožní bratrance a příbuzní, z nichž hrál zejména u Petera velkou roli jeho bratranec Hans Ledebur.

7. Svět dětí. Svět snů, představ a her

„*Dva lidé šli v široširé poušti, kde slunce plane tak žhavě, až člověk myslí, že se usmaží ve vlastním potu a kde poutník stahuje znovu a znovu kápi svého hajku hluboko do tváře, aby uchránil zrak před oslněním a slepotou.*“³⁷¹

Ukázka z románu, který Sophie mladší dostala jako třináctiletá od své kamarádky Mutiz (přezdívka Idy?) Thunové v roce 1930 uvozuje kapitolu, která se bude zabývat světem dítěte ve šlechtické rodině. O čem děti snily? Co je bavilo? Jaké

³⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 120-121.

³⁷¹ Karel MAY, *V Ebenové zemi. Román z cyklu V zemi Máhdího. Díl třetí*, Český Těšín 1993, s. 5.

světy si vytvářely a co byla základem takových světů? „*Imaginace (obrazivost) představuje nejen základ tvůrčí činnosti, ale také denních snů a dalších mechanismů psychiky, které shodně s Learym zařazujeme do oblasti „psychického soukromí“ subjektu. Jejím nejvyšším projevem je zvláště více či méně vědomé formování jisté harmonizace prožívaného globálního „obrazu“ a povědomí „řádu světa“.*³⁷² Jinak řečeno pomocí imaginace a fantazie si dítě tvoří svůj obraz světa, ve kterém na základě dvou způsobů poznávání – teoretického a emotivního,³⁷³ nebo také racionálně-kognitivních a imaginativně-emotivních procesů, staví jednotlivé vlastní zkušenosti, emoce a poznatky za sebe a bílá místa nahrazuje logickým doplněním. I pro zatím malou sumu vlastního poznání žije dítě daleko víc než dospělý ve světě své fantazie, protože každý další poznatek může být dosazen na ona bílá místa, kterých je v průběhu dětství stále víc než dostatek. Takové doplnění volného a tedy nejistého místa ve světě může mít účinek vyrovnání odchylky a harmonizaci sledovaného obrazu. Zároveň je ale imaginace velmi důležitá jako emancipační funkce, kdy představuje nezávislost jedince na reálném dění, „*jde tedy o emocionálně podmíněnou tendenci individua dosáhnout odstupu od reality a zpochybnit jednoznačnou vymezenost objektu subjektivními prostředky.*“³⁷⁴

Toto zpochybnění je důležité nejen pro budování vlastního já, ale také slouží k přenášení se v čase mezi minulostí a budoucností a je mimo jiné důležité i z hlediska vzpomínání nebo naopak plánování. Imaginace má funkci ve vytváření si vlastního obrazu, tvorby vlastní identity, při vytváření vlastní kreativity, která přesahuje mechanické uplatňování znalostí, je důležitá v procesu sebepoznávání, při seberozvoji a sebeuplatnění. Fantazie ale také může sloužit jako jistý druh odpočinku.

Svět imaginace. Sešit Alexandra a Hieronyma

Nejlépe je možné demonstrovat magickou realitu dětství na dětských kresbách. Na Červené Lhotě byl nalezen sešit,³⁷⁵ který si jako vlastní encyklopedii světa vytvořili okolo roku 1900 bratři Alexander a Hieronymus Schönburg-Hartensteinové. Dva synové Johannova staršího bratra Eduarda Aloyse, kteří se na Červené Lhotě ocitli

³⁷² Otto ČAČKA, *Psychologie*, s. 295.

³⁷³ TAMTÉŽ.

³⁷⁴ Otto ČAČKA, *Psychologie*, s. 303.

pravděpodobně na prázdninách. Oba bratři byli od sebe vzdáleni jen rok, prvorozený Alexander se narodil v červenci 1888, jeho mladší bratr Hieronymus se narodil v listopadu 1889, sešit tedy vytvářeli v době, kdy jim bylo kolem jedenácti a dvanácti let. Svě kresby pečlivě signovali, na některých se podíleli oba, některé dělali každý zvlášť. Při této zábavě jim pravděpodobnou inspirací mohly být už tehdy vycházející dětské obrázkové encyklopedie oplývající různými průřezy, číslovanými popiskami obrázků a bohatou legendou. Je dost možné, že některé obrázky jsou z takové knihy možná obkreslené, protože stavba postav a jejich fyziognomie neodpovídá předchozím kresbám a vlastně ani způsobu kreslení dítěte ve věku deseti let. Tuto domněnku potvrzuje i list, na kterém je zobrazeno římské město z ptačí perspektivy, včetně legendy. To je také dost možná obkreslené z nějaké učebnice dějepisu. Hieronymus a Alexander ale nebyli pouhými obkreslovači – v obrázcích právě doplňovali to, co tam podle nich na základě imaginace reálně mělo patřit. Pochybuji o tom, že v původní dějepisné ilustraci římského města z ptačí perspektivy byly na cirku z ptačí perspektivy vyvedené drobné vozy závodníků i s čtyřspřežením.

Jaké byly náměty jejich obrázků? Celé album otevírá souboj Búrů s Angličany. Zatímco Angličané v červených uniformách drží vyrovnanou řadu, Búrové, kteří nejsou uniformovaní, mají na hlavách klobouky, dlouhé vlasy a dlouhé vousy a vyzbrojení jsou nejen puškami, ale také sekerami. Na bojišti leží jeden zabitý anglický kůň a jeden mrtvý Angličan, pod kterým je kaluž krve stejné barvy jako jeho uniforma. Na anglické straně bojuje ještě jeden Skot v pestrobarevné sukni a žlutém kabátku. Vzhledem ke ztrátám anglické strany a žádným na búrské straně a také vzhledem k tomu, že je v druhém plánu vidět dům a u něj další postavy označené za Búry, se zdá, že oba synové rakouského generála byli na straně Búrů. Příznačně druhý obrázek ukazuje pirátskou loď kotvící u skalnatého pobřeží. Třetí obrázek se týká egyptského zemědělství. Zatímco otrok oře, za svůj pluh má zapřaženého velblouda a býka, v pozadí je vidět palác se zlatou kopulí a samozřejmě pyramida. Obraz Egypta je tak kombinací fotografií a ilustrací z obrázkových časopisů a bedekrů, s biblickou a dobrodružnou představou. Čtvrtý obrázek ukazuje divoká zvířata, popiskem je ovšem opatřen pouze chřestýš v levém dolním rohu. Patrně jen ten stál za označení, možná pro jakousi hrůznou fascinaci z velmi nebezpečného tvora. Pátým obrázkem je stavba

³⁷⁵ Sešit je v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv. č. CL 4219.

Babylonské věže. Drobné postavičky v jednotlivých patrech drží kladiva, vytahují na jeřábech materiál, který dole po řece přivážejí vory a lodě. Další obrázek ukazuje lov na buvoly v Súdánu. Po zuby ozbrojení Arabové na velbloudech střílejí do stáda, které utíká na levý okraj obrázku šípy. Naopak plný postav je obrázek znázorňující germánský dvůr. V jeho středu leží zabítý medvěd, kterého syn bojovníka právě nejspíš stahuje. Dvůr je doslova přeplněn domácími zvířaty, do vrat vchází čeledín a nechybí ani děvečka. Podivný humor ukazuje další obrázek, který kluci nazvali jako „Hostinec u mluvících zvířat“. Hostinec spravuje rodina jakýchsi hlodavců, a zatímco se ve tmě snaší sup a na vozíku přijíždí liška, označená jako „hosté“, syn hostinského přiváží na vozíku do prostěradla zabaleného mrtvého bobra. Další obrázky ukazují hon na lišku, Germány pozorující ze břehu dánské loupeživé lodě, středověké město, hostinec nebo indický lov na tygra, konaný samozřejmě za účasti bojového slona.

Za velmi vypovídající považuji dva průřezy obydlím zvířat. Na prvním jde o průřez dutého stromu, kde bydlí sova. Ve sklepě je sud vína, líc, zelí a na háčích visí zvěřina. V prvním patře jsou dvě postele, pod nimi nočníky, ale také tu najdeme na stěně portrét předka. Na obraze je namalována hlava sovy, která kouří dýmku. V druhém patře leží na pohovce nemocná matka a cosi popíjí z hrnečku. Ve třetím patře vaří dcera na kamnech v kuchyni a ve chvíli, kdy byla zaznamenána, se jí zrovna rozbil hrnec na několik střepů. O patro výše je dětská ložnice, kde jsou postele vedle sebe, nad nimi visí kříže a pod každou se opět nachází nočník. Otec se vrací z lovu a nese v pařátech uloveného zajíce. Děti se zaobírají hrami. Jedno z nich si hraje s lukem, jiné s bičem a třetí čte noviny. Těžko hledat adekvátnější vyjádření vlastního světa. Sova podobně jako rodina obývá velký dům, ve sklepě jsou uskladněny zásadní potraviny, zejména víno a zvěřina. Výmluvný je i portrét předka na stěně. Jistým zlomyslným humorem (nebo snad vlastní zkušeností?) může být v legendě pečlivě označené rozbité zrcadlo v dětské ložnici. Dá se kresba brát jako jistý druh komentáře i rozložení činností v rodině? Otec přináší potravu, což je charakteristické, protože muži ve šlechtických rodinách velmi často právě z lovů zvěřinu nosili. Nemocná matka se může zdát jako zlomyslnost, ale nutně být nemusí, protože v tabuizovaném jazyce šlechty na přelomu století se jako o nemoci mluvilo i o šestineděli nebo více či méně problematické menstruaci, stejně jako někdy i o těhotenství. A vzhledem k tomu, že matka obou chlapců Johanna rozená hraběnka Colloredo-Mansfeldová měla sedm dětí a jejich zbylých pět sourozenců mezi léty 1891 až 1901, mohlo se opravdu chlapcům zdát, že je

maminka velmi často „nemocná“. Zajímavé jsou i dětské činnosti. Hra s bičem, s lukem a šípy či čtení novin. Ani jedno dítě není zachyceno při učení nebo nějaké práci. Ne proto, že by takovou činnost nikdy nedělalo, ale spíše proto, že hra přišla oběma kreslířům asi charakterističtější a nepochybně zajímavější.

Druhý průřez ukazuje noru zajíce. I tady nechybí galerie předků, lepší pokoj s pohovkou, kříže nad postelemi a svíčky na nočních stolcích a samozřejmě sklep, tentokrát přečpaný mrkví, zelím a řepou. Zatímco se opět otec vrací s nůsí zelí a děti buď hrají na schovávanou, nebo ujidají ve sklepě a u slepice zásoby, matka tentokrát vaří v kuchyni.

Svérázným komentářem může být i obrázek na volném listu, který je z druhé strany bitvy indiánů s kovboji, ten ukazuje jakousi slavnost polidštěných zvířat, malý tlustý psík ve fraku připíjí sklenkou vína, zatímco u stolu sedí ve společenském například krokodýl a na druhé straně myš. Následuje taneční zábava a ukázána je i cesta společnosti na ples, kde „dámy“ jdou po cestě pod slunečníky a ovívají se vějíři. Je dost možné, že takováto kresba vybarvená pastelkami ukazuje nejen společenský život, jaký oba hoši pozorovali potají v domě rodičů, ale že jde o jakousi metaforu, kde každé zvíře může znamenat jednoho a konkrétního člověka ze společnosti, která se u jejich rodičů scházela.

V dost podobných fantazijních světech se pohybovaly i jiné děti v širší rodině Schönburgů. Kde se ale vzaly zdroje těchto fantazijních výjevů? Z velké většiny (lov buvolů, tygra, boje indiánů s kovboji) za nimi stojí dobrodružná četba a ilustrace z obrázkových časopisů pro chlapce, jaké jsou k nalezení i na Červené Lhotě v knihovně, svázané v ročnících.³⁷⁶ Zdrojem představ o světě mohla být učebnice dějepisu, stejně jako obrázek z biblické dějepisy (Babylonská věž), jinde byl zdrojem inspirace samotný život šlechtické rodiny. Ale pochopitelně byl zdrojem inspirace i hovor mezi dospělými, jejich historiky a debaty o politické situaci. Odsud možná pochází výjev z búrské války. Alexander a Hieronymus vědomě vytvořili jakousi encyklopedii vlastního universa. V jejich encyklopedii není to, co je nezajímalo a naopak se objevují témata, která oba chlapce jistě vzrušovala. A nebyli v tom v žádném případě sami.

³⁷⁶ Takovým časopisem byl například německý *Der gute Kamerad*, který s přestávkami vycházel mezi léty 1886 až 1968 a mimo jiné ve své edici také vydával romány Karla Maye, Franze Trellera nebo Jamese Fenimora Coopera.

„Vždy jsem ráda četla. V tomto čase (v době, kdy otec působil v Bukurešti – pozn. aut.) to byly zejména indiánky. Dávaly mi kulisu pro mé sny. Jednoho vánočního večera jsem si takovou knihu přála a nedostala. (...) V Sinaii jsme si na našich procházkách hráli s Erni na indiány, ale když jsem na ni jednoho dne v rozčilení vrhla z knih naučenou kletbu, byla tato hra zakázána.“³⁷⁷, vzpomínala náruživá čtenářka indiánek Caroline, která jak už jsem zmínil v kapitole o prázdninách, tuto literaturu potají brala svému staršímu bratrovi a která přišla pozdě na jídlo, protože oplakávala smrt Unkase z Posledního Mohykána. Hra na indiány se objevila i u mladších sourozenců, ti ale tuto hru provozovali ještě v době, kdy sotva mohli umět číst. Zejména Peter a jeho sestřenky a bratranec Ledeburové se stali „postrachem“ zámeckého parku na Wallersteinu. „Já, bratránek a sestřenky jsme napadali ze zálohy lidi sedící u stromů a vydávali jsme řev, při kterém stydla krev v žilách, pokud se nám někdo postavil. Jednou jsem se zeptal sestry Ernie, jestli nezná nějaké indiánské slovo. Chvilí přemýšlela a potom řekla: „Ano, znám. Kaučú.“ Od té doby jsme pobíhali dokola po parku a kdykoliv šel někdo kolem, křičeli jsme: „Kaučú!! Kaučú!“³⁷⁸

Indiánky a dobrodružná četba byly ale obecně určeny spíše chlapcům. Projdeme-li si věnování i podpisy knížek v knihovně na Červené Lhotě, jednoznačně většina dobrodružné četby patřila synům Johanna Schönburga. Carl je napsaný jako vlastník u dvou románů Franze Trellera Poslední z „Admirála“ a Zajatec Aimarasu, stejně jako u nejoblíbenějších Povídek Kožené Punčochy Jamese Fenimora Coopera, které dostal ve svých 11 letech.³⁷⁹ Ač byl Johann Schönburg pacifistou stejně se v knihovně jeho nejstaršího syna objevila kniha Ein Jahr in Waffen (Rok ve zbrani) německého autora Wolfa hraběte von Baudissin s šestadvaceti poutavými vyobrazeními z veselého a dobrodružného vojenského života. A ještě daleko militantnější byl německý časopis Der Gute Kamerad, jehož ročník 1910/1911 také patřil nejstaršímu synovi velvyslance. Tento časopis nerozebíral nic jiného než militarie. Je bohatě ilustrovaný a obrovské ilustrace připomínají svým stylem ilustrace, jaké tiskl ve dvacátých letech časopis Malý

³⁷⁷ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 37.

³⁷⁸ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 4.

³⁷⁹ James Fenimore COOPER, *Lederstrumpf Erzählungen*, kniha je ve vlastnictví Státního zámku Červená Lhota, inv. č. 1025.

čtenář³⁸⁰ v Československu.

Popularity dobrodružných příběhů využívaly ale i knihy, které měly sloužit jako výchovný nástroj a kterých v knihovně rodiny najdeme také dost. Opět Carlovi patřila kniha *Der Held von Schildhof* (Hrdina ze Schildhofu) Lilly Willigeroda. Dobrodružný příběh o hrdinném Tyrolákovi se odehrával za napoleonských válek a byl údajně sepsán podle dobových svědectví. Autorka ale vůbec nezastírá, o co jí jde především, a dokonce to vyjadřuje velmi explicitně v předmluvě: „*Kéž se mladá srdce mých čtenářů nadchnou v ději a postavách tohoto vyprávění heslem našeho titulního hrdiny: Za Boha, za Císaře a za Vlast!*“³⁸¹ Stejně tak Carlovi patřila kniha Ferdinanda Zöhlera *Österreichisches Seebuch* (rakouská námořní kniha), která představovala ještě trochu jiný typ knihy. Na sebe nenavazující dobrodružné povídky popisovaly nejslavnější námořní scény dějin monarchie – od vítězné námořní bitvy s Turky u Lepanta po expedici na Severní pól. Vyskytovalo se zde mnoho mladých hrdinů, kteří vždy věděli, co se má a co se patří, a dokazovali svou odvahu a chrabrost ve službách císaře. „*Výsosti, vydechl bledý jinoch, který vykoukl z kajuty admirálské lodi Don Juan, prosím vás, abyste mně postavil tam, kde je nebezpečí největší.*“³⁸², dokazuje mladík uprostřed levantské bitvy svou odvahu. V jiné části se naopak vzdává hold hymně mocnářství: „*Kapela Novary zaintonovala majestátní lidovou hymnu: Zachovej nám Hospodine, Císaře a naši zem, dej, ať z víry moc mu plyne, ať je moudrým vladařem...*“³⁸³ Všechny tyto části ale byly organickou součástí jinak velmi dobrodružného celku, a i proto se jednalo o oblíbenou literaturu. Vlastenectví i budoucí hrdinství autoři budovali pomocí populárního žánru. Je docela s podivem, že další Zöhlerovu knihu, která tentokrát mapuje slavné rakouské pozemní vítězství, dostala v roce 1910 druhá nejstarší dcera Ernestine.

Na spojení výchovného čtiva s dobrodružnými příběhy sázely i napodobeniny slavného *de Amicisova Srdce* (které se mimo jiné nacházelo v rodinné knihovně také, jen bylo v italském vydání). Jednou takovou byla kniha *Junge Helden* (Mladí hrdinové)

³⁸⁰ Časopis *Malý čtenář* vycházel v letech 1881-1942. K jeho nakladatelům patřil i Josef Richard Vilímek. Ilustrace byly často dílem Artuše Scheinera, Zdeňka Buriana nebo Věnceslava Černého.

³⁸¹ Lilly WILLIGEROLD, *Der Held vom Schildhof. Historische Erzählung für unsere Jugend zur Jahrhundertfeier des Tiroler Befreiungskriegs unter Andreas Hofer im Jahre 1809*, Stuttgart 1910, s. 3.

³⁸² Ferdinand ZÖHRER – Franz HUSCHAK, *Österreichisches Seebuch*, Wien-Teschen, 1910, s. 31.

rakouského katolického kněze a spisovatele Julia Pederzaniho-Webera. Její mladí hrdinové dělají různé dobré skutky a prokazují různá hrdinství, aby ve svém počínání byli dětem tím nejlepším vzorem. V povídce Malý tambor udělá chlapec svým hrdinstvím dojem na francouzského důstojníka, který jej chce odměnit penězi, ale vzorný chlapec žádá za odměnu propuštění zajatých německých důstojníků, což se také stane.³⁸⁴ Pederzaniho-Weberovi hrdinové podobně jako ti de Amicisovi nebývají úplně vzorní, ale v rozhodující okamžik ukážou svůj charakter. „*Fritz Berger, byl padouch, jakého těžko pohledat.*“³⁸⁵, píše se na začátku jedné z povídek, ale na konci je z něj už pochopitelně zachránce životů, který dokázal svou odvahu, když se nebál plamenů a vstoupil do hořícího domu. Didaktičnost literatury děti pochopitelně vycítily. „*A jak jsem tyto tiché, pohodlné hodiny (čtení-pozn.aut.) milovala, zdála se mi už tehdy tato literatura dotěrně pedagogická.*“³⁸⁶, postěžovala si Caroline.

Kde se v knihovně vzal populární komiks Max und Moritz³⁸⁷ těžko hádat, každopádně patřil Louisovi a jeho popularita je patrná i z toho, že jsou jednotlivé figurky na obrázcích neuměle vybarvené pastelkami. Jaký vliv měli dva rošťáci na nevinnou dětskou duši nevím, ale jedna z historek Caroline vypadá, jakoby ji vymysleli právě tito dva. Vychovatel Heider měl mladšího bratra na gymnáziu, o kterém často mluvil a vyprávěl, že se špatně učí a dělá zlomyslné kousky, také říkal, že na něj má i přes velkou vzdálenost velký vliv. Na Apríla odeslaly děti telegram ve znění: „*Franz vyloučen ze školy, uplatni okamžitě svůj vliv. Otec.*“ Pan Heider chodil po domě a stále znovu se ptal svého zaměstnavatele, prince Schönburga, zda by mu nepovolil dovolenou kvůli neštěstí v rodině. Děti se podle všeho velmi dobře bavily, ale je příznačné, že se s celou věcí večer svěřily právě svému otci, který celou věc dal do pořádku.³⁸⁸

Dívčí literatura měla trošku jiný charakter. Mimo pohádkových knížek, které

³⁸³ Ferdinand ZÖHRER – Franz HUSCHAK, *Österreichisches Seebuch*, s. 39.

³⁸⁴ Julius PEDERZANI-WEBER, *Junge Helden*, Stuttgart 1904, s. 67.

³⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 9.

³⁸⁶ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 41.

³⁸⁷ Wilhelm BUSCH, *Max und Moriz. Eine Bubengeschichte*, München 1917. První vydání ovšem vyšlo už v roce 1865. Mezi kousky dvou nezbedníků patří například nácpaní dýmky střelným prachem nebo hromadné oběšení slepic patřících nerudné vdově.

³⁸⁸ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 48.

patřily spíše mladším dětem, to byly nejrůznější romantické povídky, které vycházely v sérii Die Rosen und Dornen (Růže a trny) a které popisovaly těžký život různých dětí, od dítěte potulných komediantů až po dítě černých otroků v Americe. Pozoruhodné také je, že dcery tuto literaturu zdědily po své matce, která je četla také v dívčím věku. Marně bychom hledali analogii toho, že by chlapi zdědili nějaké knihy i po otci. Co četl jako chlapec Johann Schönburg, je tak těžké vyvozovat. Po matce děti zdědily i jinou knihu s názvem Mit Ränzel und Stab (S rancem a holí), která byla populární učebnicí evropského zeměpisu pro děti. Veselé ilustrace ukazovaly poutníka, který prochází různými městy a evropskými zeměmi, kde poznává, co je pro danou zemi typické. Ve Švýcarsku si dobře zasáňkuje, ve Francii ochutná šampaňské, v Rusku jej sveze typická ruská trojka. Každé jeho putování je samozřejmě doplněné mapkou, vlajkou a občas i portrétem panovníka dané země.³⁸⁹ Dívčí literatura byla méně dobrodružná a více sentimentální. Snad i proto bavilo děvčata brát indiánky svým bratrům spíš, než číst knihy určené jim. „Čtu ted' v angličtině „Ben-Hura“, nevím, jestli to znáš, ale velmi se mi to líbí.“³⁹⁰, píše Marie v dopise Carlovi z Zangbergu. Že ale děti, a zejména dívky, hodně četly je vidět i z jiného dopisu Marie, která hlásí mamince, co zrovna čte: „Čtu ted' v němčině „Tante Lori und ihre bande“ (Teta Lori a její banda), což je hrozně veselé. Ve francouzštině „L'hauberge de l'ange gardin“.³⁹¹ Je to taky velmi pěkné. Určitě znáš obě knihy.“³⁹²

Inspirací ke snění nemusely být nutně jen knihy a obrázkové časopisy.

Pochopitelně měly svůj vliv obrazy, sochy a jiné umělecké artefakty, stejně jako mohl dětskou fantazii podnítit neobyčejný zážitek. „Každoroční návštěva cirkusového představení byl s pohledem zpátky skvělou záležitostí, snovou a fantastickou, zvlášť když na konec byla celá aréna pod vodou a představovala povodeň. Takové události zaměstnávaly mou fantazii měsíce po tom.“³⁹³

³⁸⁹ Frida SCHANZ, *Mit Ränzel und Stab. eine Pensions- und Reise-Geschichte. Mit zwölf großen Buntbildern*, Leipzig 1890.

³⁹⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 27, fol. 764.

³⁹¹ Název by šel volně přeložit jako „Hostinec u andělského strážce“. Román Comtesse Ségur o dvou ztracených dětech, kterých se ujme statečný voják. Román poprvé vyšel v roce 1863.

³⁹² SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 221.

³⁹³ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny

Tak jako londýnské představení cirkusu ale mohly mít vliv i jiné velké události. „Ještě v Londýně, muselo mně být méně než 7 let, jsem si vymyslela hru. Hrála jsem si, že jsem někdo jiný, dívka, která je o mnoho starší než já, s krásným romantickým jménem, přirozeně překrásná, půvabná a chytrá, že mě všichni lidé obdivují a milují a byla jsem hluboce smutná, když moji sourozenci, kteří se jinak rádi včleňovali do mých fantazijních her, se zdráhali se mnou hrát tuto hru a zdráhali se mě obdivovat. Později to byly divadelní hry – co mi dávalo iluzi krásnějšího světa. Stará opona, pléd, španělská stěna stačily jako rekvizity. Hrála jsem Šípkovou Růženku a Sněhurku a příběhy své vlastní fantazie. Moji sourozenci to většinou provozovali dobrovolně se mnou a i to málo dalších dětí, které k nám domů přišly, bylo přibráno. Pamatuji si ještě na tlustou, nudnou dceru našeho učitele jízdy Majora Kostina, která se vůbec nehodila na žádnou pohádkovou postavu a zaraženě postávala po straně, místo aby přistoupila na mé myšlenky.“³⁹⁴

Fantazie je samozřejmě hnací silou dětských her, ve kterých zastávají děti některé role. Ať už jde o hru na loupežníky a četníky, indiány, divadlo nebo daleko praktičtěji motivované postavy. Ať už jí je hra „na panovníka“,³⁹⁵ kterou hrával Karel V. ze Schwarzenberku a kde šlo o vlastní fiktivní zemi a hra byla jakousi přípravou na jeho posláni panovníka nad schwarzenberským dominiem nebo hra na vojáky, která měla malého Windisch-Graetze připravit na kariéru důstojníka.³⁹⁶ V pamětech, dopisech a vzpomínkách dětí posledního rakousko-uherského velvyslance není žádná takto specializovaná hra k nalezení. I genderová specifikace her je u dětí málo vyhraněná. Hra na indiány se týkala jak děvčat, tak chlapců, stejně jako byly do případných her s pohádkovými princeznami zapojeni i chlapci.

Je jasné, že hry s panenkami byly spíš pro děvčata a ta je také hrála. Například Sophie mladší vzpomíná na to, že si nejraději hrála s panenkami,³⁹⁷ stejně jako byl asi elektrický vláček přitažlivější pro její starší bratry. Ale společné, kolektivní hry a hry, které simulovaly společenské role, nebyly tak striktně genderově odlišené. Jinou

Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 17.

³⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 32.

³⁹⁵ Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, s. 91.

³⁹⁶ Hannes STEKL – Marija WAKOUNIG, *Windisch-Graetz*, s. 32. Mladý Ludwig Aladár Windisch-Graetz měl vlastní uniformu dragounů a velel v Sárospatáku kompanii selských dětí.

³⁹⁷ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 3. dubna 2010.

oblíbenou hrou byla hra na dětskou poštu, o čemž svědčí na Červené Lhotě v knihách nalezené dopisy z této hry.³⁹⁸ K této hře mohla mladší děti inspirovat stálá a pravidelná korespondence v rodině, její čtení i postava otce, který v pracovně stále píše nějaké dopisy.

Otec občas doopravdy vstupoval do dětských her a některé dokonce sám vytvořil. Pro dvojčata vymyslel v Římě hru „Loupežníci z Abruzza“, kterou velmi rádi hráli i starší sourozenci. „*Schoval se za fotel nebo kanape, a když jsme zjevně nevidíce procházeli pokojem, vyřítit se ze své skrýše a sebral nám hračky, které jsme měli v rukou. Tahle hra nám znovu a znovu dělala radost, senzace lehkého dráždění strachu a pak vysvobozující smích, když se vše ukázalo jako veselé a neškodné.*“³⁹⁹

Fantazie mohla dětem sloužit i jako jakýsi únik z nezajímavé reality. Snění jako pasivní odpor používaly děti u méně zábavných hodin u vychovatelek. A pochopitelně děti snily i o své budoucnosti. Opět Caroline vzpomínala ve svých pamětech, jak jí podnětem k různému snění bylo, co zaslechla od rodičů. „*Z několika vět, které jsem pochytila z hovorů rodičů, jsem pochopila, že otec bude přeložen. Tato vyhlídka dala křídla mé fantazii. (...) Večer v posteli jsem přemýšlela, kam nás tato změna zavede, a malovala jsem si situace, ve kterých jsem hrála jedinečnou roli.*“⁴⁰⁰

A samozřejmě k tomuto druhu snění patří i dívčí snění. Franz Pálffy, syn otcova kolegy z velvyslanectví hraběte Pálffyho, byl o rok starší než Caroline Schönburg-Hartensteinová a děti často trávily společný čas ve Ville Celimontana. „*V tomto věku je každý náchylný zamilovat se do každého vhodného objektu a brzy jsem byla zcela vážně do Franzi Pálffyho zamilovaná. Ne tak, že by to měnilo naše společenské způsoby, které zůstaly věčné a suchopárné, ale v mé fantazii a v mých snech od té doby hrál hlavní roli.*“⁴⁰¹

Imaginaci podporovala i různá vyprávění, která děti slyšely. „*Jedna z žen ze statku vyprávěla krásné příběhy. Nejvíc jsem se těšival na strašidelné příběhy. Jeden se týkal polednice, což byla „polední žena“ nebo „polední duch“ a od ostatních přízraků, které přicházely jen o půlnoci, se lišila tím, že nosila černý kabát. Zjevovala se v polích*

³⁹⁸ Ve vlastnictví Státního zámku Červená Lhota, bez samostatného inventárního čísla.

³⁹⁹ Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 38.

⁴⁰⁰ TAMTÉŽ.

⁴⁰¹ TAMTÉŽ, s. 54.

v pravé poledne, a aniž se její nohy dotýkaly země, procházela se skrz pole. Když přišla, přišlo zlo. Vždy jsem čekal, že ji uvidím, obzvláště ve vlhkých letních dnech, kdy se horké vlny mihotaly nad obilím.“⁴⁰²

I sama místa jítřila fantazii dětí a vytvářela jejich barvitý svět, ať už to byla Bílá paní na zámku v Jindřichově Hradci, nebo kříž, který se ve vlastním bledém svitu vznáší za bezměsíčné noci nad zámeckým rybníkem na Červené Lhotě. Samotné zařízení interiéru plného obrazů, fresek, figurativního zdobení nábytku a obrázků malovaných na porcelánovém nádobí, to všechno vytvářelo svět, který aktivoval dětskou fantazii. A fantazie potom vytvářela pohled na svět podobně, jako jej vytvářela výchova, rodinné ideály předávané v příběhu. Fantazie poháněla různé činnosti od vymyšlení si vlastních her přes vlastní svět (místní názvy na Červené Lhotě, rodinné přezdívky, vlastní názvy pro pokoje), až k realizaci vlastních snů.

8. Výchova. Nástroje a cíle výchovy ve šlechtické rodině

Děti Johanna Schönburg-Hartensteina nebyly vychovávány jen rodiči, ale jak vyplývá z předchozích kapitol daleko větší dobu a větší výchovný vliv měli na své svěřence jejich chůvy a vychovatelé. Bez vlivu rozhodně nezůstaly ani výchovné metody internátních škol. Výchovný vliv měli také starší sourozenci na mladší. Přesto byli rodiče největší autoritou, která ovlivňovala jak cíle, tak metody výchovy. Co bylo jejich cílem? A jak by vlastně nejspíš své cíle definovali?

„Abych tak řekl, ta odpovědnost byla a je pro nás tím nejdůležitějším. Celá výchova mých rodičů vlastně systematicky vedla k odpovědnosti za naše lidi. Jak by řekl Konrad Lorenz, tento princip výchovy mě „hat geprägt“, tedy mě razil nejvíce.“⁴⁰³ Jestliže byla u Schwarzenbergů hlavním principem výchovy odpovědnost a metody směřovali ke vštípení potomkům principu odpovědnosti, existoval nějaký takový princip, který by si rodina předávala z generace na generaci právě výchovou i u Schönburg-Hartensteinů? Při hledání klíčového pojmu, který by procházel rodinným příběhem a byl natolik silný, aby jej bylo možné předávat jako rodinné zlato další generaci, je třeba podívat se na jednotlivé faktory, které ovlivňovaly rodinu Schönburg-Hartensteinů. Tato francko-durynská rodina, o které jsou první zmínky už ve 12. století,

⁴⁰² Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 13.

⁴⁰³ Karel Jan Nepomuk SCHWARZENBERG, *Knížecí život*, s. 17.

prošla v dějinách řadou zvrátů a především štěpení. Rodina je známá ve třech liniích: Schönburg-Waldenburg, Schönburg-Glauchau a konečně i Schönburg-Hartenstein. Poslední jmenovaná linie vzniká v 18. století a jedná se o potomky Otto Ludwiga, svobodného pána von Schönburg-Waldenburg, titul knížete této nové větvi získal jeho pravnuk Otto Karl v roce 1770, jehož nejmladší syn Eduard Heinrich Schönburg-Hartenstein získal v roce 1835 zámek Červená Lhota, který potom také vlastnili jeho potomci, v této řadě byl posledním majitelem zámku nejstarší Johannův syn Carl. Ten už ale nebyl knížetem, ale „jen“ princem, protože jeho otec byl sice hlavou rodiny, ale titul knížete přešel na jeho staršího bratra generála Eduarda Aloyse Schönburg-Hartensteina. Johann Schönburg-Hartenstein tedy byl zakladatelem sekundogenitury.

Na rozdíl od Schwarzenbergů nebyla rodina tak úzce spjatá se svými statky. Johann Schönburg-Hartenstein byl více diplomat a daleko méně majitel velkostatku. I proto v rodině nedošlo k předání panovnického postu a to, že nejstarší Carl se do hospodaření na Červené Lhotě pustil, byla z velké části také jeho iniciativa, než že by šlo o cíl a celé směřování výchovy. To, že Carl zámek a panství zdědí, bylo jasné všem jeho sourozencům. Svěrázně to už jako dítě komentoval nejmladší Peter, když jej škádlily ženy na červenolhotském statku: *„Tak Petříku?“, zeptala se mě jedna. „Co zdědíš po otci ty?“ Já jsem se rozmyslel a šel jsem po dědické linii. „Můj bratr Carl dostane Červenou Lhotu, můj bratr Louis dostane Lijn (jedna část majetku mého otce v té době) a já? Já dostanu za uši!“*⁴⁰⁴ Ale že by se Carlovi kvůli tomu dostalo nějaké speciální výchovy zaměřené na odpovědný přístup ke svěřenému statku i lidem z pramenů nevyplývá. Spíše se zdá, že Carl nedostal jinou výchovu a jiné předpoklady, než jeho bratři.

Jinou překážkou v plynulé kontinuitě rodinného příběhu je náboženství. Zatímco část rodiny, která zůstala v Sasku, kde také měla kořeny, zůstala tradičně protestantská, druhá část rodiny, která přišla k habsburskému rodu, konvertovala ke katolictví. Proč se tak stalo, je těžké odhadovat. Na první pohled by se mohlo zdát, že tím Eduard Heinrich v rakouské monarchii konjunkturálně zvyšoval své šance, protože dům panovníka byl tradičně katolický a jako katolický šlechtic by také mohl mít vyšší šance na sňatkovém trhu. Když si ale uvědomíme, že se Eduard Heinrich stal katolíkem až v roce 1822,⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 7.

⁴⁰⁵ Aus den Tagebüchern der Urgrossmutter, německý přepis francouzsky psaných deníků Louisy Schönburg-Hartenstein neznámého autora, ve vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy,

tedy pět let po sňatku se svou první ženou Marií Pavlínou ze Schwarzenbergu a že byl mladý kníže zván do nejvyšších kruhů díky svému jménu i navzdory svému vyznání, přikláněl bych se spíše k tomu, že se knížeti katolictví zalíbilo a našel v něm kvality nutné pro konverzi. Tato událost, od které v době konce 19. století uplynulo bezmála osmdesát let, silně ovlivnila výchovu.

Zatímco v jiných rodinách bylo možné při uvažování o vlastním náboženství a dědičné příslušnosti k půdě jako argument používat dlouhý příběh, nutnost udržovat tradici, ani jeden z argumentů nemohl Johann použít. Oproti tradičním držení půdy, ke kterému by se vztahovaly dějiny rodiny i zájmy předků a potomků to bylo v rodině komplikovanější (sám Johann Schönburg prý uvažoval o prodeji Červené Lhoty, na které zásadně nelpěl). A to byla Červená Lhota mimo vídeňských nemovitostí v podstatě poslední částí širokého panství vedle Lžina a několika nemovitostí v Praze), náboženství setrvalo jako důležitá otázka identity rodiny. I proto, že Johann působil jako poslední velvyslanec jeho apoštolského veličenství u Svatého stolce, byla tomuto tématu v rodině věnovaná značná pozornost.

To neznamená, že příběh jako základní nástroj identity šlechtické rodiny u Schönburg-Hartensteinů nefungoval. Jen byl prostě jiný, měl jiný smysl a konstruoval jinou identitu než u šlechtických rodin, jejichž hlavním cílem bylo předávání a správa velkostatku.

Náboženství

*„Mojí rodiče byli velmi religiózní. V neděli se vždy chodilo do kostela, k nám do zámecké kaple nebo do Deštné.“*⁴⁰⁶, napsala Sophie mladší. O tom, jak a jestli se s dětmi doma o náboženství mluvilo, se toho bohužel opět příliš mnoho neví, protože o tom pochopitelně žádné písemné záznamy nejsou. Jisté je ale to, že považujeme-li za velmi silnou složku výchovy výchovu vlastním příkladem, pak musíme přiznat, že na máloco ve svém osobním životě kladli oba rodiče takový důraz jako na náboženství. Oba manželé byli velmi věřící, často se modlili a účast na pravidelných mších pro ně nebyla jen předepsanou povinností. V době před odchodem na internátní školu býval v domě velvyslance přítomen kněz, který děti učil náboženství. Vliv na víru dětí mohly mít i návštěvy a audience u papeže, kterých se jim dostalo. S ohledem na náboženství

neuspořádáno, s. 5.

byly vybírány i internátní školy a ty se na rozvoj víry a křesťanských ctností svých svěřenců soustředily v první řadě. Náboženské motivy měla i obrazová výzdoba zámku, čas roku se točil kolem velkých křesťanských svátků. Katolictví děti obklopovalo všude a bylo samozřejmou součástí každodenního života.

V zámecké knihovně se také nachází velké množství dětských knih a časopisů s náboženskou tematikou. Ať už to byli Kvítky z katolické školky Franze Hattlera,⁴⁰⁷ které pro děti převypravovaly legendy o svatých, ty dostala Sophie mladší, nebo Příběhy malé bílé květiny Wilhelma Steina,⁴⁰⁸ což byl pro mládež sepsaný životopis svaté Terezie od dítěte Ježíše. Po matce Sophii děti zdědily svázaná čísla katolického časopisu Edelsteine: Illustrierte katholische Jugendschrift, Erster Jahrgang.⁴⁰⁹

Časopis, jehož název by šel přeložit jako „Drahokamy“, nabízel široké spektrum článků. Mimo jiné bylo možné v ročníku 1887 najít článek o městě Milánu, článek o tom, jaký strom a proč je německým národním stromem, četbu na pokračování, povídku o Karlu Velikém a Rolandovi, stejně jako vyprávění z mládí papeže Lva XIII. a popis dětské audience u téhož papeže.

Rodina dětem také předplácela jiný katolický časopis pro děti Der Schutzengel,⁴¹⁰ tedy „Strážný Anděl“, jehož obsahová skladba se až tak nelišila od „Drahokamů“. Od návodů jak se postarat o domácnost, když je maminka nemocná, přes katecheze na evangelní texty, životopisy svatých i církevních představitelů, až k rébusům, návodům na stínohru a vtipným obrázkům s neméně vtipnými rýmovanými popisky, tvořil obsah velmi pestrou směs. „*Das Schwein kann nicht als Vorbild frommen, als braten ist jedoch willkommen* (Prase nemůže sloužit jako příklad, leč jako pečeně je vítáno)“,⁴¹¹ píše se tu například pod karikovaným obrázkem prasete. Der Schutzengel tiskl i různá výchovná poučení, které nejčastěji přednášel právě titulní anděl strážný: „*Mysli přece na to, milé dítě, že Bůh, Pán a já, tvůj svatý strážný anděl tě*

⁴⁰⁶ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 3. dubna 2010.

⁴⁰⁷ Franz HATTLER, *Blumen aus dem katholischen Kindergarten*, Freiburg 1911.

⁴⁰⁸ Wilhelm STEIN, *Geschichte einer Kleinen weissen Blume, die heilige Theresia am Tage der ersten hl. Komunion. Schwester Theresia vom Kinde Jesu im Wort und Bild, für die Jugendbearbeitet, ?*.

⁴⁰⁹ Edelsteine: Illustrierte katholische Jugendschrift, Erster Jahrgang 1887, v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv. č. 999.

⁴¹⁰ Der Schutzengel: Ein Freund, Lehrer und Führer der Kinder, ročník 1889, v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv. č. 902.

⁴¹¹ TAMTÉŽ, s. 85.

vidíme i při koupání! Bud' cudné! Znáš dítě, které říká a dělá, co se Bohu, mě strážnému andělu, rodičům a všem dobrým lidem nelíbí, pak s takovým se nesmíš jít koupat! Jdi jen tehdy, když ti to tvoji milí rodiče dovolí a jen s hodnými dětmi! Tvůj svatý Strážný anděl.“⁴¹² I přes nápadnou výchovnost textů byly časopisy, jak se zdá mezi dětmi oblíbené. Soudím tak z jejich opotřebování, ale také kvůli zmínce, kdy v dopisu z Preßbaumu posílá Sophie mladší vyúčtování za předplatné a poděkování.⁴¹³

Nedělní mše byla opět ritualizovaným mezníkem času, který sloužil k uchování tradic, ale také k hlubokému náboženskému prožitku. „*Dalším rituálem byla nedělní mše. Kočár přivezl faráře z Deštné (z naší farnosti), takže mohl sloužit mši v naší kapli v parku na břehu rybníka.(...) Když farář přijel, oblékl si ornát, vstoupil do kaple, poklonil se před oltářem, otočil se a uklonil se před mým otcem, který se v odpověď také hluboce uklonil, a teprve potom mohla mše začít.*“⁴¹⁴ Johann byl totiž tradičně patronem farního kostela v Deštné a bylo mu třeba vzdát náležitou úctu. Tento rituál je zajímavý právě vzájemným vzdáváním úcty mezi správcem věcí církevních a pánem na panství. I na tomto rituálu je vidět jistá konzervace času, která na Červené Lhotě panovala. Účast na nedělní mši byla záležitostí všech obyvatel, jak dále poznamenává Peter: „*Každý na Červené Lhotě šel na mši. Má rodina a všichni, kdo pracovali na zámku a na statku. Když jsem trochu zestárl, musíval jsem ministrovat, což jsem nesnášel. Vůně kadidla mi občas způsobila mdlobu a musel jsem být odnesen domů. Po mši, má rodina spolu s farářem posnídala v jídelně. Určitě muselo být pro faráře náročné vychutnat si jídlo, protože nevyhnutelně někdo z nás dětí, ať starší nebo mladší dostal záchvaty smíchu. Nejvíc náchylná k nim byla Dile. Rodiče se vždy podívali na smíška nesouhlasně, což považovali za dostatečnou výtku a pokračovali v lehkém rozhovoru s knězem.*“⁴¹⁵

Když se vrátíme k tomu, jak důležité bylo pro rodinu Johanna Schönburga společné stolování, můžeme vidět, jak byla postava kněze vážená. Pozvání ke společné snídani tak bylo opět rituálním vyjádřením vztahu šlechtice k náboženství a církvi. Den začínal „pokrm duchovní“, jak se v některých mešních textech nazývá eucharistie, který

⁴¹² TAMTÉŽ, s. 118.

⁴¹³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 1363.

⁴¹⁴ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 19.

⁴¹⁵ TAMTÉŽ.

zprostředkoval kněz. Po mši ale následoval pokrm tělesný, který jak jinak zprostředkoval hospodář panství z plodů práce své a svých poddaných. Zároveň je v tomto rituálu přítomná i touha a povinnost zajistit svému knězi odpovídající komfort a také společné a uctivé sdílení svátečního dopoledne.

Katolické rituály neurčovaly jen rytmus roku, ale byly pochopitelně i iniciačními mezníky v životě jednotlivce. Ať už šlo o křest, první svaté přijímání, zpověď, biřmování, svatbu nebo pohřeb. Všechny tyto rituály byly spojené s náboženstvím a vírou a byly od ní myšlenkově neoddělitelné. To pochopitelně souviselo s tím, že bylo náboženství a vše, co se ho týkalo v rodině úplně samozřejmou součástí života. Zároveň ale ještě nebylo třeba se nějak důsledně vymezovat proti sekulární společnosti, protože náboženství, víra a její praktikování bylo stejně samozřejmou životní součástí i u zámeckého personálu, spolužáků na internátní škole i vyšší společnosti ve Vídni.

Sexualita

Jestliže by se dalo něco označit jako velmi silné tabu ve výchově šlechtice na konci dlouhého 19. století, tak by to byla pravděpodobně sexualita. Skutečně konzervativní společnost podporovaná přísnou katolickou morálkou ve věci šestého přikázání tak neprovozovala prakticky žádnou sexuální výchovu. „*Nedovedu si představit, že by o tomto tématu mluvil můj dědeček se svými dětmi. Jak člověk přišel k takovému poznání? Tak, děti žily na venkově, viděly zvířata... Prostě se k tomu přišlo.*“⁴¹⁶, uvažoval o tabuizaci tématu a získávání informací vnuk Johanna Schönburga Nikolaus.

Uvažování o sexualitě tak bylo pro děti určitě složitější, než je dnes. Úzkostlivá výchova v daném směru stavěla řadu překážek. „*V Petrohradě, jak si živě pamatuji, se odehrál také jeden incident. Když bylo mě a Hansi Ledeburovi asi osm let, šli jsme do koupelny, abychom tam porovnali velikost a tvar našich penisů. Někdo nás objevil a sesypalo se na nás celé peklo. Hansova matka, teta Marie, byla pohoršena. Zareagovala, jako kdybychom s Hansem spáchali nejhorší zločin. Má matka byla také rozčilená, mladí mužští hosté se hihňali a my s Hansem jsme byli potrestáni. Museli jsme stát ve svých pokojích a měli jsme zakázáno si hrát, ať už spolu nebo každý zvlášť, po celé dny. Teta Marie byla dcerou mého strýce Alfreda Montenuova, „Zlatého*

⁴¹⁶ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

bažanta“, z období ve Wallersteinu a byla stejně nabubřelá a sebestředná jako její otec. Jednou nás vyslychala s cílem zjistit, čím nápad náš „zločin“ byl. Samozřejmě byla přesvědčená, že ten nápad byl můj. Musel jsem určitě jejího syna k tomu navést. Její chlapec, jak dobře věděla, nemohl být tak hříšný. Naštěstí pak přijela na prázdniny do Petrohradu Lux. Pamatuji se, že jsem jí jako hromádka neštěstí seděl na klíně den po té strašné události. Tehdy jí mohlo být okolo šestnácti. Její ohlas na to všechno mě velmi překvapil. „Tolik povyku pro nic,“ řekla. „Nemyslím si, že byste s Hansem udělali něco špatného. Prostě jste byli oba zvědaví a to je vše.“⁴¹⁷ Rodiče si, jak se zdá s podobnými incidenty nevěděli příliš rady, ostatně ani jim se o generaci dozadu nedostalo v této oblasti žádné výchovy, a proto byli takovými prohřešky viditelně zaskočení. Ne tak Lux, které se incident bezprostředně netýkal a která jediná měla pro svého mladšího sourozence v takovou chvíli pochopení. Jistě ne proto, že by byla o tolik liberálnější než rodiče, ale prostě na ní neležela zodpovědnost výchovy i obrazu rodiny před velkou masopustovou společností na Petrohradě. A pak to samozřejmě byla dívka s velkou mírou empatie a pochopení pro své mladší sourozence. „Když jsem jednou vzala mého o tři roky mladšího bratra Carla na záchod a v činnosti starší sestry jsem mu ukázala, jak si tam má počínat, potkali jsme při opouštění této místnosti svoji matku. Mluvila ke mně tak vážně, že jsem byla přesvědčena, že jsem spáchala těžký hřích, i když jsem nerozuměla, v čem by to mělo tkvít. Trvale mě pronásledoval strach, že bych bez svého přičinění mohla upadnout do smrtelného hříchu.“⁴¹⁸

Je dost pochopitelné, že v takovém prostředí byla sexualita ideálním terčem případné revolty v pubertě. Když v průběhu Peterových studií na Kalksburské škole přijela do Vídně Josephine Bakerová a tančila na scéně nahá, vyvolalo to v hlavním městě Rakouska skandál, který prošel i hradbami Kalksburského internátu a vzbudil tam značné pohoršení. „Nedovedu si představit, co mě popadlo. Nevěděl jsem o ní skoro nic, ale začal jsem ji hájit. „Je to umělkyně,“ zastával jsem názor, „a tedy není nic špatného na tom, když se rozhodla, že bude vystupovat bez oblečení.“ Brzy na to se prefekt doslechl o mých liberálních názorech a byl jsem povolán před prefekta generála. Byl jsem několikrát pokárán a několikrát potrestán.“⁴¹⁹ V přísném pohledu

⁴¹⁷ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 26.

⁴¹⁸ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 35.

⁴¹⁹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 43.

na sexualitu jako tabu byly jezuitský internát i domácnost velvyslance za jedno.

Neinformovanost přinášela dětem často i úlek, jak popisuje Caroline: „*Když se u mě ukázaly první znaky dospělosti, krátce po mých 12. narozeninách, což mě nekonečně vyděsilo, protože jsem na to vůbec nebyla připravená, vysvětlování mé matky k této události nám bylo oběma trapné a z toho důvodu nedostatečné a neurčité. Byla jsem oddělena od Erni a dostala svůj vlastní pokoj.*“⁴²⁰ Situace, kdy poučení bylo trapné pro obě strany, byla pro sexuální výchovu charakteristická. Stejně jako oddělení dvou sester trávících do té doby většinu času spolu. Toto oddělení bylo nejen z praktických důvodů, ale jeho hlavní motivací pravděpodobně byla obava, aby se mladší Ernestine na některé věci nezačala ptát příliš brzy.

Tak se ale také stávalo, že děti získávaly poučení ze zdrojů, jaké by určitě nebyly jejich rodičům dvakrát milé. Opět Peter tak první poučení o sexu získal od člena zámeckého personálu Bohumila Friaufa. „*Byl jsem nedůvěřivý. Myslel jsem, že lže, protože jsem si myslel, že se moji rodiče nemohou takhle chovat.*“⁴²¹

Reakce Petera, který prý byl takovou informací šokován stejně jako když zjistil, že krásný vánoční stromeček nenosí Ježíšek⁴²², je naprosto pochopitelná a přirozená. Taková sprostá činnost se možná v jeho očích odehrávala mezi personálem, ale nikdy se nemohla týkat jeho, tak jemných a noblesních rodičů. Sex se tak stal v očích chlapce mladšího deseti let činností, která se týká „těch druhých“. I v tomto případě je vidět jisté rozlišení ve vztahu „my“ a „oni“ v pohledu na činnost, vzorce chování a zejména na morálku. To, že k takovému vyhranění se posloužila často záležitost veskrze tabuizovaná, je pak víc než logické.

Výchovné nástroje. Speciální metody a systém trestů

Na základě toho, čeho chtěli rodiče ve výchově dosáhnout a co bylo jejich dílčími cíli, byly uplatňovány různé výchovné metody. Bylo-li hlavním ideálem rodiny udržet rodinnou pospolitost i dobré vztahy mezi sourozenci, je logické, že takový cíl byl podporován několika nástroji. Od společného stolování a večerního programu rodiny, přes zdůrazňování, že se o příbuzných nemluví zle, až ke společnému plánování

⁴²⁰ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 46.

⁴²¹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 14.

⁴²² TAMTÉŽ, s. 20.

prázdnin jednotlivých dětí.

Podobně, chtěl-li Johann Schönburg-Hartenstein vychovat ze svých synů dobré hospodáře, musel uplatnit nějaký nástroj, který by je dovedl k poznání, co co stojí, kolik peněz je třeba vydat a jak se má správně účtovat.

Všichni Johannovi synové tak museli otci posílat z internátů pečlivá vyúčtování svých nákladů, vedená podle norem tehdejšího účetnictví. Vyúčtování muselo být označeno daty počátku účtování a jeho konce a po součtu, který počítal i s odbornými pojmy jako „saldo“. Každý musel prohlásit, že sumy byly správně zaznamenány a svoje vyúčtování potom opatřit vlastním podpisem.⁴²³ Ve vyúčtování se tak objevují položky za inkoust, ale také za mýdlo nebo holicí potřeby, zkrátka vše, co si mladí pánové kupovali, se na tomto listu papíru muselo objevit. Že se nejednalo jen o otcovskou zvlášť a následek finančních obtíží rodiny dokládá to, že si otec dělal do předkládaného vyúčtování poznámky, nejasné výdaje si podtrhával červenou tužkou, stejně jako si vykřičníkem označoval výdaje, které považoval za nešetrné. Na druhou stranu ale dokázal být uznalý a tak se u nejednoho součtu od tehdy šestnáctiletého Petera objevuje poznámka: „*dočista správně!*“⁴²⁴ I kvůli poválečnému nedostatku si synové často stěžují na drahotu a to, že si něco nemohou pořídit.⁴²⁵

Podobný mechanismus uplatňoval na své syny i Johannův syn Louis Alexander, který sice nevyžadoval přesné vyúčtování, ale proto, aby jeho potomci poznali váhu peněz i jak je těžké je vydělat, zaměstnával syny jako běžné brigádníky ve své firmě.⁴²⁶

Vlastně každá šlechtická rodina měla podobný nástroj výchovy k hospodaření. V ruské knížecí rodině Vasiličkových tak musela dědička rodinného jmění ze svého kapesného hradit náklady jedné školy pro sirotky, aby poznala reálnou cenu peněz.⁴²⁷

O tom, že by výchova směřovala k uvědomění si sebe sama jako šlechtice, také není příliš dokladů. „*Skoro všechna děvčata v Preßbaumu byla šlechtického původu.*

⁴²³ pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 864.

⁴²⁴ TAMTÉŽ.

⁴²⁵ TAMTÉŽ, kart. 9, fol. 87.

⁴²⁶ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

⁴²⁷ Tatiana METTERNICHOVÁ, *Svědectví*, s. 47.

*Neznali jsme nic jiného a neshledávali jsme to ničím zvláštním.*⁴²⁸, zdálo se Sophii mladší naprosto přirozené, že být šlechtičnou není nic vzácného. Ovšem stejně tak dodává, že jim bylo často dáváno za vzor, že by se měly chovat lépe než ostatní, právě protože jsou šlechtičny. V průběhu let a s upadajícím významem mohl být šlechtický původ i na škodu. Obtíže s tím měl Peter. Když dostal ve Freistadtu za úkol skládat pytle s cementem a pod dojmem toho, jak obratně jeho spolužák s pytlí nakládá, obdivně řekl, že je snad rozený zedník. Jako studená sprcha přišla ovšem jeho odpověď: *„Princ nejsem“, byl jsem zahanbený. Nic jsem neřekl. Nejradši bych „prince“ zahodil do blízkého jezera.*⁴²⁹

Jestliže četba sloužila jako jeden z nejsilnějších výchovných nástrojů, sledovali rodiče pochopitelně, co děti čtou. Nástrojem, kterým kontrolovali rodiče, co děti čtou, byla cenzura. Například ve francouzsky psané Samaritance Edmonda Rostanda se objevil nápis: *„Číst v 17 letech.*⁴³⁰ Podobný vpisek tužkou rodiče dělali i do svázaného anglického dívčího a ženského časopisu *The Girl's Own Annual*.⁴³¹ Cenzurou například neprošla povídka na pokračování *The „Lad's Love“ by the Door* (Sukničkářova láska u dveří),⁴³² kde byl pravděpodobně problém nejen v samotném názvu, ale v celém sujetu této série. Stejně tak dopadly Memoáry vévody Saint-Simon,⁴³³ nejspíš proto, že popisovaly nemravný život ve století Ludvíka XIV. Cenzura se ale také týkala Tolstého *Anny Kareniny* a dalších titulů, které dospívající děti pochopitelně četly nicméně potají, jak ostatně ukazuje výsledek prohlídky pokoje nejstarší Lilly ve Svatém Mořici, kde byla k hrůze rodičů zakázaná literatura nalezena.⁴³⁴ Kde se ale nabrala ona magická hranice 17 let a z čeho ji rodiče vyvozovali, se dá také jen těžko hádat. Možná, že to byla ona hranice, za kterou byly

⁴²⁸ E-mail od Sophie Carillo (rozené Schönburg-Hartenstein) Vítu Poláčkovi, 5. března 2010.

⁴²⁹ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 47.

⁴³⁰ Edmond ROSTAND, *La Samaritaine*.

⁴³¹ *The Girls own Annual*, volume 33, 1911/1912, svázaný časopis je v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv.č. 923.

⁴³² TAMTÉŽ, s. 7.

⁴³³ Louis DU ROUVROY, *Mémoires de duc de Saint-Simon sur la siècle de Louis XIV*, nedatováno, kniha je v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv. č. 1032.

⁴³⁴ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 79.

děti v rodině považované za dospělé.

Trendem ve výchově, který byl na přelomu 19. a 20. století stále zřetelnější, byla snaha vychovávat děti ke zdravé životosprávě. Ať už to bylo nařízení, že děti nesmějí jíst sladkosti, a když tak jen ve výjimečných případech,⁴³⁵ podpora sportu a pobytu na zdravém vzduchu obecně, pravidlo o pořádném kousání jídla, objednávání jídla, které je pro děti zdravé v hotelích,⁴³⁶ spaní u otevřeného okna i v zimě a další předpisy, které se pečlivě dodržovaly.

„Ráno před snídaní byl na terasu postaven škopek s ledovou vodou, do kterého jsme museli třikrát vstoupit, načež jsme museli udělat několik kroků po dlažbě nebo běhat ve sněhu. To bylo podle učení pátera Kneippa.“⁴³⁷ „Náš otec na to přísahal.“⁴³⁸ Nástroje, které směřovaly k upevnění dětského zdraví byly skutečně různorodé. Naopak doba nemoci byla dobou starostlivé péče zejména matky. Nejkritičtější chorobou byl nesporně tyfus, který v Římě prodělal Louis Alexander v osmi letech a na který málem zemřel. Jako nejúčinnější prostředek proti srážení horečky byly používány ledové lázně. Na zotavení byl zesláblý synek poslán s chůvou Dájou, sestrou Louise Alexandrou a učitelkou Hallerovou do Hotelu Excelsior na benátském Lidu.⁴³⁹ Péče o zdraví, nejen u dětí, byla společně s oblibou sportu charakteristickým znakem společnosti na přelomu 19. a 20. století. Nikdy předtím nebyl na něco takového kladen důraz a také nikdy předtím nevycházelo tolik literatury a příruček na toto téma. Rodina posledního rakouského velvyslance rozhodně v tomto směru nebyla výjimečná, protože důraz na zdraví dětí byl tehdy celospolečenským fenoménem.

A jaký v rodině Johanna Schönburga fungoval systém trestů? Zcela výjimečně došlo i na tresty tělesné, jak vyplývá z humorného označení matky jako „vypláčečky“ v dopise jedné dospělé dcery. Spíše to ale byl výchovný arzenál chův, který byl

⁴³⁵ TAMTÉŽ, s. 28

⁴³⁶ TAMTÉŽ, s. 43.

⁴³⁷ Sebastian Anton Kneipp byl německý katolický kněz a hydroterapeut. Prosazoval vodní terapii, ale také například chození bosky. Srov. : Sebastian KNEIPP, *Meine Wasserkur. So sollt ihr leben. Die weltberühmten Ratgeber in einem Band*, Stuttgart 2010.

⁴³⁸ Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 34.

⁴³⁹ Aloys Schönburg-Hartenstein, *Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 14.

uplatňován většinou jen na mladší děti. Jako trest totiž většinou stačil zlý pohled nebo pár slov.⁴⁴⁰ V seznamu trestů také figurovalo domácí vězení v zatemněném pokoji a v posteli, krácení času na hraní nebo v separaci provinilce od společného stolování.⁴⁴¹ Jestliže byla výchova vedená v duchu toho, že společné stolování a společně strávený čas je nejkrásnější, co může být, pak to nebyl trest nemalý. Omezení přístupu provinilci ke kolektivu je trest, který je na jedné straně symbolem narušení rovnováhy ve společenství, na druhé straně je pro zbytek společenství do jisté míry spojený s ostudou a je tak výstrahou. I tento trest ale zároveň posiloval soudržnost rodiny ve smyslu toho, že je-li trestem nepřítomnost na rodinných událostech, formuje se tak z opačné strany, než pozitivní motivací, touha být spolu. Omezeno ale mohlo být i drobné kapesné, které děti dostávaly.⁴⁴² Pokud je těžké vysledovat, jaký byl systém trestů, se systémem odměn je to ještě obtížnější. Je jisté, že byly děti motivovány různými drobnými dárky, sladkostmi, které se jinak moc dětem nedávaly, ale také že vyznamenáním mohla být účast na dospělém životě. Samozřejmě svůj smysl měla a asi nejčastěji používanou kladnou motivací byla pochvala verbální, stejně jako bylo nejčastěji používaným trestem vynadání, nebo onen zlý pohled.

Závěrem

I když byly děti ve šlechtické rodině na konci 19. století a počátku století 20. století toužebně očekávány a milovány, netočil se svět rodiny kolem nich jako hlavního středobodu. Naopak mezi rodiči a dětmi byla řada překážek, byla mezi nimi vzdálenost, kterou nebylo vždy lehké překonat. Zatímco v dnešních rodinách se často vše točí kolem nově narozeného dítěte, v diářových záznamech Johanna Schönburga najdeme záznamů o dětech málo. Tu a tam si poznamená, která dcera je nemocná, jestli přijela matka s dětmi, ale daleko důležitější a hojnější jsou služební schůzky, poznámky připravované k další práci, výpisky z knih a novin a tu a tam i nadšení z nových vynálezů.⁴⁴³

⁴⁴⁰ Peter SCHOENBURG, *Memoirs*, s. 19.

⁴⁴¹ Rozhovor s Nikolausem Schönburg-Hartensteinem, ve Vídni, 10. 2. 2010, rozhovor vedl Vít Poláček.

⁴⁴² Caroline Franckenstein, *Lebenserinnerungen*, nevydaný rukopis, v osobním vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno, s. 15.

⁴⁴³ SOA Třeboň, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 5, kart. 13, fol. 651.

Děti, často v šlechtických rodinách velmi početné, bývaly jakousi autonomní složkou domu se svými komornými, chůvami, učiteli a vychovateli a do kontaktu s rodiči přicházely zřídka. Rodina Johanna Schönburga byla v řadě ohledů velice konzervativní a dá se říci, že se ve stylu výchovy i v jednotlivých oblastech životního stylu příliš nelišila od stylu, jakým žila a své děti vychovávala předchozí generace ještě v 19. století.

Na druhé straně dostaly děti volnost a svobodu v oblastech, kde by se to spíše nečekalo. Ostatně například to, že si rodiče a děti navzájem tykali, nebylo v českých rodinách v té době zvykem.

Nahlédnout pod povrch šlechtické rodiny pohledem dítěte může být v řadě ohledů velice inspirativní a nové. Oproti klasické biografii, která sleduje cíle, mechanismy jejich získání u různých šlechtických generací, jejich funkce, politické projevy, účetnictví, stavební aktivity a jiné podobné věci tu totiž můžeme objevovat rodinu v jejím samotném jádru. To, co se předává dětem je totiž vědomě i nevědomě jakousi dření rodinného ideálu i rodinné reality. Dítě si nebude všimnout parlamentních debat, stanných práv nebo anexy Bosny. Ale to všechno bude ovlivňovat jeho životní prostor i atmosféru v domě. Když je situace natolik vypjatá, že otec obědvá ve své kanceláři na svém psacím stole, dítě vycítí, že je ve vzduchu dusno. Zároveň toto dusno odhalí osobnost rodičů, odhalí reálné žebříčky hodnot.

Dítě je někdo trochu jiný, kdo nám umožňuje proniknout do šlechtického domu. Situace, hodnoty i barvy a vůně jsou pro něj stejně nové jako pro čtenáře, který o světě rozprostřeném autorem dopředu nic neví. Dítě může fungovat jako identifikační postava, která nás každodenností šlechtice provede svými zvědavými očima. Je objektem i „tím druhým“.

Takové nahlédnutí do každodennosti může být zábavné, může být inspirativní, může odhalovat i zcela nové souvislosti. Hlavní obtíží takového pohledu, ale pochopitelně je, kde jej získat. Kde získat prameny o dětství, nejlépe od dětí samotných? A jak takový pramen podrobit kritice? Na jedné straně mám sepsané paměti, které jsou ale částečně zkreslené časovým odstupem. A i ty jsou dost rozdílné.

V průběhu práce jsem, jak si jistě pozorný čtenář všiml, ponejvíce čerpal z pamětí nejstarší dcery Caroline a nejmladšího syna Petera. Nejen pro jejich otevřenost, která je možná upřímností, ale také proto, že se oba autoři dívali na svět jinak a zaznamenávali nejen velké věci, ale právě i drobnosti, ze kterých se

každodennost rodiny skládá. Jejich bratr Louis Alexander na rozdíl od nich pojal své paměti jako vzpomínky promíšené s velkorysým výkladem dějin, tak aby jim čitatele, pro které byly primárně určeny, dobře porozuměli a udělali si komplexní obraz o době. Historik nepotřebuje mít znovu (i když to může být někdy zajímavé) vysvětlené dějiny První světové války, okolnosti rozpadu monarchie nebo připojení Rakouska k Třetí říši, protože jej zajímá syntéza rodinného života, který sice tyto velké dějiny ovlivnily, ale jen zvnějšku a nikoli tím, že by přímo jinak definovaly výchovné metody a cíle v rodině.

Tím se ale dostávám ještě k jedné věci. Čte-li historik takovéto prameny osobní povahy, neubrání se někdy dojmu naprosté nepatřičnosti. Nebyl to on, pro kterého byly tyto paměti psány. Jistě ani deníky ani účty ani mezinárodní smlouvy se nepíší pro historiky, a přesto u nich pocit nepatřičnosti nemáme. Možná proto, že jsou z hlediska dalšího využití mrtvé. Oproti nim život pamětí nekončí jejich sepsáním a uložením do skříně. Naopak, paměti byly sepsány, aby potomkům osvětlovaly život jejich předků. A historik není tím potomkem, pro kterého byly paměti sepsány. Když čte intimní vzpomínky, měl by zůstat před jejich autory pokorný. Jinak by mohl dopadnout jako průvodkyně, která Tatianě Metternichové na tehdy už státním zámku Kynžvart hrdě hlásila: „*Vím o vás všechno! Četla jsem totiž všechny vaše dopisy!*“⁴⁴⁴ ve chvíli, kdy je jednodušší abych se dostal k dopisům něčího dědečka, zatímco onen dotýčný se k nim bude dostávat obtížněji, je situace vždy zralá pro podobné faux-pas.

Snad ani mně nechyběla pokora při hledání nejvěrnějšího obrazu dětství v rodině Schönburg-Hartensteinů. Snad je obraz tak barvitý i tak přesný, jak jsem si předsevzal a snad chyby, jimž se vyhnout není v lidských silách, nejsou takové, že by výrazně zkreslovaly skutečnost. Ostatně co je právě tou skutečností? A je možné ji skutečně najít, nebo se k ní alespoň limitně přiblížit? Tak jako jsou paměti, dopisy nebo kresby každého z dětí Johanna Schönburg-Hartensteina jiné a originální, bude i obraz jejich dětství v jejich vzpomínkách a myslích jiný. Oč jiný musí být očima někoho, kdo se na ně dívá s odstupem století! Onen odstup ale snad může být v něčem výhodný. Možná v tom, že může badatel onu malou část života a životní styl vidět v porovnání s jinými, že jej může vidět ve větší šíři a kontextu, což pochopitelně pohled na vlastní rodinu neumožňuje. A může tak na každodennost šlechtické rodiny nahlížet očima dětí, protože

⁴⁴⁴ Tatiana METTERNICHOVÁ, *Svědectví*, s. 421.

sám onu každodennost nezažil.

Děti v rodině Schönburg-Hartensteinově neprožily bezproblémové dětství, neprožily ani dětství, které by tonulo ve tmách strašlivých událostí, ale prožily dětství, které bylo originální a svým způsobem poslední svého druhu. Snad je má práce alespoň částečným průvodcem prostorem, časem a dalšími aspekty takového dětství. Snad jsem jejich příběh popsal, jak nejlépe to šlo. „*Myslím, že jsem odkryla pravou tvář minulosti – nebo to udělal Pansette znovu?*“⁴⁴⁵ píše na konci své knihy *Návrat* Martina Guerra Nathalie Zenon Davisová a zpochybňuje tak celou svou předchozí práci. Já jen tiše doufám, že jsem se alespoň v něčem každodennosti rodiny posledního velvyslance ve Vatikánu přiblížil...

⁴⁴⁵ Natalie ZENON DAVIS, *The Return of Martin Guerre*, Harvard 1983, s. 125.

Prameny a literatura

Nevydané prameny

Státní oblastní archiv v Třeboni

Fond Rodinný archiv Schwarzenberg-Orlík
rodokmen Karla Filipa ze Schwarzenbergu, sign. A-I-3, kart. 1

Státní oblastní archiv v Třeboni, pracoviště Jindřichův Hradec.

Fond Rodinný archiv Schönburg-Hartensteinů

Přijatá korespondence Johanna Schönburg-Hartensteina, sign. VA 2, kart. 8

Přijatá korespondence Johanna Schönburg-Hartensteina, sign. VA 2, kart. 9

Přijatá korespondence dětí Johanna Schönburg-Hartensteina, sign. VA 2, kart. 27

Přijatá korespondence Sophie Schönburg-Hartensteinové, sign. VB 2, kart. 23

Deníkové záznamy Johanna Schönburg-Hartensteina, sign. VA 5, kart. 13

Fond Velkostatek Červená Lhota

Stavební úpravy zámku Červená Lhota, sign. ČL VI A2, kart. 23

Majetek Státního zámku Červená Lhota

Sešit dětských kreseb, inv. č. CL 4219

Samostatně neinventarizované fotografie

Knihy, inv. č. 880-1096

Osobní vlastnictví rodiny Schönburg-Hartensteinovy

Paměti členů rodiny Schönburg-Hartensteinovy

Sophie Carillo, Erinnerungen, 1. Teil. Minnelied fuer Červená Lhota, nevydaný rukopis, neuspořádáno.

Caroline Franckenstein, Lebenserinnerungen, nevydaný rukopis neuspořádáno.

Aloys Schönburg-Hartenstein, Erinnerungen. Gewidmet meiner ganzen großen Familie, nevydaný rukopis, neuspořádáno

Sophie Schönburg-Hartenstein, Erinnerungen, nevydaný rukopis, neuspořádáno

Další materiály

Fotoalbum Louise Alexandra Schönburg-Hartensteina, neuspořádáno
Německy psaný výtah z francouzského deníku Marie Louisy Schönburg-Hartensteinové, nevydaný rukopis, autor neznámý, neuspořádáno.

Provinzarchiv Sacré-Coeur, Bregenz

Die Sacré-Coeur Chronik 1933-1937.

Pensionatbuch Preßbaum, Nr. 300

Archiv des Kollegiums Kalksburg

Zeugnis Nr. 28 -38, 1927-1931.

Vydané prameny

Paměti

LAMPEDUSA, Giuseppe di, *Ligeia a jiné prózy*, Praha 1989.

METTERNICHOVÁ, Tatiana, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992.

SCHOENBURG, Peter, *Memoirs*, New York 2001.

SIMSON, Louise Alexandra von, *Happy Exile*, Darmstadt 1981.

STERNBERGOVÁ, Cecilie, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 1996.

Dětská beletrie

BUSCH, Wilhelm, *Max und Moritz. Eine Bubengeschichte*, München 1917.

HATTLER, Franz, *Blumen aus dem katolischen Kindergarten*, Freiburg 1911.

MAY, Karel, *V Ebenové zemi. Román z cyklu V zemi Máhdího. Díl třetí*, Český Těšín 1993.

PEDERZANI-WEBER, Julius, *Junge Helden*, Stuttgart 1904.

ROSTAND, Edmond, *La Samaritaine. Mit Anmerkungen zum Schulgebrauch*, Bielefeld – Leipzig 1910.

SCHANZ, Frida, *Mit Ränzel und Stab. eine Pensions- und Reise-Geschichte. Mit zwölf großen Buntbildern*, Leipzig 1890.

STEIN, Wilhelm, *Geschichte einer Kleinen weissen Blume, die heilige Theresia am Tage der ersten hl. Komunion. Schwester Theresia vom Kinde Jesu im Wort und Bild, fuer die Jugendbearbeitet, ?*.

WILLIGEROLD, Lilly, *Der Held vom Schildhof. Historische Erzählung für unsere*

Jugend zur Jahrhundertfeier des Tiroler Befreiungskriegs unter Andreas Hofer im Jahre 1809, Stuttgart 1910.

ZÖHRER, Ferdinand - HUSCHAK, Franz, *Österreichisches Seebuch*, Wien – Teschen, 1910.

Dobové časopisy

Edelsteine: Illustrierte katholische Jugendschrift, Erster Jahrgang 1887.

Der Schutzengel: Ein Freund, Lehrer und Führer der Kinder, ročník 1889.

Ostatní

Codex Iurici Canonici Pii X Pontificus Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV, Vatican 1917.

FLAJŠHANS, Václav (ed.), *Václava Hájka z Libočan Kronika česká III*, Praha 1918-1933.

KNEIPP Sebastian, *Meine Wasserkur. So sollt ihr leben. Die weltberühmten Ratgeber in einem Band*, Stuttgart 2010.

Das Leben im Sacré-Coeur, Wien 1891-1962.

LODER, Martha (ed.), *Cor Unum (Mitteilungen der Österreichischen Sacré-Coeur-Vereinigung), Sonderteil 100 Jahre Preßbaum mit einem historischen Teil und Erinnerungen an Pensionatszeit verschiedener ehemaliger Schülerinnen*, Wien 1991.

SCHWARZENBERG, Karel Jan Nepomuk, *Knížecí život. Rozhovor s Karlem Hvížd'adou*, Praha 2002.

Literatura

ARIÉS, Philippe, *Geschichte der Kindheit*, München 1980³.

BAXTER, Jane Eva, *The Archaeology of Childhood Children, Gender, and Material Culture (Gender and Archaeology)*, Lanham 2005.

BEZECNÝ, Zdeněk, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005.

BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997.

BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007.

- CLASSEN, Albrecht (ed.), *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance*, Berlin 2005.
- CONZE, Eckhart, *Von Deutschem Adel. Die Grafen von Bernstorff im zwanzigsten Jahrhundert*, Stuttgart -München 2000.
- ČAČKA, Otto, *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika*, Brno 1998.
- DEREVNISKI, Joanna Soafer (ed.), *Children and Material Culture*, New York 2000.
- DŮLMEN, Richard van, *Historická antropologie*, Praha 2002.
- GALANDAUER, Jan – HONZÍK, Miroslav, *Osud trůnu habsburského*, Praha 1986.
- GENNEP, Arnold van, *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*, Praha 1997.
- GINZBURG, Carlo, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha 2002.
- HALBWACHS, Maurice, *La memoire collective*, Paris 1967.
- HALÍŘOVÁ, Martina (ed.), *O početí ke školní brašně*, Pardubice 2008.
- HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan –MAUR, Eduard –STOUKAL, Milan, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
- HROCH, Miroslav, *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.
- IGGERS, Georg G., *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*, Göttingen 1993.
- KLUSÁKOVÁ, Lud'a, *Obraz druhého v historické perspektivě (tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století)*, In: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1-1995. (Studia historica XLI).
- KOCH, Alois, *Play and Sport at the Jesuit College "Stella Matutina" in Feldkirch* in: W. Schwank (ed.), *Begegnung. Schriftenreihe zur Geschichte der Beziehung zwischen Christentum und Sport*, volume 4. Aachen 2003.
- KOBLASA, Pavel, *Czerninové z Chudenic. Stručné dějiny rodu a schematismus rodových panství*, České Budějovice 2000.
- LANGMEIER, Josef–KREJČÍŘOVÁ, Dana, *Vývojová psychologie*, Praha 2007².
- LEMAN, Kevin, *Sourozenecké konstelace*, Praha 1997.
- LENDEROVÁ, Milena –RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Litomyšl-Praha 2006.
- LOEWENBERG, Peter, *Decoding the Past: The Psychohistorical Approach*, New York 1983.
- MAŠEK, Petr, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003.

- MAUSE, Lloyd de, *Foundations of Psychohistory*, New York 1982.
- MOORE, Jenny –SCOTT, Eleanor (edd.), *Invisible People in Process: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*, Leicester 1996.
- NEJEDLÝ, Martin, "Jsem trochu romantik, a hlavně nenapravitelný optimista"
Nezkrácená verze rozhovoru Martina Nejedlého s Jacquesem Le Goffem, obsahující konkrétní knižní tituly, jež slavného medievistu zaujaly, a důvěrný „legoffovský“ tón,
Dějiny a současnost 2010, č.4/2010, ročník XXXII, s. 18.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka, *K diskusi o paměti v českém kontextu „druhého života“*,
Dějiny – Teorie – Kritika 2, 2004, s. 271.
- RUDOVÁ, Hana, *Život ve vzpomínkách. (Prezentace starobylosti a urozenosti Buqoyů, Czerninů z Chudenic a Schwarzenbergů)*, České Budějovice 2009 (= diplomová práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).
- SCHMID, Johann-Georg, *150 Jahre Kollegium Kalksburg 1856-2006. Eine Dokumentation über die katholische Privatschule und einstige Jesuitenschule seit Ihrer Gründung im Jahre 1856*, Wien 2006.
- SCHULZE, Winfried (Ed.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996.
- STEARNS, Peter N., *Childhood in World History*, New York 2006.
- STEKL, Hannes – WAKOUNIG, Marija, *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien-Köln-Weimar -Böhlau 1992.
- SMETÁNKA, Zdeněk, *Legenda o Ostojovi*, Praha 2004².
- SZALUTA, Jacques, *Psychohistory: Theory and Practice*, New York 1999.
- ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí,*
Dějiny – teorie – kritika 4, 2007.
- ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. Století*, Praha 2007.
- VÁGNEROVÁ, Marie, *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*, Praha 2000.
- VOREL, Petr, *Páni z Pernštejna. Českomoravský rod v zrcadle staletí*, Pardubice 1993.
- ZENON DAVIS, Natalie, *The Return of Martin Guerre*, Harvard 1983.

Přílohy

Seznam obrazových příloh

Obr. 1 Dvojčata Louis Alexander a Louis Alexandra nesou na zádech „malé“ Petera a Sophii, v majetku Státního zámku Červená Lhota, samostatně neuspořádáno.

Obr. 2: Peter a Sophie na Wallersteinu jako účastníci živého obrazu, v majetku Státního zámku Červená Lhota, samostatně neuspořádáno.

Obr. 3: „Velcí“ a „dvojčata“. Seshora po schodech: Caroline, Ernestine, Carl, Mariedl, Louis Alexandra, v majetku rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno.

Obr. 4: Hra na mostě před Červenou Lhotou, 1914. Vpravo salutuje Carl, vedle něj Mariedl, ve vozíku Louise Alexandra, u oje Louis Alexander.

Obr. 5: Louis Alexander a jeho vychovatel, v majetku rodiny Schönburg-Hartensteinovy, neuspořádáno.

Obr. 6: Budova jezuitské internátní školy Kollegium Kalksburg, na které studoval Peter, SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Schönburg-Hartenstein, signatura VA 2, karton 9, fol. 6.

Obr. 7: Peter, Mariedl a Rolfi na Červené Lhotě, nedatováno, v majetku Státního zámku Červená Lhota, samostatně neuspořádáno.

Obr. 8: Nejstarší Caroline a Peter. Věkový rozdíl je markantní na první pohled, v majetku Státního zámku Červená Lhota, samostatně neuspořádáno.

Obr. 9: Ložnice na dívčím internátě v Preßbaumu, kolem roku 1900, zdroj: http://sacrecoeur.scp.ac.at/?page_id=10, 26.7.2010.

Obr. 10: Třída na škole v v Preßbaumu, kolem roku 1900, zdroj: http://sacrecoeur.scp.ac.at/?page_id=10, 26.7.2010.

Obr. 11: Sešit Alexandera a Hieronyma. Válka Búrů s Angličany, v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv.č. CL 4219.

Obr. 12: Sešit Alexandra a Hieronyma. Průřez sovím sídlem v dutém stromu. Pod číslem 2 nemocná matka, čísla 3, 5 a 6 děti věnující se různým hrám, číslo 1 otec vracející se se zvěřinou, číslo 7 prasklé zrcadlo, v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv.č. CL 4219.

Obr. 13: Sešit Alexandra a Hieronyma. Stavba Babylonské věže, v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv.č. CL 4219.

Obr. 14: Sešit Alexandra a Hieronyma. Detail průřezu sovím sídlem. Sklep – zvěřina, líh, víno. V patře nad sklepem portrét předka s dýmku, v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv.č. CL 4219.

Obr. 15: Sešit Alexandra a Hieronyma. Večírek zvířat, v majetku Státního zámku Červená Lhota, inv.č. CL 4219.

Obrazové přílohy

Obr. 1: Starší sourozenci nesou mladší. Dvojčata Louis Alexander a Louise Alexandra jako koně, Peter a Sophie jako jezdci.

Obr. 2: Živý obraz na Wallersteinu. Za účasti Petera a Sophie mladší.

Obr. 3: Starší děti Johanna Schönburg-Hartensteina, seshora po schodech Caroline, Ernestine, Carl, Mariedl, Louis Alexandra a Louis Alexander.

Obr. 4: Hra na mostě před zámkem Červená Lhota, 1914. Zleva Carl, Marie, ve vozíku Louis Alexandra, u oje Louis Alexander.

Obr. 5: Louis Alexander a jeho vychovatel.

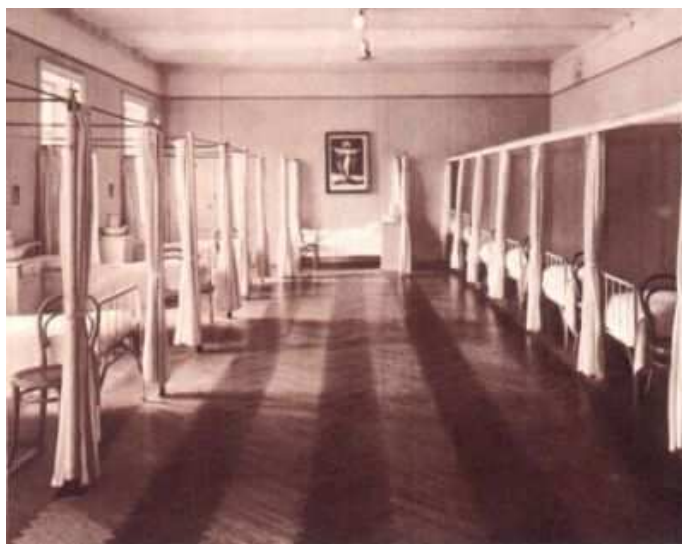
Obr. 6: Jezuitská internátní škola Kollegium Kalksburg u Vídně, kde studoval Peter.

Obr. 7: Peter, Rolfi a Mariedl na Červené Lhotě.

Obr. 8: Nejstarší Caroline a nejmladší chlapec Peter. Věkový rozdíl je více než markantní.

Obr. 9: Ložnice na dívčím internátu v Preßbaumu

Obr. 10: Třída na škole Sacré-Coeur v Preßbaumu

Obr. 11: Sešit Hieronyma a Alexandera. Válka Búrů s Angličany.

Obr. 12: Sešit Hieronyma a Alexander. Průřez sovím sídlem v dutém stromě

Obr. 13: Sešit Hieronyma a Alexandra. Stavba Babylonské věže.

Obr. 14: Sešit Hieronyma a Alexandra. Detail průřezu sovím sídlem. V prvním patře portrét předka s dýmku.

Obr. 15: Sešit Hieronyma a Alexandra. Večírek zvířat, prase ve fraku pronáší přípitek.